Редакційна колегія:

ВІДНЯНСЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії НАН України;

ГАМАН-ГОЛУТВІНА О.В.,
доктор політичних наук, завідувач кафедри порівняльної політології Московського державного інституту міжнародних відносин (Російська Федерація);

ГУБЕРСЬКИЙ Л.В.,
доктор філософських наук, професор, академік НАН України, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАН України;

ГУМЕНЮК Б.І.,
доктор історичних наук, професор, МЗС України;

ДЕНИСЕНКО А.В.,
доктор історичних наук, головний редактор наукового щорічника «Україна дипломатична»;

ДАНИЛЕНКО С.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

ЖАЛОБА І.В.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;

КОПІЙКА В.В.,
доктор політичних наук, професор, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

КОППЕЛЬ О.А.,
доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

КОСМИНА В.Г.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;

КОТИК В.Д.,
доктор політичних наук, МЗС України;

КУДРЯЧЕНКО А.І.,
доктор історичних наук, директор Інституту всесвітньої історії НАН України;

КУЛІНИЧ М.А.,
кандидат історичних наук, ректор Дипломатичної академії України при МЗС;

КУЛЬЧИЦЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу Інституту історії України НАН України;

ЛАТІЙ Г.Г.,
Спеціальний представник України з питань Близького Сходу та Африки;

ЛЕЩЕНКО Л.О.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;

МАНЖОЛА В.А.,
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

НОБІС А.,
доктор історичних наук, професор, Вроцлавський університет (Республіка Польща);

ПОГОРСЬКА І.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України;

РЕНДЮК Т.Г.,
доктор історичних наук, МЗС України;

ТАУКАЧ О.Г.,
головний редактор журналу;

ТРОЯН С.С.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;

ЦІВАТИЙ В.Г.,
кандидат історичних наук, доцент, перший проректор Дипломатичної академії України при МЗС;

ЧЕКАЛЕНКО Л.Д.,
доктор політичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;

ШМЕЛЬОВ Б.О.,
доктор історичних наук, керівник Центру політичних досліджень, професор, перший проректор Міжнародної вищої школи (Російська Федерація);

ШЕРГІН С.О.,
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС;

Рекомендовано до друку Вченою радою Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України,
протокол №08 від 25.06.2013 р.

НАД НОМЕРОМ ПРАЦЮВАЛИ:
Ольга Таукач, Юлія Валєєва, Леся Савчин, Галина Яворська, Олексій Суслін. Відповідальний за випуск Володимир Семенов.

Позиція авторів не завжди збігається з позицією редакції.
Усі права захищені. Передрук матеріалів без посилання на "Зовнішні справи" не дозволяється. Редакція не несе відповідальності за зміст рекламних оголошень.

"Зовнішні справи", науковий журнал
2013, № 8. Виходить щомісяця. Засновники – Міністерство закордонних справ України, Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України, Державне підприємство "Журнал Міністерства закордонних справ України "Політика і час".

Адреса редакції: 01018, м. Київ, Михайлівська площа, 1.
Телефон/факс: 38 044 279 39 18
Електронна пошта: o.taukach@mfa.gov.ua, www.uaforeignaffairs.com
Видавець: ДП "Політика і час"
Реєстраційне свідоцтво КВ № 14838-3809 ПР від 29 грудня 2008 р.
Друк: ТОВ "Вістка". Тираж 1000 примірників. Відпускна ціна редакції – 15 гривень. Передплатний індекс: 74402. "Зовнішні справи", 2010.

Нам 22 роки. Ми вже дорослі, але поки що дуже залежні від різноманітних обставин. Напевно, так буде завжди. Тільки обставини змінюватимуться. Оскільки різнопланові ситуації переважатимуть над, здавалося б, здоровоглуздям, плинутимуть за хвилями часу. І тільки ступінь тиску диктуватиме тексти, артикульовані тими чи іншими персоналіями. Сьогодні, як і 22 роки тому, ми перебуваємо між двома полюсами. Лівим і Правим берегами. Західним і Східним напрямами. Чому? Тому що самі обрали собі таке не дуже зручне, але надзвичайно вигідне міжрядійне становище. Скажіть, чи можна бути одночасно незручним і вигідним? Відповідь – так!

Із Днем народження, Батьківщино!

Є стара притча про одного чоловіка, який приніс Майстрові камінь та попросив благословити його. Майстер узяв отой камінь і поклав на землю, промовивши:

- Тепер цей камінь благословенний, оскільки знаходиться на своєму місці. Допоки він був у твоїх руках, то перебував у неврівноваженому стані, оскільки залежав від тебе і від часу, протягом якого ти тримав його в руці. Тепер він знайшов своє власне місце на землі та може бути спокійним і незалежним. І нині я можу благословити і цей камінь, і тебе.

Читаймося!

Наш передплатний індекс 74402

Передплатити "Зовнішні справи" ви можете у наших партнерів:

- **ДП "Преса" Тел./факс: +38 (044) 289-07-74;**
- **ТОВ "НВП "Ідея", вул. Артема, 84, м. Донецьк. Тел. +38 (062) 304-20-22;**
- **ООО Фірма "Періодика" Тел.+ 38(044) 550-94-51, +38 (044) 550-41-33, через термінали самообслуговування мережі "24 nonstop" та в мережі Інтернет на сайті www.epodpiska.com;**
- **АТЗТ "Саміт" (Київ, 044), 521-40-50 (багатокан.), 521-23-75;**
  ТОВ "Саміт-Кременчук" (Кременчук, 0536(6)), 5-69-27, 777-971, 779-755;
  філія ТОВ «Саміт-Кременчук" (Полтава, 0532), 63-68-40;
  ДП "Саміт-Дніпропетровськ" (Дніпропетровськ, 056), 370-44-23, 370-45-12;
  АТЗТ "Саміт-Харків" (Харків, 0577), 142-260, 142-261;
  ДП "Саміт-Крим", (Сімферополь, 0652), 516-355, 516-356;
  філія ДП "Саміт-Крим" (Ялта, 0654), 32-41-35,

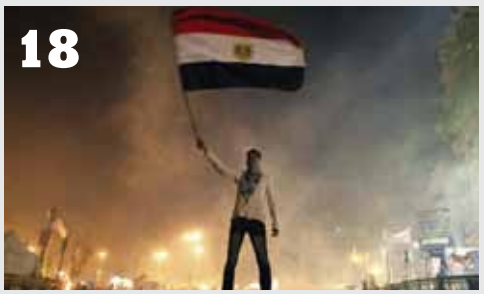
або придбати вроздріб у редакції журналу "Зовнішні справи" за адресою: 01025, м. Київ-25, вул. Велика Житомирська, 2. Тел./факс: +38 (044) 279-39-18. Відпускна ціна видання – 15 гривень.

ЗМІСТ

ПОЛІТИКА

5 Дипломатичний заспів фестивалю «Парад вишиванок-2013»

8 *Анатолій Зленко.* Українська дипломатія та політика: вчора, сьогодні, завтра

10 *Збігнєв Бжезінський.* Що сталося з Обамою?

12 *Іван Крастєв.* Підйом і падіння демократії

ГЕОПОЛІТИКА

18 *Віктор Нагайчук.* Єгипетська драма: акт третій...

24 *Вячеслав Ціватий, Людмила Чекаленко.* Європейське перехрестя безпеки: завдання Вишеграду

ЕКОНОМІКА

30 *Володимир Щелкунов.* Ми займаємося не критиканством, а конструктивним діалогом із владою

36 *Джері Мюллер.* Капіталізм і нерівність

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

42 *Вячеслав Ціватий.* Зовнішня політика та дипломатія: майстерність і процес прийняття рішень

ДОСЛІДЖЕННЯ

44 *Владислав Акулов-Муратов, Ольга Будько.* Латинська мозаїка

ІСТОРІЯ

50 «Містер Chairman» та історія одного музею

52 *Юрій Савчук.* «Віхи історії: тисячоліття української печатки» – яскраві сторінки вітчизняної дипломатії

58 *Ольга Васильєва.* Пилип Орлик і Швеція в історії України

60 *Богдан Сергійчук.* Відродження українсько-турецьких відносин на початку XX століття

Дипломатичний заспів фестивалю «Парад вишиванок-2013»

Напередодні Дня Незалежності України Генеральною дирекцією з обслуговування іноземних представництв (ГДІП) спільно з ГО «Столичні ініціативи» була організована презентація Всеукраїнського фестивалю «Парад вишиванок-2013», що відбувся в Києві. Послам і дипломатичним працівникам посольств Азербайджану, Болгарії, Греції, Грузії, Данії, Естонії, Єгипту, Індії, Іраку, Ірану, Куби, Латвії, Малайзії, Пакистану, Південно-Африканської Республіки, Румунії, Узбекистану було представлено символ цьогорічного параду – арт-об'єкт «Диво-птах», розписаний майстрами Львівщини за ескізом юної дрогобичанки Софії Бойко. На День Незалежності 20 таких диво-птахів із різних областей України злетілися до Києва на урочистості.

Окрім презентації гостям влаштували цікаву екскурсію територією приватної садиби, де можна було побачити дерева, привезені з усього світу та висаджені послами Франції, Німеччини, Іспанії, Японії, Канади, Італії, Кореї, Великої Британії, відомими українськими діячами. Почесні гості поповнили зелену колекцію, особисто висадивши нові рослини.

Протягом дня працювали майстер-класи зі створення ляльок-мотанок, що з прадавніх часів вважалися сакральними оберегами; народної вишивки з відтворенням дерева життя або дерева роду; ліплення вареників із вишнями, де кожен охочий міг перевірити свої кулінарні здібності. На завершення гості презентації поділилися з нашими кореспондентами своїми враженнями та висловили святкові побажання...

Красімір Мінчев, Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Болгарія

Болгарія та Україна завжди були близькими. І сьогодні наша дружба міцнішає в усіх відношеннях. Усе більше проявляється інтерес до інвестицій в українську економіку з боку болгарських підприємств. Приємно, що українці відкривають для себе Болгарію, повертаючись звідти не лише засмаглими, а й переповненими добрими враженнями. Україну я встиг полюбити за 5 років навчання тут, згодом 4 роки працюючи військовим аташе. До речі, у вас проживає багато моїх співвітчизників, і я дуже вдячний вашій державі за те, що болгари тут мають можливість з одного боку бути повноцінними громадянами України та працювати на її благо, з іншого – спілкуватися рідною мовою, не забувати свої звичаї. Скажімо, у Болградському районі на Одещині я був вражений умовами та можливостями, які не утискають людей іншого етносу, більше того – дають змогу приносити користь Українській державі.

Кожна зустріч, яку організовує ГДІП, спонукає до таких роздумів. І я високо ціную зусилля Гендирекції і особисто її керівника Павла Кривоноса, спрямовані на те, щоб посли різних країн відчували себе бажаними на українській землі. Це, безумовно, сприяє кращій роботі й активнішому розвиткові відносин між державами. Із Днем Незалежності всіх!

Аргіта Даудзе, Надзвичайний і Повноважний Посол Латвії

Дуже приємно цей день провести на природі і бачити, як ініціатива приватної особи, хобі якої – садівництво, втілюється в життя. Щодо самої зустрічі, це – чудова можливість краще пізнати один одного у вільній атмосфері й ознайомитися з традиціями українського народу, відчути, як вони поглиблюються та розвиваються. Генеральний директор ГДІП Павло Кривонос щоразу зі своєю командою готує для нас щось нове. Йому подобається дарувати свято іншим, мені так здається. Тож, у такому гарному настрої, перш за все, я хочу привітати всіх українців із Днем Незалежності. Це – радість для всіх, хто живе тут і хто приїхав сюди у справах або на гостину. Я є послом уже півтора року і завжди

щиро радію вашим успіхам. Думаю, що Латвія й Україна надалі розвиватимуться в одному напрямі та розділять можливості й цінності Європи. Для цього ми й працюємо плічо-пліч.

Акбар Гасемі Алібаді, Надзвичайний і Повноважний Посол Іраку

Вітаю всіх зі святом – Днем Незалежності! Це – найважливіший день для кожного громадянина країни. Я бажаю вам подальшого розвитку, миру, успіхів у всіх напрямах.

Бачимо, що за останній рік відносини між Іраком та Україною добре розвиваються. Особливо помітно це було після візиту пана Міністра закордонних справ України до Багдада. Красномовно це підтвердив і нещодавній візит в Україну Міністра торгівлі Іраку. Він зустрічався з Міністром аграрної політики та Міністром економічного розвитку і торгівлі України, ознайомився з роботою низки українських підприємств. Зважаючи на це, розумієш, чому два роки тому товарообіг між Іраком та Україною становив 243-260 млн. дол., а на кінець минулого року сягнув 900 млн. доларів. Гадаю, що ця цифра зростатиме й надалі. Сьогодні хотілося б подякувати організаторам за такий прекрасний прийом і цікаву екскурсію. Щоразу це дарує нам гарний настрій і нові сили для роботи. Те, що ми бачили тут, – це справжнє мистецтво. На нові сюрпризи, які готує для нас ГДІП, чекаємо з нетерпінням.

Корнел Іонеску, Надзвичайний і Повноважний Посол Румунії

Ці зустрічі відрізняються своєю невимушеністю. І те, що організатори піклуються, щоб вони були якомога регулярнішими, щоб ми спілкувалися між собою в такій атмосфері свята, заслуговує подяки. Тим більше, що на таких зустрічах присутні працівники МЗС, Дипакадемії та інших українських установ. Ми маємо можливість розширювати коло знайомств, обговорювати певні питання. Як на мене, це поєднання приємного з корисним. «Десять із плюсом» ГДІП за десятибальною шкалою і єдине побажання: «Так тримати!» Бажаю Україні удачі, наполегливості та послідовності на шляху до Євросоюзу. Маю надію, що після вільнюського саміту ми продовжимо цей діалог.

Андрій Олефіров, заступник Міністра закордонних справ України - керівник апарату

Країна відзначає День Незалежності – День свого народження. Тут я народився. Надзвичайно люблю свою країну і маю честь їй служити. Як будь-яка людина, у ці дні пригадую лише щось хороше і вболіваю за майбутнє своєї Вітчизни. Щодо наших євро прагнень, упевнений на сто відсотків – вони здійсняться. Ми над цим працюємо і віддаємо цьому своє життя. Сьогоднішня зустріч дуже важлива з позицій підтримання традицій дипломатії, яке виявляється в неформальному спілкуванні. Розмови тут ведуться не лише про відпочинок, а й про роботу. І такі відносини завжди надзвичайно корисні та довірчі.

Сергій Шутенко, директор Департаменту персоналу МЗС України

Є така класична фраза: «Дипломатія на 80 відсотків складається з персональних контактів і лише на 20 – з контенту», тобто того, що обговорюватиметься. Розбудова персональних контактів найкраще відбувається саме на таких заходах. Теплі та дружні відносини потім стають у нагоді й нам як працівникам Міністерства закордонних справ України, і дипломатам посольств, які в цих заходах беруть участь. Тому я відзначив би неоціненний вклад Павла Кривоноса у справу розбудови неофіційної дипломатії. Вона приносить серйозні результати в офіційних зустрічах і відповідних документах, що згодом готуються та підписуються. Зі святом вас!

Микола Кулінич, ректор ДАУ при МЗС України

Найголовніше, що така дружня атмосфера, легкість у спілкуванні, корпоративний дух відкривають нові можливості в комунікації дипкорпусу, послів. Так приходить досвід. І усвідомлюєш, що з кожним Днем Незалежності, мимоволі мудрішаючи на рік, ти представляєш уже не державу-підлітка. Триває період змужніння. Хоча за європейськими масштабами ми ще доволі молода держава. Кожен наступний рік – це ще один етап, коли не лише підбиваєш підсумки, а й міркуєш – що слід зробити надалі. Адже день народження держави – це наше спільне свято. Тому й варто задуматися – що ти зробив за рік, який минув, що вдалося й не вдалося. Час теж працює на державу. Тому незважаючи на труднощі становлення та змужніння молодої країни на європейському континенті, завжди дивишся на друзів, які тобі допомагали. І завжди маєш думати: а що ти можеш зробити як громадянин своєї держави для сусідів. Корисно про це пам'ятати.

Олена Добруцька, художниця, господиня садиби

Уже протягом десяти років ми з чоловіком проводимо такі зустрічі «без краваток». У нас давно виникла ідея показати дипломатам, що люди в Україні не тільки працюють, а й вирощують квіти, вирощують сад, що ми дуже гостинні, що ми піклуємося про природу; любимо працювати на землі, прикрашати цю землю. Хочеться іноземцям показати, які ми є насправді.

Ігор Добруцький, Голова громадської організації «Столичні ініціативи», господар садиби

Зустріч із працівниками дипкорпусу в нашому саду організована не випадково. Адже я є головою ради випускників Дипломатичної академії. Тож за родом своєї діяльності міцно пов'язаний із тим, що робить МЗС, Дипакадемія, ГДІП. Це допомагає на наших презентаціях способу життя України й українців. І, як на мене, немає нічого кращого та більш життєствердного в цьому плані, аніж посадити дерево на знак дружби та взаєморозуміння. Саме так вчинили свого часу посли Японії, Німеччини, Італії та інших країн. Ці люди вже працюють в інших місцях, а їхня енергетика живе тут, в Україні.

Юлія ВАЛЄЄВА, Володимир СЕМЕНОВ
Фото Антона ЄСИПЕНКА

Українська дипломатія та політика: вчора, сьогодні, завтра

Анатолій ЗЛЕНКО,
Міністр закордонних справ України у 1990-1994 рр., 2000-2003 рр.

Момент переходу нашої країни зі статусу союзної республіки до статусу незалежної держави я застав на посаді Міністра закордонних справ. Такі моменти не забуваються... Було дуже багато важливих зустрічей, адже на порядку денному нової держави постала низка серйозних питань, які вимагали термінового ухвалення рішень. І зараз перед моїми очима проходять події того часу. Хіба можна забути розгляд і голосування по моїй кандидатурі на посаду першого Міністра закордонних справ незалежної України у Верховній Раді? У цілому можу сказати, що 1991 р. став серйозним викликом Новій Епосі, яка супроводжувалася турбулентними процесами, сповненими протиріч, розчарувань, невизначеністю та неприхованою радістю. Усе було схоже на киплячий вулкан, із якого ось-ось вирветься розпечена плазма. Водночас це був доволі тривожний період. Згадаймо, приміром, події у Москві, зіткнення в Грузії та біля телецентру у Вільнюсі, згодом ГКЧП і т. п. Ще в часи існування радянської держави було чимало неясного. Тим більше, що все ускладнювалося постійними інтригами та розмовами ні про що. Цікаво було спостерігати, як керівництво маневрувало. Теоретично, начебто розуміло, що потрібно робити, а на практиці виявляло повну неспроможність. Як маневр, що мав відволікати, була задумана так звана перебудова. Однак вона так і не здійснилася, потонувши у словах, і з часом усе повернулося на круги своя. Країна продовжувала рухатися незрозумілим курсом без досвідченого керманича. Керівництво не здатне було дати чітку відповідь на запитання та сподівання людей, які піднялися на боротьбу за демократію і свободу.

Вирішальну роль у той період, безумовно, відіграв народ України, який 1 грудня 1991 р. підтвердив на Всеукраїнському референдумі Акт проголошення незалежності України і тим самим відповів на запитання: чого прагнуть українці і що бачать своєю кінцевою ціллю? Напевно, треба віддати належне народним депутатам першого скликання Верховної Ради України, окремим громадсько-політичним організаціям – Народному Руху України, його лідерам – В'ячеславу Чорноволу, Івану Драчу та іншим. Заради справедливості необхідно відзначити, що важливу роль на етапі боротьби за нову державу також відіграв Леонід Кравчук, який зумів налагодити діалог із суспільством і представляти інтереси влади перед народом. Можна говорити і про плеяду націонал-патріотів того часу, які наполегливо боролися за незалежність України.

Що стосується зовнішньополітичних можливостей країни, реалізованих у той період, можу сказати, що вітчизняній дипломатії вдалося завдяки продуманим і цілеспрямованим діям у стислі терміни забезпечити міжнародне визнання України, визначити стратегічні зовнішньополітичні орієнтири держави, створити нове зовнішньополітичне відомство та сформувати нову дипломатичну службу державного рівня. Завдяки переговорним механізмам, візитам представників України та візитам в Україну іноземних офіційних осіб у перший рік незалежності молода держава була визнана більш ніж 100 країнами світу. Згодом дипломатичні відносини було встановлено з понад 140 державами. Власне це й зміцнило віру народу в майбутнє своєї держави, стало тріумфальним результатом великої роботи, яка для кожного дипломата була сповнена романтики та прагнення до якнайшвидшої самостійної участі в міжнародних відносинах. Першою державою, що визнала Україну у Східній Європі, була Польща (2 грудня 1991 р.), у західному світі – Канада (2 грудня 1991 р.). Ми віддаємо належне сміливості та мудрості керівництва цих країн. Адже вони й поклали початок подальшого масового міжнародного визнання незалежності України іншими державами, у тому числі такими провідними, як США, країни Західної Європи, Азії, Африки, практично всіма країнами всіх континентів.

Чого не вдалося досягти? Якщо відверто, не повністю вдалося розв'язати комплекс питань, пов'язаних із правонаступництвом після розпаду СРСР. На жаль, частина цих проблем досі залишається невирішеною для України, головним чином, у сфері українсько-російських відносинах. Однак сторони розуміли і розуміють, що від подолання суперечливих пунктів залежить не лише встановлення взаємної довіри та взаємовигідної співпраці – реально

це життєва необхідність, як для України, так і для Росії.

Аби досягти успіху на всіх напрямах, сьогоднішній вітчизняній дипломатії, на мій погляд, варто додати більшої креативності та зовнішньополітичної ініціативи, а також більших можливостей для адаптації до сучасних міжнародних відносин. Одночасно необхідно забезпечити розвиток медіа-дипломатії, налагодити грамотне супроводження оперативної діяльності. Тоді українська дипломатія зможе активніше брати участь у вирішенні складних проблем соціального та економічного розвитку країни, гідно представляти нашу державу на міжнародній арені, захищати її інтереси та піднімати авторитет у всьому світі.

Жодна сфера діяльності держави на сьогодні не обходиться без дипломатичної підтримки. На моє переконання, це і є головний результат роботи дипломатичної служби протягом 22 років незалежності України. Дипломати беруть активну участь у різноманітних зустрічах і переговорах, ефективно просувають інтереси нашої держави, домагаючись збереження стабільного міжнародного становища країни. За роки незалежності вирішувалися й інші завдання: важливим фактором стала державна євроінтеграційна політика. Докладалися зусилля для включення національного господарства нашої країни у світові економічні системи з метою повноцінного економічного розвитку та входження країни до міжнародного конкурентного середовища. Мені приємно відзначити, що вже у початковий період становлення нашої держави українська дипломатія домоглася максимально широкої свободи дій на міжнародній арені.

Хотів би акцентувати увагу на тому, що при зміні керівників зовнішньополітичного відомства зберігалася спадковість. Цьому сприяло ухвалення Верховною Радою України Постанови «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 р. і, звичайно, основним орієнтиром була «Декларація про державний суверенітет України» від 16 липня 1991 р., де вперше вищим законодавчим органом країни закладались основи зовнішньої політики майбутньої незалежної держави. Усі працювали, керуючись цими важливими політико-правовими документами. Однак не можу не згадати про ухвалене Верховною Радою України рішення про майбутній без'ядерний статус країни. Проблема ядерного потенціалу в ті часи нависла над незалежною Україною та її зовнішньою політикою, як чорна грозова хмара, і була використана низкою ядерних держав, передусім Росією та США, що лягло важким тягарем на шляху державного будівництва. Перед Україною було поставлено чіткі умови: або вона буде визнана міжнародним співтовариством як незалежна держава, або залишиться країною-парією, слабкою, але з ядерною дубинкою в руках. На думку наших партнерів, оптимальним варіантом була рішуча і швидка відмова від ядерної зброї, дотримання, як відповідальна держава, попередньо взятих на себе зобов'язань. Сьогодні можу сказати, що в тих умовах таке рішення було нереальним, оскільки політична обстановка в перші роки незалежності відрізнялася від ідеальних уявлень деяких українських і зарубіжних політиків того часу. Подолавши всі перипетії переговорів із ядерного озброєння й аналізуючи те, як реагують нині ядерні держави на наміри окремих країн придбати ядерну зброю, можна відверто говорити про те, що ми не мали тоді іншого вибору. Тому вважаю, що свого часу заради збереження незалежності ми змушені були піти на цей крок і відмовитися від ядерної зброї. Україна впоралася з кинутим їй викликом, витримала тест на професіоналізм і відповідальність.

Наша країна 22 роки тому була частиною великої держави з дуже непростим геополітичним становищем. Міжнародно-політичний ландшафт був покритий щільним туманом холодної війни та водночас являв собою палітру різноманітних подій, ідеологічне, блокове та геополітичне протистояння між Заходом і Сходом.

Відмінність нинішньої ситуації полягає в тому, що ми маємо власну державу, яка розвивається в нових умовах і є стратегічно важливим регіональним стабілізуючим фактором.

Те, що вдалося зробити за 22 роки незалежності кожному керівникові зовнішньополітичного відомства за час своєї каденції, залежало від багатьох факторів, у тому числі авторитету у своїй країні та за її межами, напрацьованих контактів і досвіду. На мій погляд, усі колеги активно працювали над питаннями євроінтеграційної політики, забезпеченням безпеки, побудовою дружніх відносин із провідними державами світу, активною участю України в діяльності ООН та інших міжнародних організацій.

І нинішня дипломатична служба, як на початках незалежності, покликана з максимальною користю для України використати всі аспекти розвитку міжнародних відносин, що постійно трансформуються. Адже, як сказав свого часу один авторитетний політик: «Велич держави залежить від якості її дипломатії».

Що сталося з Обамою?

Збігнєв БЖЕЗІНСЬКИЙ, американський політолог і державний діяч

У минулому Збігнєв Бжезінський був радником Президента США Джиммі Картера з національної безпеки. Сьогодні він консультант і член правління Центру стратегічних і міжнародних досліджень, а також старший професор Школи перспективних міжнародних досліджень при Університеті Джона Хопкінса. Інтерв'ю, яке взяв у нього провідний редактор американського журналу «Національний інтерес» Джейкоб Хайльбрунн, безсумнівно, зацікавить нашого читача. «З.С.» висловлює подяку журналу «Россия в глобальной политике» за право публікації цього матеріалу, присвяченого діям США в Сирії.

Невже Обама виявився втягнутим у сирійський конфлікт через свою надмірну слабкість і невміння відстояти статус-кво? Що сталося з президентом Обамою і чому ми опинилися в такому становищі?

Збігнєв Бжезінський: Я не можу займатися ні психоаналізом, ні переглядом історії в будь-якому вигляді. Безумовно, перед ним стоїть складна проблема, але ця історія має темний бік. Замисліться над вибором моменту. Наприкінці 2011 р. в Сирії розпочалися повстання, викликані посухою та підбурювані двома добре відомими на Близькому Сході автократичними державами – Катаром і Саудівською Аравією.

Президент США негайно виступив із заявою, що Асад повинен піти, очевидно, не зробивши нічого конкретного для того, щоб втілити це в життя. Пізніше, навесні 2012 р. – до речі, у рік виборів – в одній викривальній статті в «Нью-Йорк таймс» від 24 березня 2012 р. йшлося, що ЦРУ під керівництвом генерала Петреуса починає масштабну кампанію, покликану підтримати Катар і Саудівську Аравію і якось «прив'язати» їх до Туреччини. Чи був це стратегічний розрахунок? Чому ми всі раптом вирішили, що Сирія повинна бути дестабілізована і її уряд повалено? Чи було це коли-небудь роз'яснено американському народу? Потім у другій половині 2012 р., особливо після виборів, хвиля конфлікту повертається певною мірою проти повстанців. І стає очевидним, що не всі з них настільки вже «демократичні». І в результаті починається перегляд усієї політики. Я вважаю, що ці речі повинні бути роз'яснені, щоб ми могли мати більш глибоке розуміння того, якою є мета політики США.

Історично ми часто допомагали рухам повстанців: як приклад можна навести Нікарагуа, Афганістан і Анголу. Якщо ви є неоконсерватором або ліберальним яструбом, то скажете, що це фактично надання допомоги силам, які скидають диктатора. Тоді що поганого у втручанні з гуманітарних причин?

Збігнєв Бжезінський: У принципі у втручанні на цій підставі нічого поганого немає. Однак, я вважаю, що перш ніж діяти, слід оцінити всі пов'язані з цим ризики. У Нікарагуа ризики були порівняно невеликі, ураховуючи домінуюче становище США в Центральній Америці та відсутність будь-якого серйозного доступу в цю країну з боку суперників ззовні. Що стосується Афганістану, то, вважаю, ми знали, що могли виникнути проблеми з боку Пакистану, проте повинні були це зробити з огляду на події 11 вересня. Однак, якщо говорити про мене особисто, я дав відповідну пораду тодішньому міністрові оборони Дональду Рамсфельду, коли разом із деякими іншими експертами надавали консультації щодо рішення йти в Афганістан. Моя порада була такою: ідіть туди, «вибивайте» талібів, а потім повертайтесь. Я вважаю, що проблема з Сирією полягає в тому, що вона потенційно може мати дестабілізуючий вплив із далекосяжними наслідками, зокрема, треба мати на увазі вразливість Йорданії, Лівану, можливість того, що Ірак дійсно стане частиною більш широкого конфлікту між сунітами та шиїтами і що може виникнути серйозне зіткнення між нами й іранцями. Я вважаю, що ставки є вищими і ситуація набагато менш передбачуваною і, безумовно, не дуже піддається ефективному утриманню тільки в межах Сирії за допомогою американської потужності.

Чи не є ми фактично свідками сповільненої ланцюгової реакції? Мрія неоконсерваторів, коли вони вступили в Ірак, полягала у створенні «ефекту доміно» на Близькому Сході, в умовах якого ми могли б повалити один режим за іншим. Такий, по суті, похмурий сценарій реалізації цього сподівання?

Збігнєв Бжезінський: Так, це можливо. Вони сподіваються, що в деякому сенсі Сирія могла б компенсувати те, що спочатку сталося в Іраку. Однак, на мій погляд, нам варто враховувати той факт, що в цьому конкретному випадку регіональна ситуація в цілому відрізняється більшою нестабільністю, ніж у момент вторгнення до Іраку, і, можливо, ті, хто приймав це рішення, піддалися впливові ідеї, яку поділяють деякі праві в Ізраїлі, яка полягає в тому, що стратегічним планам Ізраїлю найбільше відповідає дестабілізація ситуації в усіх країнах – його найближчих сусідах. На мою думку, ця ідея є довгостроковою формулою катастрофічного розвитку для Ізраїлю подій, оскільки її побічним продуктом, якщо вона реалізується, стане втрата Америкою свого впливу в регіоні, причому Ізраїль зрештою опиниться наодинці з усіма проблемами. Навряд чи це добре для Ізраїлю і, – що я вважаю ще більш важливим, оскільки дивлюся на проблеми з точки зору американських національних інтересів, – це не так уже добре і для нас.

Ви вважаєте, що Америці слід більш наполегливо залучати Китай, Росію та інші держави з метою

досягнення якогось мирного закінчення цієї громадянської війни?

Збігнєв Бжезінський: Думаю, якщо це питання ми будемо вирішувати лише з росіянами (що, на мій погляд, змушені робити, оскільки вони частково залучені в цю ситуацію) і якщо робитимемо це, спираючись головним чином на колишні колоніальні держави регіону – Францію і Велику Британію, яких у регіоні по-справжньому ненавидять, то шанси на успіх не такі високі, як у разі, якби ми якимось чином втягнули Китай, Індію і Японію, що зацікавлені в більш стабільному Близькому Сході. Ці країни спільними зусиллями могли б допомогти досягти компромісу, у якому, принаймні зовні, не буде переможця, але який міг би дати нам те, що я в різних редакціях пропоную більше року, а саме: у Сирії слід, за підтримки міжнародного співтовариства, провести вибори, у яких могли б брати участь усі бажаючі. Це певною мірою дасть змогу Асаду врятувати обличчя, але може призвести де-факто до домовленості про те, що він пробуде при владі до закінчення терміну його повноважень наступного року, але не буде знову виставляти свою кандидатуру.

Обама, безумовно, не висловив ентузіазму щодо постачання зброї сирійським повстанцям, він доручив Бену Родсу офіційно повідомити про це. Як Ви гадаєте, наскільки слизьким є цей шлях? Чи вважаєте Ви, що ми рухаємося в напрямі ще більшого американського втручання?

Збігнєв Бжезінський: Боюся, ми рухаємося в напрямі неефективного американського втручання, а це навіть гірше. Є обставини, за яких втручання є не найкращим, але й не найгіршим виходом із ситуації. Однак те, про що йдеться, означає, що ми збільшимо обсяги допомоги найменш ефективним силам із тих, що протистоять Асаду. У кращому разі це просто завдасть шкоди нашому авторитетові. У гіршому – наблизить до перемоги групи, налаштовані щодо нас набагато більш вороже, ніж Асад. Досі не розумію, чому ми вирішили у 2011 або 2012 рр. (за випадковим збігом це був рік виборів), що Асад повинен піти.

Чи думаєте Ви, що в разі, якщо в регіоні почнуться ще серйозніші збурення, які супроводжуватимуться зменшенням американського впливу, то Ізраїль побачить у цьому можливість закріпити досягнуті успіхи чи навіть націлитися на радикальніші завдання, особливо якщо спалахне Йорданія?

Збігнєв Бжезінський: На мою думку, можливо, в найближчому майбутньому це призведе до зміцнення «неприступної фортеці Ізраїлю», адже ніхто не буде, так би мовити, стояти на шляху. Однак насамперед це буде кривава бійня (яка по-різному торкнеться різних людей), причому Ізраїль теж зазнає значних втрат. Незважаючи на це, праві будуть вважати, що це необхідно для виживання. Але зрештою регіон із таким рівнем напруженості неможливо контролювати, навіть якщо це спробує зробити Ізраїль із його ядерною зброєю. Це лише обернеться для останнього тим, чим для нас оберталися деякі з воєн, тільки ще масштабніше. Таке прагнення призведе до втрат, втоми, апатії, деморалізації, до еміграції кращих і найбільш прогресивних представників суспільства, а потім спровокує катаклізм, суть якого ми не можемо зараз передбачити, оскільки не знаємо, у кого, коли і які будуть можливості. Крім того, Іран зовсім близько. Можливо, у нього є певний ядерний потенціал. Припустімо, Ізраїль покінчить із цією проблемою. А як щодо Пакистану та інших країн? Ідея про те, що навіть дуже сильна та мотивована країна, але з населенням усього шість мільйонів, може контролювати цілий регіон, – це не більше ніж навіжена мрія.

Ви зараз начебто на боці опозиції. Серед представників інтелігенції і в засобах масової інформації чуємо, що голоси ліберальних «яструбів» і неоконсервативного масового ентузіазму начебто мають перевагу, а моралістичний заклик до дій у Сирії базується на емоціях. Чому, на Вашу думку, навіть після фіаско в Іраку дискусії на тему зовнішньої політики залишаються в Америці досить однобокими?

Збігнєв Бжезінський: (сміється) Думаю, Ви знаєте відповідь краще за мене. Однак можу висловити теорію. Америка – високомотивована, добра країна. Вона керується благими прагненнями. Але це також країна з украй спрощеним розумінням справ у світі, з усе ще великою впевненістю у своїй здатності домінувати, у разі необхідності за допомогою сили. Я вважаю, що в складній ситуації спрощені рішення, запропоновані або демагогами, або людьми, які розумні лише тоді, коли дають поради, – це те, на що маси можуть купитися. Припускаючи, що ще кілька тих чи інших військових кампаній принесуть бажаний результат і що це буде перемогою потрібної справи, але не маючи повного розуміння прихованих складнощів, які засмокчуть нас усе глибше і глибше. Зрештою ми будемо втягнуті у велику регіональну війну, причому цей регіон буде навіть більш ворожим для нас порівняно з нинішнім ставленням до США багатьох арабів. Це стало б для нас катастрофою. Однак середній американець, який насправді мало цікавиться світовими справами, не зрозуміє цих ризиків. Наша країна – це країна з благими намірами, але з поганими знаннями і при цьому мало досвідчена у світових питаннях.

Підйом і падіння демократії (як глобалізація змінює світ)

Іван КРАСТЄВ, політолог, голова Центру ліберальних стратегій у Софії, науковий співробітник Інституту гуманітарних наук у Відні

Сьогодні на чолі більшості країн світу стоять виборні уряди. Громадяни мають вищий рівень освіти і здатні чинити опір авторитаризму держави більше, ніж будь-коли раніше. Політичні та ділові еліти, незважаючи на різношерстість з точки зору етнічного, гендерного, расового та класового складу, тісніше пов'язані між собою і набагато однорідніші в тому, що стосується культурних уподобань і уявлень про способи управління державою. Однак ні розвиток демократії, ні успіх меритократії не знижують зростаючого занепокоєння з приводу того, що функціонування ринкової економіки не відповідає очікуванням, вона не відрізняється ефективністю і стабільністю, політична система не коригує огріхи ринків, а економічні та політичні моделі несправедливі у своїй основі.

Що привело до нинішньої кризи: недієздатності демократичних режимів чи провал меритократичних еліт?

ХІБА ЦЕ ДЕМОКРАТІЯ, ДУРНИКУ?

Те, що понад століття тому було справедливо відносно монархії, – «це очевидна форма правління, [бо] на відміну від будь-чого іншого вона зрозуміла більшості людства», – нині повною мірою можна віднести до демократії. Демократичний ідеал царює безроздільно, і воля народу, виражена у вільних і справедливих виборах, вважається єдиним реальним джерелом легітимної, законної влади. У XXI ст. демократія практично позбулася своїх критиків, однак, на жаль, не внутрішніх протиріч.

У червні 2006 р., коли Роберт Фіцо тріумфально переміг на чесних виборах і сформував уряд Словаччини в коаліції з екстремальними націоналістами Яна Слоти, Конституційний Суд оголосив, що якийсь громадянин подав позов про скасування підсумків загального голосування. Він заявив, що республіка не змогла створити «нормальної» виборчої системи, а тому порушила конституційне право громадян на мудре державне управління. В очах позивача виборчу систему, яка привела до влади настільки різношерсту коаліцію, не можна визнати «нормальною».

У аргументі є частка істини. Право на розумне управління може вступати в протиріччя з правом голосу та вільним волевиявленням. Ця нестиковка в демократичній системі завжди нервувала лібералів. Забобонні люди, знайомі з працями впливового ліберального мислителя XIX ст. Франсуа Гізо (1787-1874), могли б запідозрити, що словацький громадянин, який звернувся до Конституційного Суду, – його реінкарнація.

Саме Гізо зі своїми колегами був «доктринером», який не шкодував красномовства, щоб довести, що демократія та добре державне управління можуть співіснувати тільки в режимі обмеженого виборчого права. З його точки зору справжній сюзерен – це не народ, а людський розум. Тому голосування слід обговорювати з точки зору правоздатності, а не прав. У XIX ст. правоздатність визначалася наявністю нерухомості, майна чи освіти. Тільки людям, які мали необхідну освіту або достатньо нерухомості, можна було довірити право вибору. Сучасним наступникам Франсуа Гізо важче визначити критерії правоздатності – майже у всіх є якась освіта, водночас багато хто неохоче розкриває інформацію про своє майно та нерухомість. Виходить, єдина гарантія того, що розум буде правити бал, – це введення загального виборчого права. Але універсальне голосування не обов'язково впливає на всі сфери правління. Подібне ми все частіше спостерігаємо в Євросоюзі.

Хоча всі згодні з тим, що демократія означає здатність громадян впливати на рішення, що зачіпають їхні інтереси, на ділі цього не відбувається. Їм часто нав'язують волю урядів, які вони не обирали. У глобалізованому світі ми все більше залежимо від рішень, прийнятих іншими – тими, хто ніколи не був і ніколи не буде частиною нашого суспільства. Тому з'являється цілком природне бажання подбати про те, щоб ті самі «інші» не зробили невірний вибір від нашого імені.

Демократія ніколи не давала надійної гарантії від людських помилок. За своєю суттю демократичне суспільство – суспільство, спроможне самокорегуватися. Невипадково демократичні конституції фактично є путівниками або інструкціями, як уникнути катастрофічного сценарію. Тобто легітимність і успіх демократій не залежать від їх здатності забезпечувати загальне процвітання (автократичні режими іноді цілком справляються з цим завданням). Успіх не залежить і від того, наскільки система робить людей щасливими (нам добре відомі демократичні суспільства, в яких люди нещасні). Успіх визначається вмінням демократії коригувати політику та формулювати загальні цілі. Однак саме ця важлива перевага демократії піддається сьогодні сумніву.

Головне питання в тому,

чи зможуть національні демократії залишатися самокорегуючими суспільствами, перебуваючи у в лещатах між владою ринкової стихії та розчаруванням виборців. У книзі «Парадокс глобалізації» гарвардський економіст Дені Родрік доводить, що є три способи подолання колізії між національною демократією та світовим ринком. Можна обмежити демократію, щоб забезпечити конкурентоспроможність на світових ринках, або скоротити участь у глобалізації в надії на побудову демократичної законності на батьківщині; глобалізувати демократію за рахунок національного суверенітету. Однак не можна одночасно жити в умовах гіперглобалізації, демократії та самовизначення, хоча саме до цього прагне більшість урядів. Вони хочуть, щоб у людей було право голосу, але не готові дозволити їм обирати «популістську політику». Прагнуть знижувати витрати на робочу силу й ігнорувати соціальний протест, але не можуть публічно погодитися з необхідністю «сильної руки». Схвалюють вільну торгівлю та незалежність, але хочуть бути впевнені, що за необхідності (у момент кризи, подібної нинішній) повернуться до держуправління економікою. Тому замість вибирати між суверенною демократією, глобалізованою демократією й авторитаризмом, дружнім стосовно глобалізації, політичні еліти намагаються переосмислити суть демократії та суверенітету, щоб зробити неможливе можливим. У результаті ми отримуємо демократію без права вибору, суверенітет, позбавлений будь-якого сенсу, і глобалізацію, що не спирається на легітимність.

Те, що до недавнього часу було конкуренцією між державною демократією і авторитаризмом, сьогодні перетворилося на суперечку між двома видами твердження про «відсутність альтернативної політики». Головне гасло демократичної Європи говорить: «не існує політичної альтернативи» жорсткій економії, і виборці, змінюючи уряди, безсилі змінити економічну політику. Брюссель конституював численні макроекономічні рішення, такі як рівень бюджетного дефіциту та державного боргу, фактично вивівши їх за рамки електоральної політики.

У Росії та Китаї, у свою чергу, твердять, що «немає політичної альтернативи» нинішнім лідерам. Правляча еліта проявляє більше гнучкості, коли справа доходить до експериментів з різними економічними курсами, але виводить за рамки саму можливість кинути виклик тим, хто при владі. Людям просто не дозволяють обирати «не тих».

Тому нелегко зрозуміти,

чи стають наші демократії некерованими через посилення впливу суспільства на процес прийняття рішень, чи голос громадян втратив чинність через зростаючий вплив світових фінансових ринків і розширення демократичного принципу самоврядування, який виходить за рамки політики.

ДІАЛЕКТИКА РИНОК-ДЕРЖАВА / ГОСПОДАР-РАБ

Хоча історія – найкращий аргумент на користь нерозривної єдності демократії та ринку (зрештою, більшість процвітаючих суспільств є ринковими демократіями), протиріччя між цими двома поняттями також добре відомі будь-якому дослідникові. Хоча в демократіях усі люди вважаються рівними (голос кожного дорослого громадянина має однакову силу), принцип вільного підприємництва призводить до того, що повноваження окремих людей багато в чому залежать від того, яку економічну вартість вони створюють і яким нерухомим і рухомим майном володіють.

Таким чином, середньостатистичний виборець у демократичному суспільстві захищає майно багатих тільки в надії, що це підвищить і його шанси розбагатіти. Побоювання, що демократія знищить ринкові механізми, поширені на правому фланзі політичного спектра. Водночас ліві бояться, що матеріальна нерівність, яка постійно відтворюється ринком, перетворить демократичний процес на дешеву підробку.

У капіталістичних демократіях уряди як і раніше залежать від довіри виборців, але характер залежності змінився. Виборці мають право вирішувати, хто сформує кабінет, – від їхніх голосів усе ще залежить «вибір» правлячої партії, але ринки вирішують, яку економічну політику буде цей уряд проводити, незалежно від того, хто переміг на виборах. Палкі дебати про майбутнє інституційної архітектури єврозони дають зрозуміти, що нові правила ще більше обмежать здатність виборців впливати на прийняття рішень у сфері економіки. Але за логікою гегелівської діалектики взаємин між паном і рабом слабкі національні демократії весь час підкладають свиню всемогутнім фінансовим ринкам, як це трапилося в Італії. Через рік після того, як на вимогу ринків до влади прийшов Монті, виборці проголосували за протестуючого комедіанта Беппе Грілло і за ... Сильвіо Берлусконі, оскільки чим більше політики намагаються позбавити виборців самої можливості помилятися, тим більше у виборців стимулів голосувати за скандальних особистостей. «Феномен Грілло» в тому, що комедіант-революціонер примудрився спокусити кожного четвертого італійського виборця не обіцянкою керувати, а запевненням, що взагалі не збирається входити в уряд зі своєю партією.

КОЛИ ЛЮДИ ГОЛОСУЮТЬ ЗА ВСЕ

Соціолог Даніел Белл вивчав питання, чи не буде тотальна перемога ринку зрештою небезпеч-

нішою, ніж поширення соціалістичної ідеології. Він непокоївся, що коли логіка ринку буде прийнята в інших сферах людської діяльності, таких як політика чи культура, капіталізм може стати власним могильником. Хіба ця логіка не дає про себе знати в нашому столітті, коли ми переживаємо кризу керованості? «Ринки – це машини для голосування, – сказав одного разу Вальтер Рістон із «Сітібанку». – Вони функціонують за допомогою референдумів». Хіба невірно те, що розширення демократичного принципу самоврядування шляхом упровадження всенародного голосування з питання, не пов'язаного безпосередньо з політикою, на практиці сприяє делегітимації інститутів представницької демократії та зниженню якості державного управління?

Сьогодні ми голосуємо за все – за кращу пісню, за найгірший фільм, за стоматолога. Можна сказати, що демократія стала всюдисущою. Наприклад, футбол усе більше демократизується. У 2008 р. команда третього англійського дивізіону «Еббсфліт» зробила великий крок у напрямі футбольної демократії – за скромний внесок у 35 фунтів стерлінгів уболівальники отримали право керувати командою. За допомогою Інтернету вони в режимі реального часу голосували з усіх важливих питань – від трансферу гравців і використання бюджету до дизайну сувенірів і клубної символіки. Так, 32 тис. уболівальників із 122 країн приєдналися до того, що можна назвати «граничною футбольною фантазією». Люди отримали можливість безпосередньо керувати футбольними командами в момент, коли стали втрачати можливість впливати на державну політику. Нестримне поширення демократії стерло кордони між різними сферами людської діяльності – тими, де рішення повинні прийматися шляхом усенародного голосування чи референдуму, і тими, що повинні залежати від професіоналізму та компетентності, – і одночасно делегітимувало виборні органи демократії.

Десять років тому британське агентство YouGov провело порівняльне дослідження групи політично активних молодих людей і завзятих учасників реаліті-шоу «Великий брат». Результати розчарували: британські громадяни вважали, що їхні інтереси краще представлені у «Великому браті». Їм було легше ототожнювати себе з обговорюваними там героями та ідеями. Формат реаліті-шоу давав можливість відчути себе значущими людьми в суспільстві. Насправді саме демократичні вибори мали пробуджувати подібні почуття, однак не змогли цього забезпечити. Логічні наслідки цього – зниження явки виборців у більшості західних демократій. З іншого боку, менш за все схильні приходити на виборчі дільниці бідні, безробітні та молодь – усі ті, хто теоретично мали б проявляти більший інтерес до використання політичної системи для зміни своєї долі.

Тому парадоксальний

результат розширення демократичного принципу самоврядування та виведення його за межі політичного процесу полягає в тому, що тепер, коли ми голосуємо за все, власне політичні повноваження виборця різко скоротилися.

У епоху стійких національних демократій простий виборець і громадянин мав повноваження, оскільки був одночасно солдатом, працівником і споживачем. Майно багатих залежало від готовності працівників захищати капіталістичний порядок. Виборець-громадянин мав велике значення, оскільки захист країни залежав від його мужності у протистоянні з ворогами. Він був важливий, тому що його праця робила країну багатою, а споживання було двигуном економіки.

Щоб зрозуміти, чому сьогодні громадяни на Заході не можуть легко контролювати політиків демократичними способами, варто поглянути на розмивання невиборних форм залежності політиків від громадян. Коли громадянин-солдат замінюється професійною армією і безпілотниками, один із головних мотивів зацікавлення еліти в суспільному добробуті істотно слабшає. Заповнення ринку праці низькооплачуваними іммігрантами та переміщення виробництва до країн із дешевою робочою силою також знижують готовність еліт до співробітництва. Протягом нинішньої економічної кризи стало очевидно, що показники американського фондового ринку більше не залежать від споживчого попиту жителів США – і це ще одна причина, з якої громадяни втрачають важелі впливу на правлячі групи. Саме зменшення впливу громадянина – солдата, споживача і працівника – пояснює втрату виборцями повноважень і реальних прав, а також зростаючу некерованість сучасних демократій.

ЦЕ ЕЛІТИ, ДУРНИКУ?

Ще одне ключове запитання, на яке треба знайти відповідь – чому меритократичні еліти викликають у людей таке обурення та неприйняття. «Меритократія, – писав Ральф Дарендорф, –

досить немилозвучне слово. Воно означає владу тих, хто має заслуги, тобто влада найбільш обдарованих і освічених. Хто не хотів би жити за меритократії? Вона, звичайно, краща за плутократію, де багатство і стан визначають статус людини в суспільстві, або геронтократію, у якій вік виводить людину на вершину соціальних щаблів, або навіть аристократію, у якій головне значення мають успадковані титули та статки». Філософи Платона, напевно, були одними з перших відомих нам меритократів, які претендували на владу з причини власних знань і компетентності. Складність навколишнього світу пояснює, чому природно очікувати від людей прагнення бачити на керівних посадах найбільш освічених і компетентних. Складається враження, ніби складність світу природним чином повинна зробити меритократію затребуваною. Але на практиці все інакше.

Легітимність експертів і професіоналів стала однією з перших жертв ускладнення навколишнього світу. Хоча наука і технологія відіграють у нашому житті все помітнішу роль, зникли «консенсус експертів» і посилання на науку як авторитетне джерело. Нинішні дебати про зміну клімату – хрестоматійний приклад дискусій, в яких у обох сторін є свої вчені, що наводять докази для обґрунтування двох протилежних точок зору. Виявилося, що соціальні витрати меритократії не так і вже й малі. Як не дивно, сам термін «меритократія» вперше з'явився не в стародавньому трактаті про хороше правління, а в назві антиутопічного твору британського соціолога Майкла Янга, опублікованого в середині минулого століття. На думку Янга, меритократичне суспільство – не мрія, а кошмарний сон. Це суспільство, для якого характерним є кричуща нерівність доходів; його громадяни втрачають почуття політичної спільності, демократія стає обдурюванням, перспективна соціальна мобільність замінюється елітами, що стоять на сторожі своїх інтересів і не пускають інших у своє вузьке коло. Винагорода людей відповідно до їхніх здібностей і рівня освіти означає, що мало хто отримує багато і чимало тих, хто отримує майже нічого.

Укорінення меритократичного принципу означає, що ми стали багатшими, однак нерівність проявляється гостріше, ніж 30-40 років тому. У 2007-му передкризовому році доходи 0,1% американських домогосподарств у 220 разів перевищували середні доходи 90% сімей, що знаходяться унизу суспільної ієрархії. У 2011 р. 20% населення США володіли 84% сукупного національного багатства, і подібний стан характерний не тільки для Америки. Глобалізація призвела до зменшення нерівності між державами та майже повсюдно погіршила нерівність усередині країн. У егалітарній Німеччині нерівність в останнє десятиріччя наростає швидше, ніж у більшості розвинених капіталістичних держав. І це зростання супроводжується зниженням соціальної мобільності. За статистикою бідні діти краще за багатих вчаться у школі, однак рідше закінчують коледж, але навіть якщо й закінчують, їхні доходи все одно нижчі, ніж у дітей багатіїв, які погано вчилися. Отже, витрати на освіту справді окупаються, але освіта – швидше привілей, ніж соціальний ліфт.

Протягом багатьох років Франція і Японія були уособленням меритократії, тобто демократіями, які управляються меритократичними елітами. Однак нездатність саме цих двох націй упоратися з викликом глобальної конкуренції – ще один привід засумніватися в перевагах суспільства, керованого кращими та найбільш високоосвіченими його членами. Дуже часто компетентність меритократії у відриві від реального життєвого досвіду призводить до вибору невірного політичного курсу. Хоча меритократичне правління виграє від загальних цінностей, досвіду та кодексу честі людей, які перебувають при владі, воно також пов'язане з ризиками групового мислення та політичної зверхності. Чимало людей ладні приписати успіхи комуністичного Китаю його меритократичній філософії державного управління, однак істина полягає в тому, що меритократія в цій країні часто використовується лише для обґрунтування вже прийнятих рішень, але аж ніяк не завжди є критерієм для їх прийняття.

Людина нізвідки скоріше може випадково стати Президентом США, ніж лідером Китаю, оскільки КПК розробила складну стратегію рекрутингу та просування своїх кадрів. Проте також очевидно, що ні в Росії, ні в Китаї кар'єрне зростання губернаторів ніяк не пов'язане з економічними показниками регіонів. Це не означає, що освіта і досвід в КНР не мають значення, але заступництво важливіше. Цікаво відзначити, що з 250 членів провінційних комітетів Компартії Китаю – елітарної групи, що включає партійних керівників і губернаторів, – 60 мають докторські ступені (вражаюче високий відсоток), але 50 із 60 отримали їх, уже перебуваючи на високих державних постах. Це означає, що, хоча докторський ступінь підвищує кар'єрні можливості в Китаї, набагато важливішим є знаходження у вищих ешелонах влади.

Опитування, проведене журналом «Російський репортер» у кінці 2011 р., виявило, що на відміну від китайського режиму та його радянського попередника система управління, побудована Володимиром Путіним, не дбає про соціальне, професійне або географічне представництво, коли йдеться про формування національної еліти. Виявилося, що люди, які обіймають 300 провідних посад в уряді і великих державних компаніях, – вихідці з дуже вузького кола. Найважливіший фактор, що впливає на членство в елітарному гуртку, – особисте знайомство з Путіним до того, як він став президентом. Тобто Росія керована групою старих при-

ятелів Путіна, і той факт, що серед друзів президента виявилося кілька талановитих і освічених управлінців, можна вважати великою удачею.

Джон Роулз висловив точку зору багатьох лібералів, коли спробував довести, що бути невдахою в меритократичному суспільстві не настільки болісно, як у суспільстві неприкрито несправедливому. У його розумінні справедливість правил гри примирює людей із відсутністю їхнього успіху. Однак ліберали не завжди краще розуміють внутрішній світ лузерів. Насправді набагато болючіше скотитися на дно суспільства, яке весь час змушує людину брати на себе провину за провали, ніж там, де всі розуміють, що невдачу можна списати на неадекватну суспільно-політичну систему.

У нашому взаємозалежному світі влив громадян на еліти значно поменшав. Традиційно аристократи мали коло обов'язків, які їх з дитинства привчали виконувати. Той факт, що цілі покоління попередників, які дивилися на них із портретів, розвішаних по стінах замків, несли тягар походження, змушував кожну нову генерацію ставитися до своїх привілеїв із усією серйозністю. Наприклад, у Великій Британії відсоток хлопців із вищого класу, загиблих у Першій світовій війні, був вищим відповідного відсотка з нижчих класів. Однак нова еліта не знає, що таке жертва. Її сини не гинули на полях битв. Сама природа нової еліти робить цих людей практично невразливими для влади. Діти не залежать від загальної системи освіти (вони навчаються в приватних навчальних закладах) або від інститутів державної охорони здоров'я (можуть дозволити собі кращі приватні клініки). Вони втратили здатність розділяти проблеми і страждання простих людей, для яких відособленість еліт обертається втратою громадянських повноважень і важелів впливу на вищі ешелони.

Нинішні еліти робить недоступними їхня «конвертованість» і усвідомлення того, що вони «правильно» заробляють гроші, нікому нічим не зобов'язані і не належать до жодного співтовариства. Свобода від будь-яких зобов'язань – одночасно благословення та прокляття. Це рятує еліту від тиску з боку електорату, але прирікає її на нелегітимність. Найбільш наочний приклад – особлива відраза, яку народ відчуває до фінансової братії. Землевласник не може забрати з собою земельні угіддя, промисловець не забере завод, а фінансист легко переміщує свої активи. Ці еліти самовпевнені в силу своєї мобільності й тому що не вважають себе частиною суспільства.

Меритократична еліта меркантильна за своєю природою. Її представники хочуть, аби ними захоплювалися, поважали і навіть любили. Нова світова еліта бачить себе приблизно так само, як Маркс описував пролетаріат у «Комуністичному маніфесті», – як продуктивну силу суспільства: їхня вітчизна – увесь світ, і їм належить майбутнє.

Отже, президент Володимир Путін аж ніяк не самотній у бажанні націоналізувати еліти, на його боці протестні рухи, що виникли в Європі протягом останніх років. Саме відсутність спільності та спорідненості з народом робить еліти настільки ним глибоко зневажуваними та ненависними. Парадокс сучасної демократії найкраще сформулював Стівен Холмс, професор права Нью-Йоркського університету: «Найважливіше питання сьогодні – де взяти еліти, які одночасно були б легітимними на місцевому та міжнародному рівні?»

Парадокс нелегітимності меритократичних еліт свідчить про те, що справжня сила і вплив полягають не в незалежності еліт від суспільства, а в їх залежності. Люди довіряють лідерам не тільки з причини їхньої компетентності, а й також завдяки переконанню в тому, що вони залишаться з ними в одному човні під час кризи, а не кинуться щодуху до аварійного виходу. «Конвертована» компетентність нинішніх еліт – той факт, що вони однаково добре можуть управляти банком у Болгарії та Бангладеш, – викликає підозріливе ставлення простих людей, оскільки ті абсолютно справедливо побоюються, що в разі лиха меритократи зберуть речі та відчалять, замість розділяти з ними тягар кризи. Той факт, що еліти приватизували «аварійний вихід», не тільки робить ці соціальні верстви менш легітимними, а й значно зменшує їхній вплив і могутність.

ВИХІД

«Якщо ми дійсно бажаємо зрозуміти, куди рухається світ, – писав філософ і містик Гілберт Кіт Честертон, – непогано було б узяти якийсь заїжджений мовний штамп із преси і змінити його значення на протилежне: можливо, тоді він видасться більш осмисленим?» У нашому випадку варто поставити запитання: чи буде суспільство в разі подальшого розвитку демократії та меритократії більш керованим?

По-перше, ми спостерігаємо не перехід влади від еліт до народу чи від державних інститутів і установ до недержавних організацій, а процес її розпорошення. Якою б не була

ваша роль у політичному процесі, у вас є відчуття, що влада знаходиться десь інде. Нині громадяни незважаючи на начебто розширені права та можливості втрачають реальний вплив на перебіг подій. З їхньої точки зору, не тільки гроші, а й влада зосередилися в руках небагатьох людей, які перебувають на горі владної піраміди. Бізнес і політичні еліти також розуміють, що все менше впливають на ситуацію. Як точно зазначив Мозес Наїм, «влада втратила колишню купівельну спроможність ... її легше отримати, важче використовувати та легше втратити». У розпорошення є побічний наслідок – зростання популярності теорій змови.

По-друге, з нинішньої кризи керованості не можна було б вийти тільки за рахунок стимулювання більш діяльної участі мас у політичному процесі. Вільні та справедливі вибори все ще важливі для забезпечення ефективнішої керованості суспільства, але в силу слабкості політичних партій і стоншування ідеологічної складової знижується значення легітимності «на вході». Громадяни все менше готові довіряти керівникам просто тому, що проголосували за них на чесних виборах. Недовіра до політичних лідерів стала суттю сьогоднішньої демократії. Як правильно пише французький політолог П'єр Розанваллон, «народний суверенітет усе частіше виявляється в демонстративній відмові та відмежуванні громадян, як у процесі виборів, так і в якості реакції на дії уряду. Таким чином, нова «демократія відкидання» накладається на початкову «демократію конструктивних пропозицій». Народна участь на сьогодні все частіше означає тисячі демонстрантів на вулицях, які домовляються про зустріч за допомогою соціальних медіа з єдиною метою – заявити не про підтримку певного політичного курсу, а про несприйняття державних рішень. Ще одним проявом нової «демократії відкидання» стала готовність людей голосувати за будь-якого новачка на політичній арені. Приміром, у Болгарії за 12 років на виборах двічі перемагала непарламентська партія.

По-третє, «меритократичний стимул» також не виправить систему, оскільки компетентність еліт багато в чому заперечується суспільством і для будь-якої політичної системи ризиковано покладатися на легітимність «на виході». В епоху, коли влада громадянського суспільства має переважно негативний характер, вона сприймається як право «відкидати та протестувати». Якість управління в посткризовому світі, де можна очікувати на низькі темпи економічного зростання та високу політичну турбулентність, швидше за все, буде визначатися двома важливими факторами.

Для підвищення керованості демократіями в Європейському Союзі надзвичайно важливою є здатність конвертувати «цивільний галас» на «політичний голос». Тобто перетворювати «негативний суверенітет» громадянського суспільства в більш-менш пов'язні позитивні вимоги та перетворювати протестні рухи на структуровану політичну силу. У разі з Росією та Китаєм, де криза призводить до загострення нетерпимості до будь-якої політичної опозиції, підвищення керованості суспільства буде залежати від готовності режиму миритися з розбіжностями в правлячій еліті.

Прийшов час «реформаторові» поступитися своїм місцем «реформісту» як головній фігурі світової політики. Незважаючи на зовнішні подібності, реформіст багато в чому відрізняється від реформатора, канонізованого протягом останніх трьох десятиріч. Реформатор знає одну важливу істину й уявляє собі розвиток у вигляді досягнення однієї мети шляхом усунення перешкод і проведення правильного політичного курсу. Реформатор – твердокам'яний ідеолог, часом нечутливий до місцевої специфіки. Однак саме твердістю та непохитністю пояснюється його успіх у перетворенні суспільства. В епоху зростаючої невизначеності у нього завжди є зрозумілі та незмінні рецепти.

Реформіст, навпаки, – хитрий лис, який бачить можливості там, де інші бачать тільки проблеми. Він знає, куди хоче прийти, але дозволяє дорозі вести його до своєї мети. Реформіст – це прогресивний опортуніст, він ніколи не втрачає оптимізму й готовий формувати неймовірні коаліції для досягнення потрібного політичного результату. Він геній не послідовності, а пристосування. І світ сьогодні потребує саме його у складі реформістської еліті.

«Коли я починаю розмірковувати над головною причиною краху правлячих класів, – писав Алексіс де Токвілль у «Спогадах», – перед очима проходять різні події та люди, випадкові або поверхневі причини. Але повірте, що головна причина, з якої люди втрачають владу, полягає в тому, що вони недостойні її мати і нею користуватися».

Висловлюємо щиру подяку журналу «Россия в глобальной политике» за право публікації цього матеріалу.

Єгипетська драма: акт третій...

Віктор НАГАЙЧУК, доцент Дипломатичної академії України при МЗС, кандидат історичних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол, перший Посол України в АРЄ

Сьогодні єгиптяни досить послідовно та рішуче спростовують поширений у світі стереотип, згідно з яким вони є народом занадто миролюбним, терплячим і толерантним щодо власних правителів і готові десятиріччями миритися з деспотією, несправедливістю та бідністю. Бурхливі події останніх тижнів на берегах Нілу стали черговим яскравим проявом пасіонарного і бунтівного духу єгиптян, які не на словах, а на ділі борються за свої права та інтереси. Завдяки цим подіям найбільша країна арабського світу знову опинилася в центрі уваги світових ЗМІ і міжнародної спільноти.

Наприкінці червня Єгиптом прокотилася потужна хвиля масових акцій протесту проти правління президента – ісламіста Мухаммеда Мурсі. Свого апогею маніфестації досягли 30 червня, коли виповнився рівно рік з часу приходу до влади М. Мурсі. У цей день на головних площах ключових міст Єгипту – Каїра, Александрії, Порт- Саїда, Суеца, Ель-Мансури та ін. – зібралися мільйони громадян (за деякими даними, 15-17 млн. осіб), які вимагали відставки Мурсі та проведення дострокових виборів глави держави. Лідери опозиційного молодіжного руху оголосили, що ними зібрано понад 22 млн. підписів за відставку діючого президента.

Широкомасштабні виступи опозиції супроводжувалися погромами та захопленням офісів ісламістського руху «Брати-мусульмани», до якого належав М. Мурсі, а також кровопролитними сутичками між противниками та прибічниками президента. Обстановка в країні ставала все більш напруженою та некерованою.

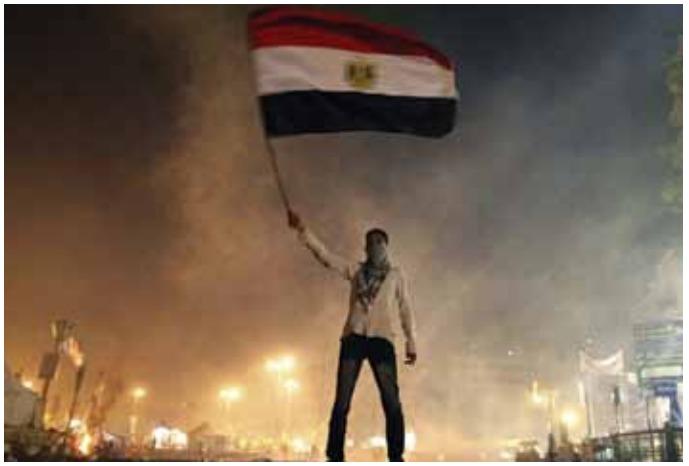
У цій ситуації на політичну авансцену Єгипту вкотре вийшла армія. Командування Збройних Сил (ЗС) АРЄ 1 липня виступило із заявою, у якій оголосило ультиматум усім політичним силам країни, вимагаючи від них протягом 48 годин «виконати вимоги єгипетського народу» та домовитися про шляхи виходу Єгипту з кризи, інакше армія пообіцяла втрутитися та запропонувати власну «дорожню карту в майбутнє». Фактично ж військові наполягали на тому, щоб М. Мурсі виконав вимоги опозиції та залишив пост глави держави. Лідери опозиції вітали ультиматум армії, натомість президент його відкинув, заявивши, що керуватиметься власним планом національного примирення. Проте опозиція в особі Фронту національного порятунку (ФНП) відмовилася вступати в переговори з М. Мурсі, заявивши, що він уже не є легітимним лідером.

У цих умовах 3 липня командування ЗС АРЄ, після зустрічі з низкою провідних політичних, релігійних, громадських і молодіжних діячів, оголосило про призупинення дії Конституції Єгипту і відсторонення М. Мурсі від влади. Тимчасово виконуючим обов'язки Президента АРЄ на перехідний період було призначено главу Вищого конституційного суду Адлі Мансура, який 4 липня прийняв присягу. Було оголошено про наміри сформувати тимчасовий уряд із технократів, комітет з перегляду конституції та комітет з національного примирення за участю представників усіх політичних сил країни, а також провести дострокові парламентські та президентські вибори.

Як і слід було очікувати, М. Мурсі не визнав правомочність дій армії та був затриманий військовими у зв'язку з можливим висуненням йому обвинувачень. Крім того, було заарештовано багато визначних діячів руху «Брати-мусульмани». Адлі Мансур 4 липня розпустив верхню палату парламенту (Раду Шури), у якій переважали ісламісти.

За цих умов керівництво «Братів-мусульман» заявило про свою відмову співпрацювати з «узурпаторами влади». Міністри, які належали до політичного крила цієї організації – Партії свободи і справедливості – подали у відставку на знак протесту проти усунення М. Мурсі. Водночас у Каїрі та інших містах Єгипту розпочалися масові виступи його прихильників, які вимагали відновлення на посту президента. Протягом липня та на початку серпня в ході запеклих сутичок між прихильниками М. Мурсі та його супротивниками, а також правоохоронними органами загинули багато десятків і були поранені сотні людей. Так розпочався ще один драматичний період у сучасній історії Єгипту.

Реакція на події в «країні пірамід» як у арабському світі, так і поза його межами була вельми неоднозначною. Спектр оцінок того, що відбувається в Єгипті, коливається від визначень «класичний військовий переворот» і «насильницьке захоплення влади» до термінів «друга

хвиля революції 25 січня» та «м'який, демократичний переворот». Не менш строкатим є діапазон прогнозів щодо можливих сценаріїв розвитку подій у Єгипті – від «апокаліптичних» до «оптимістичних». Достатньо згадати, наприклад, заяву Президента Російської Федерації В. Путіна від 7 липня про те, що Єгипет «перебуває на порозі громадянської війни».

На нашу думку, щоб більш-менш об'єктивно оцінити те, що відбувається в Єгипті і спрогнозувати імовірний розвиток подій у цій країні, необхідно зробити короткий екскурс в історію, простежити динаміку подій за останні два з половиною роки та спробувати оцінити нинішню «розстановку фігур на єгипетській політичній шахівниці».

Нагадаємо, що на початку 2011 р. в Єгипті відбувся перший акт драми, що триває дотепер. У Каїрі 25 січня розпочалися масові акції протесту опозиції проти авторитарного режиму президента Хосні Мубарака.

Цей потужний соціальний вибух був спричинений комплексом соціально-економічних, демографічних і політичних чинників. За даними Світового банку, у 2010 р. ВВП на душу населення в Єгипті становив лише 2420 дол., а частка населення, що жила за межею бідності, сягала 22%. Ця категорія громадян могла існувати лише завдяки субсидіям держави на продовольчі товари. Між тим зростання світових цін на продовольство скоротило можливості державного дотування цін на хліб та основні продукти харчування найбідніших верств населення. У єгипетському суспільстві також помітно посилювалася соціальна поляризація, коли на тлі масової бідності населення відбувалося стрімке самозбагачення «жирних котів» (так у Єгипті називають представників буржуазно-бюрократичної верхівки).

Важливим чинником революційних подій 2011 р. у Єгипті стала специфічна структурно-демографічна ситуація. У період 1970-1995 рр. тут спостерігалось істотне зниження рівня смертності, передусім дитячої, на тлі збереження високих темпів народжуваності та загального приросту населення. У результаті питома вага молодих людей віком від 20 до 24 років сягнула у 2010 р. свого піку, становлячи 10,5% (9 млн. осіб). Виникнення такого потужного «молодіжного бугра» спричинило величезне напруження на місцевому ринку праці. Проблема масового безробіття серед молоді (25% у 2010 р.), особливо освіченої, перетворилась на одну з найгостріших у країні. В умовах, коли перестали діяти так звані соціальні ліфти, єгипетська молодь усе частіше стикалася з відсутністю будь-яких життєвих перспектив, а протестні настрої в її середовищі стрімко наростали.

На додаток до гострих соціально-економічних проблем поглиблювалася політична криза. Правлячий режим був фасадною корумпованою «керованою демократією». Президент Х. Мубарак правив країною з 1981 р. в умовах режиму надзвичайного стану, під прикриттям якого діяла поліцейська держава з усіма відповідними атрибутами. Суттєву роль у поширенні протестних настроїв відіграло очевидне використання «адміністративного ресурсу» та фальсифікація владою парламентських виборів у листопаді 2010 року. Зростаюче обурення в суспільстві зумовили намір Х. Мубарака зробити своїм наступником на президентських виборах у 2011 р. свого молодшого сина Гамаля, а також тотальна корупція у вищих ешелонах влади. Сім'я президента вважалася найбагатшою в Єгипті. Опозиція обвинувачувала клан Мубарака у спекуляціях земельними ділянками, що виділялися військовим, в отриманні «комісійних» з кожного контракту на постачання озброєнь, у махінаціях з цінами на імпортоване збіжжя.

Безпосередній поштовх масовим акціям протесту в Єгипті спричинили чергове підвищення цін на продукти харчування, а також революційні події в Тунісі. У результаті багатотисячних протестних маніфестацій, що тривали майже три тижні, президент Х. Мубарак 11 лютого пішов у відставку і передав свої повноваження віце-президенту Омару Сулейману (керівникові Служби загальної розвідки). Фактично ж влада перейшла до Вищої ради Збройних Сил на чолі з міністром оборони, маршалом Хусейном Тантауі. Так у рамках процесу «Арабської весни» припинив своє існування ще один авторитарний режим в арабському світі.

Події зими 2011 р. увійшли в сучасну історію Єгипту під назвою «Революція 25 січня». Головною її особливістю було те, що вперше правлячий режим у цій країні було повалено не внаслідок державного заколоту або військового перевороту, а в результаті мирних протестних акцій населення. Важливо відзначити, що протестний рух набув мережевого характеру, не мав чіткої організаційної структури, єдиного керівництва та програми. Опозиція в Єгипті від самого початку діяла вельми спонтанно. Поставивши перед собою одну-єдину ціль – повалити діючий режим президента Х. Мубарака, вона абсолютно не уявляла собі плану подальших дій. Були відсутні стратегія виходу із складної соціально-економічної ситуації, у якій опинилася країна, бачення шляхів заповнення політичного вакууму, що виник, бракувало чітко заданих цілей і способів їх

досягнення. Невипадково основні гасла протестувальників мали радше деструктивний, ніж творчий характер: «Мубарак, іди геть» і «Народ хоче падіння режиму».

На наш погляд, це вельми негативно позначилося на подальшому розвиткові подій у країні, який можна охарактеризувати як «стан перманентної турбулентності». Думається, що подібна ситуація була значною мірою зумовлена тим, що опозиція режиму Х. Мубарака була вкрай неоднорідною та включала молодіжні рухи, ісламістів, представників середнього класу та інтелігенції, ліберально-демократичні та ліві партії. Очевидно, що між цими політичними акторами досі немає згоди з більшості питань політичного порядку денного країни.

Характерно, що основною рушійною силою «Революції 25 січня» виступила освічена та переважно безробітна молодь, яка досить вміло використовувала для організації протестних рухів сучасні ІКТ (мобільні телефони, смартфони, комп'ютери тощо) і соціальні мережі («Фейсбук», «Твіттер», «Блекберрі»). Не варто недооцінювати й роль руху «Брати-мусульмани» в революційних подіях зими 2011 року. Якщо на початковому етапі «Іхван» (араб. «брати») з тактичних міркувань утримувалися від організованої участі в масових акціях протесту, то в подальшому саме їхня активність як потужної організації значною мірою сприяла успіхові народного повстання.

Однак вирішальне значення для результату протистояння мала позиція єгипетської армії, яка з часів президента Г.А. Насера завжди була найбільш впливовою та потужною політичною силою у країні. Цього разу командування ЗС АРЄ свідомо обрало демонстративно нейтральну позицію щодо сторін конфлікту, не приєднавшись до опозиції, але й відмовившись підтримати силою зброї свого президента і головнокомандувача Х. Мубарака. Завдяки цьому армія стала єдиним державним інститутом у країні, якому вдалося не лише не дискредитувати себе в очах єгипетського народу, а й залишитися гарантом власної цілісності (нехай і часткової) та безпеки. Більше того, на перехідному етапі саме армія спромоглася очолити політичний процес, прагнучи при цьому окреслити контури бажаної для неї політичної системи.

Першими кроками Вищої ради Збройних Сил (ВРЗС) у постреволюційний період були розпуск парламенту, призупинення дії конституції та доручення спеціально призначеній комісії підготувати проект конституційних поправок. На всенародному референдумі 19 березня 2011 р. переважною більшістю голосів (77,27%) було ухвалено поправки до конституції, згідно з якими повноваження президента країни обмежувалися чотирма роками та двома строками перебування при владі, передбачалося обов'язкове призначення віце-президента, а також здійснення контролю за виборами суддями, полегшувалися умови участі кандидатів у президентських виборах, відмінено статтю щодо протидії терористичним загрозам. На підставі зазначених поправок ВРЗС АРЄ 30 березня прийняла Конституційну декларацію із 62 статей, яка фактично стала тимчасовим основним законом країни.

Між тим протягом 2011 р. ситуація в Єгипті залишалася вкрай напруженою. У Каїрі та інших великих містах періодично проходили багатотисячні маніфестації з вимогами проведення довгоочікуваних реформ, поліпшення умов життя, скасування в країні надзвичайного стану, притягнення до відповідальності колишніх вищих чиновників. Тимчасове керівництво держави під тиском вулиці було змушене піти на ряд кроків, покликаних покінчити з практикою попереднього режиму. Так, було розпущено колишню правлячу Національно-демократичну партію (НДП), ліквідовано сумновідому Службу розслідувань з питань державної безпеки, порушено кримінальні справи проти великої групи високопосадовців режиму Х. Мубарака за обвинуваченнями в розкраданні державних коштів і майна, спекуляціях, відмиванні грошей і порушенні прав людини. До кінця року деякі з них були засуджені до тривалого тюремного ув'язнення, інші очікували вироків суду. Головною подією року став судовий процес над Х. Мубараком та його синами Алаа та Гамалем, який розпочався в Каїрі 3 серпня 2011 року. Екс-президенту АРЄ інкримінувалася «навмисна змова» з метою вбивства протестувальників під час подій січня-лютого 2011 р., зловживання владою та присвоєння державних коштів, а також продаж Ізраїлю природного газу за зниженими цінами. За обвинуваченням у причетності до вбивства учасників протестних акцій на цьому процесі було розпочато також розгляд справи колишнього Міністра внутрішніх справ АРЄ Хабіба аль-Адлі та шести вищих офіцерів поліції[1].

Протягом листопада 2011 р. - січня 2012 р. у Єгипті були проведені у три етапи вибори до Народних зборів (нижньої

1 У червні 2012 р. Х. Мубарака і Х. аль-Адлі було засуджено до пожиттєвого тюремного ув'язнення за обвинуваченням у причетності до загибелі мирних демонстрантів у ході січневого народного повстання 2011 року. Інших фігурантів справи, включаючи Алаа та Гамаля, було повністю виправдано. Крім того, з Х. Мубарака знято обвинувачення в корупції та особистому збагаченні. У січні 2013 р. Касаційний суд АРЄ задовольнив апеляцію адвокатів щодо перегляду приговору Х. Мубараку з огляду на допущені процесуальні порушення. У травні 2013 р. розпочався повторний судовий процес над екс-президентом Єгипту, що досі триває.

палати парламенту), що, за оцінками міжнародних спостерігачів, пройшли достатньо демократично. Безперечним переможцем парламентських перегонів стала ісламістська Партія свободи і справедливості (політичне крило руху «Брати-мусульмани»), яка отримала 213 із 498 місць. Друге місце посіла радикальна ісламістська партія салафітів «Ан-Нур» (107 депутатських мандатів), третє – національно-ліберальна «Новий Вафд» (41 місце) і четверте – соціально-ліберальний Єгипетський блок (35 місць).

Успіх «Братів-мусульман» на виборах став цілком очікуваним, оскільки вони були об'єктивно найбільш організованою та структурованою політичною силою, яка дуже вміло заповнила ідеологічний вакуум, що виник. Водночас друге місце радикальної «Ан-Нур» стало шоком як для світського єгипетського політикуму, так і для Заходу. Загалом ісламісти здобули понад дві третини місць у нижній палаті парламенту, що стало очевидним приниженням для світських молодіжних рухів і ліберально-демократичних партій, які так багато зробили для успіху «Революції 25 січня» і не змогли подолати внутрішні розбіжності й об'єднатися перед лицем нової політичної сили.

Єгипетські ісламісти спромоглися розвинути свій успіх і на виборах до верхньої палати парламенту, що відбулися в січні-лютому 2012 р. Вони отримали 150 із 270 місць, здобувши таким чином абсолютну перемогу в єгипетських парламентських змаганнях. Спікером нижньої палати парламенту став колишній генеральний секретар ПСС С. аль-Кататні, а спікером Ради Шури було обрано також представника ПСС Ахмеда Фахмі. Після формування нового складу парламенту, у якому домінували представники ісламістських партій, Вища рада Збройних Сил передала йому повноваження законодавчої влади, зберігши у своїх руках усю повноту виконавчої влади.

Протягом лютого-червня 2012 р. країна жила в умовах фактичного двовладдя. Якщо на початковому етапі військові та ісламісти намагалися співпрацювати в дусі партнерства, то з часом глибокі протиріччя між ними вийшли на перший план. Важливим чинником загострення суперечностей було те, що «Братам-мусульманам» доводилося часто зважати на жорстку, непоступливу позицію з багатьох питань своїх молодших партнерів – салафітів, а ВРЗС відчував постійний тиск з боку світських молодіжних рухів, ліберально-демократичних і лівих партій. На тлі прогресуючого погіршення соціально-економічної ситуації у країні не вщухали масові акції протесту з вимогами якнайшвидшого розпуску ВРЗС і передачі військовими влади цивільним.

Гостра політична боротьба розгорнулася в цей період навколо формування Конституційної асамблеї (КА) – органу, покликаного розробити проект нової Конституції країни. Після кількох тижнів запеклих дебатів обидві палати парламенту у другій половині березня ухвалили рішення, згідно з яким КА формуватиметься за принципом 50/50, тобто половину її складу становитимуть члени парламенту і половину – незалежні експерти та громадські діячі. Головою КА обрано спікера Народних зборів, одного з лідерів ПСС С. аль-Кататні. Невдовзі після цього на засіданні парламенту відбулися вибори членів КА. Як і очікувалося, ісламісти і в цьому важливому органі забезпечили собі переважаючу більшість, отримавши 70 місць зі 100. «Ісламістський блок» в Асамблеї складався з депутатів парламенту від ПСС та партії «Ан-Нур», а також близьких до ісламістів за своїми поглядами юристів, діячів профспілок, бізнесменів і банкірів.

Відверте прагнення ісламістів поставити Конституційну асамблею під свій контроль викликало обурення з боку неісламістських сил, які справедливо вважали, що такий склад КА не відображає дійсну розстановку сил у єгипетському суспільстві. Не менш різке відторгнення викликала у них жорстка позиція представників салафітської «Ан-Нур» у КА, які наполягали на законодавчому закріпленні шаріату як головного джерела права в Єгипті. На знак протесту проти ісламістського домінування в Конституційній асамблеї 28 членів КА, які представляли в цьому органі світські партії, жіночі та молодіжні рухи, а також коптську церкву, відмовилися брати участь у її роботі.

Після встановлення контролю над парламентом і Конституційною асамблеєю ісламісти почали чинити зростаючий тиск на Вищу раду Збройних Сил. Так, вони неодноразово зверталися до ВРЗС із публічними вимогами відправити у відставку перехідний уряд на чолі з Камалем Ганзурі, призначений військовими, і сформувати уряд національної єдності. «Брати-мусульмани» також не приховували своїх намірів зменшити, у тому числі на законодавчому рівні, непомірно велику роль армії в єгипетському суспільстві, обмежити економічні пільги та привілеї військових. Подібні вимоги та наміри щоразу зустрічали з боку військового керівництва рішучу відсіч. Так, наприкінці березня 2012 р. член ВРЗС генерал Махмуд Наср заявив, що військові «нікому не дозволять втручатися в економічні проекти армії». Він

зазначив, що єгипетська армія отримує лише 4,2% державного бюджету, тоді як «заслуговує» 15%. Саме для задоволення своїх потреб, стверджував він, армія вимушена бути присутньою в низці секторів економіки, зокрема текстильній промисловості та секторі нерухомості.

Свого апогею протистояння між військовими та «Братами-мусульманами» досягло напередодні та під час виборів Президента АРЄ, що пройшли у два тури – 23-24 травня і 16-17 червня 2012 року. Слід відзначити, що обидві сторони, попри раніше зроблені заяви про відсутність у них намірів висувати своїх кандидатів на президентських перегонах, не змогли встояти перед спокусою поборотися за пост глави держави, який у силу своїх широких повноважень гарантував переможцю суттєве зміцнення своїх позицій у країні.

Слід також визнати, що через низку причин ані військові, ані ісламісти не змогли виставити на зазначених виборах по-справжньому сильних претендентів. Таким кандидатом від «Братів-мусульман» міг би стати Хайрат Шатир – один із лідерів руху, харизматична особа з ореолом борця проти режиму Мубарака, який відбув декілька «політичних» строків і вийшов на волю завдяки революції. Він не лише користувався величезною популярністю серед «братів», а й мав серйозні фінансові ресурси. Проте рішення Центрвиборчкому Єгипту відмовити Х. Шатеру в праві балотуватися на пост президента через його судимості змусило «Братів-мусульман» терміново шукати йому заміну.

«Запасний варіант» в особі голови Партії свободи і справедливості Мухаммеда Мурсі здавався не зовсім вдалим вибором, оскільки той не мав харизми, йому бракувало також політичного досвіду та популярності. З огляду на це не викликав подиву досить низький рейтинг М. Мурсі перед першим туром президентських виборів.

ВРЗС зробила ставку на Ахмеда Шафіка – колишнього командувача ВПС Єгипту та прем'єр-міністра останнього уряду за часів президента Х. Мубарака. Чимало аналітиків вважало, що кандидатура А. Шафіка, попри його репутацію хороброго бойового офіцера та жорсткого політика, мала дві серйозні вади – солідний вік кандидата (70 років) і те, що в очах суспільства він занадто тісно асоціювався з режимом Х. Мубарака.

Проте, усупереч численним прогнозам, саме цим двом кандидатам судилося стати переможцями в першому турі президентських перегонів – М. Мурсі посів перше місце, отримавши 24,35% голосів виборців, а А. Шафік – друге (23,25%).

Напередодні другого, вирішального туру президентських виборів політична ситуація в країні набула ознак гострої кризи. Вищий конституційний суд АРЄ 14 червня визнав недійсними результати виборів до Народних зборів за одномандатними округами. Згідно з діючим тоді законодавством, 166 депутатів повинні були обиратися з числа незалежних кандидатів, проте більшість із них (141) насправді були діючими членами різних партій, зокрема ісламістських. ВКС визнав це порушенням права незалежних депутатів. Більше того, визнання нелегітимності однієї третини депутатів фактично означало визнання нелегітимності всіх Народних зборів. Важливо зазначити, що рішення ВКС АРЄ є остаточними і обов'язковими до виконання.

На підставі постанови ВКС Вища рада Збройних Сил розпустила нижню палату парламенту, перебрала на себе всю повноту законодавчої влади, право контролю за процесом розроблення майбутньої Конституції та витрачанням державних коштів. Водночас військові внесли до тимчасової конституції країни положення, які дозволяли ВРЗС значною мірою контролювати рішення першої особи держави.

Було очевидно, що таким чином єгипетський генералітет вирішив підстрахуватися і за будь-якого результату президентських виборів зберегти за армією провідну роль у суспільстві. Між тим постанова ВКС і дії військових викликали переважно негативну реакцію в єгипетському політикумі. «Брати-мусульмани» відразу кваліфікували їх як «державний переворот». У свою чергу, низка світських, ліберальних і лівих партій у спільному комюніке заявила, що «всі ці заходи демонструють рішучість ВРЗС посилити свою владу і поставити її на службу кандидату колишнього режиму Ахмеду Шафіку».

У цих умовах 16-17 червня відбувся другий тур президентських виборів. За даними Центрвиборчкому, за М. Мурсі проголосували близько 13,2 млн. єгиптян (51,7%), за А. Шафіка – близько 12,3 млн. (48,3%). Таким чином, висуванець «Братів-мусульман» переміг свого конкурента з відривом у менш ніж 1 млн. голосів – цифра зовсім незначна для 82-мільйонного Єгипту. Одразу після оголошення результатів другого туру виборів М. Мурсі пообіцяв залишити пост голови ПСС, щоб розпочати роботу «в ім'я інтересів країни і всіх її громадян» незалежно від їхніх політичних і релігійних переконань.

Мухаммед Мурсі 30 червня 2012 р. був офіційно проголошений новим Президентом АРЄ. Він став першим Главою Єгипту, який представляв ісламістський рух і не мав військового минулого. Так розпочався другий акт сучасної єгипетської драми.

Продовження в наступному числі «З.С.»

Генеральний директор ДП «ГДІП» відвідав Республіку Корея на запрошення «Корейської фундації» (Korea Foundation)

Із 8 по 13 липня 2013 р. Генеральний директор ДП «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв» П.О. Кривонос перебував із робочим візитом у Республіці Корея на запрошення «Корейської фундації» (Korea Foundation). Під час поїздки Павло Кривонос зустрівся з Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Корея Василем Мармазовим, Головою Корейської національної дипломатичної академії Юн Дук-Міном, Віце-спікером корейського парламенту Лі Бйунг-сук, президентом Університету Юнгнам НОХ Сеок Кюн та президентом «Корейської фундації» Ю Хьюн-сеок. У заходах в рамках програми також взяли участь науковці, політики та державні діячі з інших країн.

Учасники програми відвідали Багатофункціональне Адміністративне місто Седжонг (його також називають містом майбутнього), яке невдовзі стане новим місцем розташування органів центральної влади Республіки Корея; стали гостями Школи державної політики та управління Корейського інституту розвитку (KDI School of Public Policy and Management), а також побували в Університеті Юнгнам, де відбулася презентація політичної ініціативи «Рух Семаул» (Рух «Нове Село»). На завершення програми відбувся культурний тур містом Сеул.

П.О. Кривонос (у центрі) під час урочистого прийому спілкується з Послом України в РК В.Є. Мармазовим і президентом «Корейської фундації» Ю Хьюн-сеок

«Місто майбутнього» Седжонг – нове місце розташування центральної адміністрації та «силіконової долини» Республіки Корея

Учасники програми «Корейської фундації» (Korea Foundation) 2013 р. в Сеулі. Зліва направо (перший ряд): Леслі Купер, дружина Рейнольда Купера, Постійного секретаря Прем'єр-міністра та голови департаменту комунальних послуг населенню, Тринідад і Тобаго; Мірея Акуеро де Корралес, Міністр закордонних справ, Гондурас; Кім Джі-Хонг, професор, KDI (Корейський інститут розвитку); Фернандо Сумбана, Міністр молоді та охорони здоров'я, Мозамбік; Беатріс Табакко, директор, Міністерство транспорту і комунальних послуг, Уругвай; Алі Мотана Хассан, віце-міністр, МЗС, Ємен; Махфірат Хадірова, голова фракції народно-демократичної партії Таджикистану, Таджикистан; (другий ряд): Фатен Зактан, директор відділу культури, Палестина; Джон МакДональд, критик, журналіст газети «Sydney Morning Times», Австралія; Нестор Леон Хередіа, депутат парламенту (національної асамблеї), Венесуела; Мазен Шамія, асистент міністра, МЗС, Палестина; Павло Кривонос, генеральний директор ДП «ГДІП», Київ, Україна; Ань Тяньчжань, професор Пекінського університету, Китай; Алексіс Меіно, заступник міністра, МЗС, Папуа Нова Гвінея; Френсіс Ньюменкі Токура, асистент директора департаменту поліції, Папуа Нова Гвінея; (третій ряд): Раджа Мохан, заслужений член науководослідної організації «Observe r Research Foundation», Індія; Рейнольд Купер, постійний секретар Прем'єр-міністра і голова департаменту комунальних послуг населенню, Тринідад і Тобаго; Пармеш Чанд, постійний секретар, Комісія з послуг населенню, Фіджі; Деніел Бамба, віце-міністр, МВС, Кот-Д'Івуар; Александр Ронделі, президент, Грузинський фонд стратегічних та міжнародних досліджень, Грузія.

Європейське перехрестя безпеки: завдання Вишеграду

Вячеслав ЦІВАТИЙ,
перший проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи Дипломатичної академії України при МЗС, кандидат історичних наук, доцент кафедри дипломатичної та консульської служби, заслужений працівник освіти України

Людмила ЧЕКАЛЕНКО,
доктор політичних наук, професор, Дипломатична академія України при МЗС

Статтю присвячено питанням екологічної безпеки Європейського регіону, зокрема збереженню природних ресурсів країн Центрально-Східної Європи. Автори привертають увагу до особливостей співробітництва України з Вишеградською четвіркою в контексті проблеми екологічної безпеки та, зокрема, загрозливої ситуації, що склалася навколо Шацьких озер, вирубування карпатських лісів, створення заповідних зон. Пропонують власні сценарії збереження перлин української природної спадщини.
Ключові слова: **Вишеградська четвірка, Україна, Шацькі озера, Білорусь, Хотиславське родовище піску та крейди, вирубування лісів, екологічний заказник, міжнародна спільнота.**

Вишеград, Вишеградська четвірка, Вишеградська група, V-4... Цим поняттям визначається політична модель об'єднання сучасних чотирьох держав Центрально-Східної Європи, що міцно увійшла до словників із політології та міжнародних відносин і посіла достойне місце в системі наукових розвідок[1].

У 1990-ті роки в Центрально-Східній Європі утворилося кілька регіональних угруповань, що стало об'єктивною реакцією на розпад радянських систем – РЕВ і Організації Варшавського Договору, що забезпечували не тільки ядерний захист учасникам від гіпотетичного втручання і ядерної загрози, так звану ядерну парасольку, а й економічний розвиток у системі «інтеграції» за радянським зразком. Вишеградська група, до якої увійшли Польща, тодішня Чехо-Словаччина[2] й Угорщина, на пострадянському просторі була утворена однією з перших – у лютому 1991 року. Учасники об'єднання мали на меті винятково політичні наміри: деформація постсоціалістичної інфраструктури, що залишилася після прорадянських утворень, перехід на ринкові відносини, розбудова демократичних засад державності та формування демократичних суспільств, співробітництво у військовій і безпековій сферах та вироблення спільних зовнішньополітичних критеріїв щодо провідних Європейських структур: ЄС і НАТО. Останні, з огляду на історичний фактор, економічний і демографічний ресурси новозаявлених держав, а також їхню політичну вагу, були зацікавлені в існуванні саме такого регіонального об'єднання, як В-3/V-4, і всіляко підтримували реалізацію зазначеного проекту. Утворення Вишеградської групи, на наше переконання, було реакцією на невизначеність ситуації з СРСР, що склалася на початку 1991 р., а також спробою протистояти європейському дисбалансові в постблоковий період міжнародних відносин і зберегти європейську стабільність після розвалу соціалістичної системи. Вишеградська група, фактично, виявилася своєрідним заслоном Заходу від «некерованого» Союзу РСР.

Вишеград не створювався як альтернатива європейській інтеграції, а навпаки, як її майбутня складова, його учасники постійно підкреслювали, що трійка/четвірка є перехідним, підготовчим кроком до ЄС. Політики Заходу покладали на V-4 великі сподівання як на засіб заповнення політичної порожнини в цьому регіоні. Складність ситуації відчули й окремі учасники групи, яким довелося докласти чима-

1 7 червня 2013 р. відбулася міжнародна конференція: «Вишеградська група та євроінтеграційний поступ України під час головування Польщі в об'єднанні». На жаль, організатори конференції не приділили належної уваги безпековим питанням регіону, пов'язаним, зокрема, з екологічними проблемами, у розв'язанні яких Польща та Україна, інші учасники Вишеграду покликані брати активну участь.

2 У зв'язку з появою відокремлених Чехії та Словаччини Вишеградська група стала «четвіркою».

лих зусиль у просуванні до європейських структур, знаходити консенсус як між країнами-учасниками, так і країнами ЄС і НАТО. Одразу зазначимо, що V-4 була визначена як закрита міжнародна структура, перед якою постала конкретна мета: інтеграція в європейські структури. Об'єднання країн Вишеградської групи виконало поставлене стратегічне завдання перехідного періоду: усі країни-члени набули членства в НАТО і стали повноправними учасниками Європейського Союзу.

V-4 – Україна. Із визначенням зовнішньополітичних завдань Україна активно шукала надійних партнерів у нестійкому океані міжнародних лобістських інтересів у власному просуванні до різноманітних формувань Центрально-Східної Європи. Важливою ланкою такої роботи сприймалася й участь у V-4. Наша держава розглядала тодішню V-4 як придатну модель для своїх намірів просуватися до європейського інтеграційного простору[3].

Однак, як відомо, ані включення України у V-3, ані моделі V-4+Україна не відбулося... Що завадило країнам Вишеграду «не побачити» Україну серед учасників об'єднання, хоча варіант нашого повноправного членства в цій організації стояв на порядку денному протягом 1990-х років? Небажання європейських партнерів? Упущений час? Ненаполегливість українських керівників? Можливо, фактор великого сусіда?

Урешті, V-3/V-4 повністю реалізувалася й без України. На сьогодні V-4 згуртовує учасників і обстоює їхні інтереси в різноманітних сферах уже загальноєвропейського виміру. І в першу чергу – у визначенні східного вектора зовнішньої політики ЄС і фінансовій сфері. Фактично V-4 відіграє провідну роль серед країн Європи середньої ланки в євроінтеграційному прочитанні, визначаючи східний вектор політики Європейського Союзу та політики Північноатлантичного Альянсу.

Повертаючись до питання, у якій сфері інтереси V-4 в першу чергу збігаються з інтересами України, зазначимо, що найважливішою складовою розбудови національної безпеки кожної сучасної держави ЦСЄ є екологічна захищеність. Для V-4, як і для України, безпека починається саме тут, на європейському екологічному перехресті. Екологічна безпека регіону нашого проживання є вразливою перед новими загрозами – як природними катаклізмами, так і результатами людської діяльності. Серед напрямів, за якими може розвиватися поглиблене партнерство України з V-4, є спільне протистояння саме екологічним викликам регіону. На сьогодні найнебезпечнішими з них є такі: ситуація навколо Шацьких озер, питання збереження «легенів Європи» – карпатських лісів, проблематика Єврорегіону «Буг».

Шацькі озера. Інформаційна війна, що розгорнулася в мас-медіа навколо розробки Хотиславського кар'єру, триває близько чотирьох років. Основний акцент – через промисловий видобуток копалин у родовищі можуть де-факто зникнути Шацькі озера та перлина Волині – унікальне озеро Світязь.

Довідково: Родовище будівельних матеріалів «Хотиславське» розташоване в Малоритському районі Брестської області Білорусі. За інформацією білоруської сторони, балансові запаси промислових категорій, доступні для відкритої розробки, становлять 26,3 млн. кубометрів піску та 38,8 млн. кубометрів крейди. Пісок можна використовувати для виробництва будматеріалів, бетону, розчинів, а також у металургії, скляній і нафтохімічній промисловості. Висока якість крейди дає змогу виробляти вапно I та II сортів, використовувати її у хімічній, лакофарбовій, медичній промисловості, для виробництва комбікормів для сільського господарства. За інформацією білоруських ЗМІ, це – найбільше родовище першокласної крейди в Європі. Тож, ураховуючи економічну кризу, яку важко долає Білорусь, розробка родовища – золота жила для країни[4].

У 2012 р. Мінськ продовжив промислове освоєння Хотиславського родовища крейди, розташованого на кордоні з Волинською областю України. Українська сторона попереджає про екологічні наслідки видобутку, оскільки кар'єр може знищити унікальні Шацькі озера, що знаходяться за 30 км від родовища.

Довідково: Шацькі озера (озера Кримне, Оріхівське, Пісочне та інші) – одна з найбільших у Європі озерних груп, розташована в Любомльському та Шацькому районах Волинської області, у межиріччі Прип'яті та

3 Див.: Людмила Чекаленко. Зовнішня політика України: підручник. – К.: Либідь, 2006 – 712 с.; її ж: Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів): підручник. – К., 2011. – 209 с.

4 http://uainfo.org/news/14000-volyni-grozit-ekologicheskaya-katastrofa-shackie-ozera-budut-unichtozheny.html

Західного Бугу. У 1983 р. цій території площею 32 500 га було надано статус природного національного парку. Для України група з понад 30 озер становить цінність не тільки як унікальна екосистема, а й як відомий курорт, який щорічно відвідують десятки тисяч людей.

У реалізації планів із освоєння Хотиславського крейдяного родовища білоруська сторона керується Національною стратегією сталого соціально-економічного розвитку на період до 2020 року. У 2009 р. в Брестській області розпочалися роботи на кар'єрі.

Суть екологічної проблеми полягає в тому, що на відстані 250 м від кордону з Україною та за 30 км від Шацьких озер у Білорусі активно розробляють Хотиславське родовище піску та крейди[5]. За проектом роботи повинні проводити до глибини 45 метрів. Фахівці попереджають: величезна порожнина в землі, що утвориться внаслідок цих робіт, може буквально висмоктати Шацькі озера. За інформацією Державного управління охорони навколишнього природного середовища у Волинській області, білоруський кар'єр перетинає водоносні горизонти четвертинних і верхньокрейдяних порід, які є основним джерелом питного водопостачання. Для осушення цього кар'єру планують відкачувати від 10 до 48-ми тис. кубометрів води щодня. Це може призвести до пересушення на території України 40 тис. га сільськогосподарських і лісових угідь, знизити врожайність сільськогосподарських культур і приріст деревини. У зону впливу кар'єру потрапляють також 11 населених пунктів, у побутових криницях яких, можливо, зникне вода. Утім найгірше те, що родовище розташоване близько меж Шацького національного природного парку, який включає понад 30 унікальних озер переважно карстового походження. Кар'єр і озера належать до єдиної системи водопровідності. Якщо понизиться рівень води в кар'єрі, це може призвести до обміління озер і навіть до їх повного пересихання.

Звернення дипломатичного відомства України до білоруської сторони у 2009 р. з пропозицією попереднього вивчення питання з прогнозуванням можливих екологічних наслідків, зокрема для обох сторін і Європейського континенту в цілому[6], мало позитивні наслідки: Мінськ заморозив широкомасштабні роботи на кар'єрі на три роки. Однак навесні 2012 р. роботи на кар'єрі було відновлено.

Зі свого боку Держуправління екології Волині неодноразово зверталося до Міністерства охорони навколишнього природного середовища України із застереженнями та поясненнями, що моніторинг зазначеного питання є необхідний. Однак фінансування на проведення відповідної експертизи з відомих причин не отримано і бажаного контролю за рівнем ґрунтових вод немає. Як відомо, з минулого року працює відповідна комісія, що повинна вивчити всі обставини та ухвалити відповідний вердикт.

Проблема вже далася взнаки, вважають українські депутати, хоча глибина кар'єру на першому етапі становить усього 12 метрів: у колодязях зникла вода, пересохли болота в околицях Шацьких озер. Ми не знаємо, скільки десятків видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги, уже загублені кар'єром. Але коли його глибина сягне 35-40 м на другому етапі освоєння, рятувати ситуацію буде запізно. На думку депутатів Верховної Ради України, необхідно провести незалежну екологічну експертизу цього проекту на міжнародному рівні, створити комісію у складі представників Білорусі, України, Польщі, інших країн та експертів міжнародних структур.

На переконання представників ОБСЄ в Україні, оскільки дві країни підписали конвенцію ЕСПО – про оцінку впливу на навколишнє середовище в міжнародному контексті, Україна могла б звернутися до комітету з виконання цієї конвенції і комітет мав би допомогти вирішити цю ситуацію. Окрім того, білоруська сторона повинна об'єктивно та прозоро надати повну інформацію з видобувної діяльності в регіоні.

Білоруські вчені переконують, що Київ перебільшує небезпеку: «... вплив на найближчі території існує: від кар'єру до лінії кордону – метрів 200-300. Але це неминучий процес...», «Хотиславське родовище значиме для білоруської економіки. Це наше надбання, яке ми маємо право використовувати, дотримуючись при цьому всіх екологічних і міжнародно-правових норм. Якщо буде доведено, що внаслідок розробки виникає серйозна екологічна загроза, можна буде говорити про необхідність припинення робіт».

Зі свого боку фахівці НПЦ НАН Білорусі з біоресурсів ще у 2009 р. у «Звіті про проведення оцінки впливу на навколишнє середовище видобутку крейди на ділянці родовища «Хотиславське» в Малоритському районі Брестської облас-

5 Хотиславське родовище – кар'єр площею до 240 га та глибиною 35 м, має загальний об'єм розробки 93 млн т піску та 117 млн т крейди, розташований південніше населеного пункту Хотислав Малоритського району Брестської області. Розробка планується протягом 45 років. Кар'єр перетинатиме водоносні горизонти четвертинних і верхньокрейдяних порід.

6 Україна, як і Білорусь, підписала Конвенцію ООН про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті. Цей документ містить механізми вирішення подібних спорів за участю міжнародного співтовариства. Конвенція ООН зобов'язує будь-яку країну, яка має намір реалізувати потенційно небезпечний проект у прикордонній зоні, провести громадські слухання та експертні консультації в усіх країнах-сусідах. Україна проводила такі заходи, коли будувалися блоки на атомних станціях. Білоруська сторона повинна отримати згоду зараз не тільки від України, а й від Польщі, кордони якої теж примикають до місця дії. Між іншим, Україна, Польща та Білорусь підписали тристоронні документи про створення біосферного резервату «Західне Полісся» – це ще один важіль впливу на Мінськ.

ті» зазначали, що вплив кар'єрного водовідливу може позначитися на існуючому гідрологічному режимі та умовах встановленого водообміну з підземними водами озер на Волині вже у 2029 р. (тобто на 19-му році розробки кар'єру). За даними моделювання, як зазначено в документі, очікуване скорочення підземного живлення, зокрема озера Святе, становитиме близько 45%. Нагадаємо, озеро Святе – мальовнича пам'ятка природи загальнодержавного значення, розташована всього за 5 км від кар'єру[7].

Довідково: цінне родовище в Брестській області було виявлене наприкінці 1980-х років, але радянські вчені дійшли висновку, що розробляти його без шкоди для унікальної екології Шацьких озер неможливо. У Москві розглянули звіти і вирішили проект заморозити, незважаючи на те, що радянське керівництво не менше білоруської влади було зацікавлене у прибуткових проектах.

Нині тривають перемовини з окремими депутатами Європейського парламенту з метою порушити на міжнародному рівні питання розробки Хотиславського кар'єру, через який може зникнути озеро Світязь. Про це 22 серпня 2012 р. під час прес-конференції в Луцьку заявив депутат Волинської облради Ігор Гузь[8]. У разі недомовленості між сторонами існує ще один шлях – звернення до Міжнародного суду ООН. Однак, на думку експертів, сторони мають усі можливості віднайти компроміс і домовитися на двосторонньому рівні.

МЗС України запропонувало білоруській стороні провести у вересні двосторонні консультації щодо можливих наслідків розробки Хотиславського кар'єру. До того ж відомство звернулося до Кабміну України з пропозицією дати доручення галузевим міністерствам: активізувати роботу із зазначеного питання по лінії Міжурядової українсько-білоруської комісії співробітництва; спираючись на угоди про співпрацю в галузі захисту навколишнього середовища від 1994 року, провести спільну експертизу проектів господарської діяльності у прикордонних регіонах; вивчити негативні наслідки забруднення навколишнього середовища в результаті антропогенної діяльності; взаємно інформувати про випадки, що викликають значне забруднення навколишнього середовища однією зі сторін. Держкомводгоспу запропоновано застосувати правові механізми, закладені в Міжурядових українсько-білоруських домовленостях про спільне користування і охорону транскордонних вод 2001 р., в частині отримання інформації та проведення спільних консультацій відносно можливого

7 Фахівці Волиньдержрибохорони вважають, що розробка крейдяного кар'єру «Хотиславський» призведе до катастрофічних наслідків: падіння рівня води в озерах межиріччя Західного Бугу та Прип'яті; зменшення площі озер може призвести до втрати нерестовищ основних цінних і раритетних видів риб, розташованих у мілководій частині акваторій озер; природний нерест відбуватиметься з низьким ефектом; чисельність риби та її видове різноманіття може скоротитися тощо. – Див.: http://zik.ua/ua/news/2012/07/16/358885

8 http://zik.ua/ua/news/2012/08/22/365128.

впливу водогосподарських і водоохоронних заходів на режим транскордонних вод.

Зазначимо, що можливий також варіант вирішення цієї проблеми в тристоронньому форматі – Польща, Україна та Білорусь – шляхом приєднання українських і білоруських територій цієї зони до гідробіологічного атмосферного заповідника, яким на сьогодні ЮНЕСКО визнана частина Західного Полісся території Польщі. Тоді всі роботи на цих територіях буде припинено.

***

Наступною складовою в переліку екологічних загроз вважаємо проблему неконтрольованого **вирубування карпатських лісів.** Чергова екологічна катастрофа на Заході країни – повінь – на переконання екологів, спричинена масовим та неконтрольованим вирубуванням карпатських лісів. Коли в гірських районах є ліс, то величезні напливи води від дощу або танення снігів поволі стікають з гір у водойми, не викликаючи катастрофи. Але коли гори «лисі» і вода з величезною швидкістю стікає гірськими схилами по камінню, ніде не затримуючись, річки швидко переповнюються та виходять з берегів. Нагадаємо, що перша значна повінь в українських Карпатах відбулася в 1948 році. Тоді ж і було встановлено причину – після закінчення війни масово вирубували ліс. Ситуація поступово погіршувалася: у 1940-1950 рр. повені траплялися приблизно раз на 10 років, у 1970-80-х рр. – раз у 8 років, а зараз – щоп'ять років[9]. За даними Держкомлісгоспу, загальний обсяг незаконно видобутої деревини в Україні два роки тому становив 20 тис. м кубічних на рік. Водночас експерти вважають: щорічний середній об'єм незаконно видобутої деревини перевищує 1,25 млн. м кубічних.

Унаслідок вирубування лісів у Карпатах масштабна повінь у західних областях України спостерігалася й останніми роками. Вода, що дуже швидко стікає в долини, створює масштабні екологічні лиха. Сусіди України – Польща, Словаччина та Румунія вже усвідомили цю небезпеку та припинили промислове вирубування лісу в Татрах і Карпатах.

До чого призводить вирубування карпатських лісів? Експерти вважають – високий закордонний попит на дерево є одним із мотивів, що спонукають українців до незаконного вирубування. Як показало останнє дослідження групи «Социс», проведене в рамках програми ENPI-FLEG, вирубування лісів за останні п'ять років у Карпатах зросло. Три чверті респондентів із 1200 опитаних у Івано-Франківській, Закарпатський і Львівській областях заявили, що стан лісів невпинно погіршується; 42% опитаних купують ліс без документів у приватних підприємців. Більше половини респондентів вважають, що з посиленням відповідальності за самовільне вирубування ситуація може поліпшитися[10].

Одним із найбільш дієвих методів боротьби з незаконним вирубуванням називають систему

9 Карпатська стихія – наслідок вирубування лісів, яку дозволяють конкретні посадовці - http://aratta-ukraine.com/news_ua.php?id=5496

10 Хто допоможе врятувати Карпатські ліси? 18.02.2011 (09:59). - http://ua-reporter.com/novosti/100995.

електронного обороту деревини. Її суть полягає в тому, що при заготівлі в деревину забивається чіп з усією необхідною інформацією, яка дає змогу в будь-який момент перевірити її походження та характеристики. Такий спосіб контролю практично унеможливлює порушення.

Від 3 березня 2010 р. в Європейському Союзі почала діяти нова директива щодо продажу деревини. Вимоги до імпорту стали суворішими, і екологи сподівалися, що це сприятиме зменшенню вирубування лісів в Україні. Директива № 995/2010 обумовлює новий рівень контролю за ввезенням деревини до країн ЄС. Закордонні покупці зобов'язані довести шляхи походження деревини та засвідчити, що її вирубано законно. За невиконання цих вимог накладається штраф, здійснюється конфіскація деревини та припинення торговельних операцій. Посилення контролю за ринком деревини у Європі суттєво зменшило самовільне вирубування в карпатських лісах. Три роки тому в Україні ввели спеціальні сертифікати на деревину, яку вивозять за кордон. Тоді об'єм нелегально вивезених дерев зменшився на 80%.[11]

Іншим стримуючим заходом може бути збільшення штрафів за вирубування лісу. Нині він становить 1 тис. грн за одне дерево. Інвентаризація лісового господарства також позитивно вплине на процеси контролю за вирубуванням.

Потребують доопрацювання й вітчизняні законодавчі акти, які значно різняться з європейськими. Згідно з офіційною статистикою, лише 0,4% вирубування дерев є самовільним. Однак цей показник не відображає незаконної рубки, оскільки законодавством не передбачено таке поняття. Відтак, коли правоохоронці чи інші контролюючі органи виявляють вантажівки зі зрубом, вони не знають, як класифікувати цей злочин.

Хоча ніхто не заперечує позитивного впливу європейських природоохоронних рішень, однак їх недостатньо. Європейська директива позитивно вплинула на обсяги незаконної вирубки, але водночас поставила високі вимоги до України щодо контролю за рухом деревини, які передбачають необхідність створення її електронного обліку.

Отже, виправити ситуацію може тільки комплексний підхід до справи і, як це не парадоксально, на сьогодні українські екологи сподіваються не на дії уряду, а на контроль країн-сусідів, які є членами ЄС[12]. Захистові Карпат можуть сприяти й неурядові організації. Так, з метою привернути увагу до зазначеної проблеми, музичний фестиваль «Carpathian Alliance Metal Festival-2013» своїм слоганом визначив: «We're against deforestation in Carpathians» («Ми проти вирубування лісів у Карпатах»).[13]

***

Із попереднім питанням тісно пов'язана необхідність захисту **заповідних карпатських зон – «легенів Європи – легенів планети».** Оскільки зелені насадження є не тільки легенями планети, киснем яких дихає все живе на Землі, вони також виконують важливу роль біологічного фільтра навколишнього середовища. Завдяки цій властивості вміст шкідливих речовин в атмосферному повітрі знижується на відстані 1 км від джерела забруднення тощо. У зв'язку із зазначеним, згадаємо про діяльність Карпатського національного природного парку, активісти якого здійснюють широку пропагандистську роботу із захисту нашого надбання та майбутнього. Згадаємо лише один приклад: проведення науково-практичної конференції «Збереження та відновлення карпатської бджоли» як одного з важливих компонентів природних екосистем. До резолюції конференції було внесено рішення щодо включення пасіки Карпатського національного природного парку до одного з об'єктів міжнародного конгресу «Апімондія-2013».

Отже, складовими співпраці України з Вишеградською групою повинні стати розв'язання питань Шацьких озер, карпатських лісів, заповідників на кшталт «легенів Європи». Ці теми мають бути включені до списку першочергових у плані наступного головування у Вишеградській четвірці, оскільки саме ця організація стоїть на захисті безпеки, зокрема екологічної безпеки на Європейському перехресті.

11 Однак зараз, як розповідають екологи, навчилися обходити і це. Наприклад, деревину першого сорту маркують як третьосортну, а тому вивезти її куди простіше.

12 Ліс рубають – села пливуть...14/05/2012 – http://www.lesovod.org.ua/node/13821

13 Інтернет-видання: UA-Reporter.comgp-agency.com.ua/index.php/news/32-derorestation.html; Карпатський Національний природний парк.Офіційний сайт. - http://www.cnnp.yaremcha.com.ua/

АННОТАЦИЯ

Вячеслав Циватый, Людмила Чекаленко. Европейский перекресток безопасности: задачи Вышеграда / В. Циватый, Л. Чекаленко. Дипломатическая академия Украины при МИД Украины.

В статье рассматриваются вопросы экологической безопасности в Европейском регионе. Авторы обращают внимание на особенности сотрудничества Украины с Вышеградской четверкой, проблемы экологической безопасности в районе Шацких озер, вырубки карпатского леса, создания заповедных зон. Предлагают сценарии для сохранности жемчужин украинского природного наследия.

Ключевые слова: Вышеградская четверка, Украина, Шацкие озера, Карпаты, Беларусь, Хотиславские залежи песка и мела, вырубка лесов, экологический заказник, международная общественность.

ABSTRACT

Liudmyla Chekalenko, Viacheslav Tsivatyi. European security crossroad: the tasks of Vyshegrad/ L. Chekalenko, V. Tsivatyi. Diplomatic Academy of Ukraine under the MFA of Ukraine.

The article is devoted to the issues of ecological security in the European region. Authors bring to notice particularities of cooperation between Ukraine and Vyshegrad four state-members, problems of ecological security and threatening current situation around Shatsk lakes, deforestation in Carpathians. They suggest options to preserve these pearls of Ukrainian natural heritage.

Key words: Vyshegrad four member-states, Ukraine, Shatsk lakes, Belarus, Khotyslav reservoir of sand and cholk-stone, deforestation, ecological sanctuary, international community.

Ми займаємося не критиканством, а конструктивним діалогом із владою

Володимир ЩЕЛКУНОВ, Голова Громадської ради при МЗС України, Президент Українського національного комітету Міжнародної торгової палати

Громадська рада як інструмент побудови громадянського суспільства

Громадська рада, створена при кожному органі державної влади, як це передбачає Постанова Кабінету Міністрів № 996, передусім покликана стати майданчиком для ведення прагматичного та професійного системного діалогу між владою і бізнесом, врахування думки громадян у процесі ухвалення рішень, розбудови громадянського суспільства. Не можу сказати, що протягом 22 років незалежності нам удалося сформувати в Україні розвинене громадянське суспільство, незважаючи на величезні різнополюсні зусилля. На мій погляд, процесові заважала зміна політичної кон'юнктури, владних партій, амбіційність окремих лідерів, нестабільність розвитку економіки, пов'язана з бажанням кожної політичної сили бачити подальший напрямок руху України під власним кутом зору. Хоча після численних економічних експериментів більшість політиків, здається, зрозуміли, що повинна перемогти ідея єдиного шляху, єдина економічна концепція. На моє глибоке переконання, над визначенням орієнтирів стратегічного розвитку України і влада, і опозиція мають працювати спільно.

Прикладом цього може стати робота членів Громадської ради при МЗС України. Політичні питання знаходяться за рамками наших інтересів. На засіданнях, конференціях, круглих столах професійно обговорюються проблеми, пов'язані, наприклад, з міграцією, захистом наших співгромадян, як в Україні, так і за кордоном, і – найголовніше – економізація зовнішньоекономічної діяльності та створення такої системи взаємовідносин, яка сприяла б розвиткові бізнесу, товарообігу та зміцненню контактів з іншими країнами.

Мені довелося працювати радником на громадських засадах у всіх урядах незалежної України. У 2000 р. я очолив Національний комітет Міжнародної торгової палати, яка активно співпрацює з МЗС України протягом останніх 10 років. Досвід подібної роботи має переважна більшість членів Громадської ради. Тому, я переконаний, ми зможемо сприяти налагодженню більш тісних зв'язків між усіма учасниками процесу економізації зовнішньоекономічної діяльності, що посилить цю складову зовнішньої політики України.

У Громадській раді функціонує 17 профільних комітетів, які очолюють фахівці з кожного напряму, що дало нам змогу налагодити професійне спілкування з усіма підрозділами Міністерства закордонних справ. Сьогоднішня Громадська рада, яку було обрано 13 лютого 2013 р., складається з 75 осіб і має розширене правління, що оперативно реагує на виклики часу. Комітети підтримують тісний зв'язок із відповідними департаментами й управліннями МЗС, рекомендують конкретні кандидатури для роботи в міжнародних організаціях, висловлюють свої думки та пропозиції щодо вирішення стратегічних зовнішньоекономічних і зовнішньополітичних завдань. Про рівень нашої співпраці з МЗС свідчить той факт, що в кожному заході беруть участь представники міністерства – від керівника відділу до міністра.

Хотів би окремо наголосити, що за дорученням Міністра закордонних справ України Леоніда Кожари та за підтримки координатора роботи з Громадською радою Першого заступника міністра Руслана Демченка були створені умови, які дають змогу всім членам нашої організації комфортно працювати. Дуже чітко діє Секретаріат Громадської ради, проявляючи оперативність, компетентність і постійне розуміння ситуацій, що змінюються. Усі організаційні питання, від місця проведення наших засідань до можливості ознайомитися з офіційними документами, що перебувають у сфері нашої компетенції, вирішуються своєчасно. Це свідчить про те, що МЗС налаштоване на системну роботу з Громадською радою, за що я дуже вдячний його керівництву.

Продуктивна співпраця з МЗС України дала можливість нинішньому складу Громадської ради за порівняно короткий відрізок часу провести три круглі столи – «Реформування ринку електроенергетики України» за участю МЗС, Міністерства енергетики та вугільної промисловості України та Національного комітету Міжнародної тор-

Спеціальний представник України з питань Близького Сходу та Африки Геннадій Латій

гової палати; міжнародний круглий стіл «Народна дипломатія як інститут громадянського суспільства» за участю міжнародних громадських організацій і круглий стіл «Інтеграція українського законодавства з правовою системою Європейського Союзу» за участю фахівців з питань судової системи, наукових експертів, дипломатів, представників професійних об'єднань і громадськості та мас-медіа. Наші представники взяли участь у слуханнях Комітету Верховної Ради України з питань підприємництва, регуляторної та антимонопольної політики, присвячених внутрішній торгівлі та її нормативно-правовому забезпеченню. Громадська рада при МЗС України 15 серпня провела міжнародну конференцію «Тенденції розвитку економічного співробітництва України з країнами африканського континенту на сучасному етапі» за участю Спеціального представника України з питань Близького Сходу та Африки Геннадія Латія, представників дипломатичного корпусу африканських країн, Генерального секретаря ICC Ukraine Володимира Михайлова, українських науковців і представників бізнесу. Це далеко не повний перелік заходів, організованих комітетами Громадської ради, результатом яких є підготовка рекомендацій і пропозицій для органів державної влади.

Чимало питань, що знаходяться у сфері компетенції Громадської ради при МЗС України, є актуальними також для Міністерства економічного розвитку і торгівлі, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства доходів і зборів та інших. Тому налагоджуємо співпрацю з Громадськими радами низки державних установ України, у тому числі, місцевих органів влади. Останній приклад – меморандум про співпрацю з Громадською радою Одеської державної адміністрації, підписаний цього літа в Одесі. Спільно ми можемо вирішувати багато проблем, доносити до органів влади аргументовану думку громадськості з тим, щоб пришвидшити рух України на всіх напрямах у Європі та світі. На цьому я наголосив, як член Координаційної ради з питань реалізації в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» на її засіданні, що пройшло під головуванням Віце-прем'єр-міністра України Костянтина Грищенка.

Мушу сказати, що для Громадської ради при МЗС України та Українського національного комітету Міжнародної торгової палати, оскільки це неполітичні організації, відкритість уряду – проблема, яку вирішено давно. Ми співпрацюємо в економіко-організаційній сфері з прем'єр-міністром, віце-прем'єрами, керівниками міністерств і відомств. ICC Ukraine має договори з усіма органами влади, діяльність яких входить у коло його компетенції. Оскільки ми займаємось не критиканством, а конструктивним діалогом із владою, уряд і парламент відкриті для наших експертів.

Я побував у 73 країнах світу, спілкувався з представниками владами, бізнесменами, керівниками національних комітетів – переважна більшість моїх співрозмовників була здивована рівнем відвертості та відкритості ділових контактів Громадської ради при МЗС України й Українського національного комітету Міжнародної торгової палати (ICC Ukraine) із владою.

На Дні Європи разом з Міністром закордонних справ України Леонідом Кожарою

ICC Ukraine – 15 років на службі інтересам бізнесу

ICC Ukraine було створено в 1998 р. за рішенням Світової Ради Палати і він став першим національним комітетом на території країн СНД. Ми сприйняли це як свідчення зростання ролі України у глобальній економіці. Сьогодні ICC Ukraine продовжує встановлювати та підтримувати механізми, що заохочують співпрацю між національними та міжнародними діловими колами. Попри складнощі, з якими стикається світова економіка, глобалізація залишається можливістю, якою слід скористатися. Міжнародна торгова палата активно мобілізує світових лідерів бізнесу, аби надати поштовх багатосторонній системі торгівлі. Активна участь ділових кіл України є важливою складовою цієї діяльності.

Головними напрямами діяльності ICC Ukraine є сприяння розвиткові міжнародного торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва, представництво та захист інтересів підприємств-учасників в Україні та світі, консультації бізнесу з питань комерційної діяльності та управління. Український національний комітет популяризує ініціативи, пропозиції та правила Міжнародної торгової палати, її інструменти вдосконалення підприємницької діяльності. ICC Ukraine пропонує бізнесу інструменти ефективного вирішення спорів: при ICC Ukraine створено Третейський суд, діють його представництва в регіонах України, він має своїх уповноважених представників у Міжнародному арбітражному суді в Парижі.

Основна експертна робота проводиться у спеціалізованих комісіях у складі представників компаній, державних органів влади, галузевих об'єднань, експертних установ, громад-

ських і міжнародних організацій. Комісії діють за такими напрямами, як комерційне право та практика конкуренції, корпоративна відповідальність і боротьба з корупцією, податкова та митна політика, електронна комерція, «зелена економіка», людський розвиток та управління, протидія комерційним злочинам, страхові та фінансові послуги, торговельно-економічне співробітництво та логістика, інвестиційна політика.

Оскільки Міжнародна торгова палата є єдиним уповноваженим органом, що авторитетно виступає від імені підприємств усіх секторів у всьому світі, ICC Ukraine представлений у складі урядових і міжвідомчих комітетів, громадських колегіях міністерств і відомств, що дає змогу брати участь у законодавчих ініціативах та інформувати уряд про потреби й ініціативи бізнесу, а також активно взаємодіяти з дипломатичними представництвами України за кордоном і дипломатичними місіями іноземних держав в Україні, міжнародними організаціями для обміну інформацією та практичної співпраці в напрямі створення сприятливих умов ведення бізнесу, розвитку національного підприємництва та міжнародної співпраці.

ICC Ukraine став активним учасником глобального середовища Міжнародної торгової палати, що поєднує національні комітети у 93 державах. Крім того, відкрито 17 інформаційно-аналітичних представництв ICC Ukraine за кордоном. Через членство у ICC Ukraine учасники бізнес-асоціації набувають членства в Міжнародній торговій палаті (ICC/WBO). Членами ICC є тисячі провідних підприємств різних галузей, які опосередковують обмін досвідом, узгоджують бізнесові інтереси та урізноманітнюють комерційно вигідні зв'язки між діловими колами своїх країн і світу. Міжнародна торгова палата має найвищий дорадчий статус і є основним партнером на переговорах від імені бізнесу в ООН, є офіційним партнером саміту «Великої вісімки» та колективним консультативним органом таких найбільших міжнародних організацій, як СОТ, МВФ, ОЕСР, ЄБРР, Світовий банк та інших поважних світових і регіональних організацій.

За оцінкою штабквартири Міжнародної торгової палати (Париж, Франція), ICC Ukraine входить до п'ятірки найбільш активних і ефективних національних комітетів з-поміж усіх 93-х. Таку оцінку дав Президент ICC Ukraine Жерар Вормс, перебуваючи торік в Україні на запрошення ICC Ukraine. Національний комітет ICC Ukraine як уповноважений національного та міжнародного бізнесу в Україні пропонує повний арсенал інструментів, націлений на сприяння розвитку торгівлі та інвестицій через упровадження найкращих світових практик. Серед них – програма «Партнерство країни», згідно з якою ми надаємо інформаційно-аналітичну підтримку та сприяємо встановленню ділових партнерств, організовуючи бізнес-форуми за участю глобальної мережі Міжнародної торгової палати та наших власних інформаційно-аналітичних представництв за кордоном. За програмою «Партнерство країни» ми провели знакові міжнародні заходи за участю ділових кіл України у Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії, Швейцарії, Німеччині, Туреччині, Китаї, В'єтнамі, Катарі, Кувейті, Ємені, Екваторіальній Гвінеї, країнах СНД. Як інструмент покращення бізнес-клімату, експертного оцінювання законодавчих ініціатив, імплементації розробок ICC ми налагодили ефективну роботу Комісій ICC Ukraine. ICC Ukraine також з успіхом сприяє розвиткові діалогу бізнес – влада за однойменною програмою, забезпечуючи взаємодію бізнесу з органами влади та громадськими радами при міністерствах і відомствах України. Діє програма «Інвестиції в регіони», спрямована на розвиток регіонального бізнесу та його вихід на міжнародні ринки. Високо оцінена активність українського бюро міжнародної програми BASCAP – бізнес проти контрафактної продукції та піратства, його зусилля спрямовані на посилення захисту прав інтелектуальної власності представників різних галузей промисловості. У ICC Ukraine активно діє Бюро протидії комерційним злочинам і корупції. Торік ми уклали низку міжнародних угод, що дало нам змогу сприяти експорту-імпорту, надаючи послуги з верифікації документів. Найближчим часом почне працювати Школа трансфертного ціноутворення, яка пропонує бізнесу кваліфіковані консультації та рішення при податковому плануванні та структуроутворенні.

Соціально-економічний проект «Інвестиції в Людей – стандарт ведення сучасного бізнесу» – це ініціативний проект ICC Ukraine, що дає можливість національним підприємствам побудувати ефективну модель управління людьми, згідно з принципами міжнародного стандарту якості управління «Investors in People». Ми ініціювали цей проект з метою підвищення конкурентоспроможності національних підприємств. Адже впровадження сучасних тенденцій управління для підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості підприємств є вкрай важливим для економічного та соціального зростання держави. Перехід до соціально орієнтованої економіки, відкриття національних ринків із вступом України до СОТ та в перспективі – створення зони вільної торгівлі з ЄС зумовлює дотримання національними підприємствами таких стандартів діяльності, які впроваджуються на провідних підприємствах світу та продемонстрували свою ефективність у вирішенні завдань господарювання.

Останнім часом керівники українських компаній усе частіше приходять до висновку, що впровадження прогресивних технологій і стандартів управління здатні значно підвищити результативність організації. Як свідчать дослідження різних міжнародних інституцій, найбільш ефективними (прибутковими) є інвестиції в підвищення професійного рівня та розвиток персоналу. Стандарт якості управління «Investors in People» відіграє величезну роль у розкритті потенціалу людини, побудові ефективної

У кулуарах Національного форуму ICC Ukraine. Поруч – Президент Міжнародної торгової палати Жерар Вормс та Надзвичайний і Повноважний Посол Ісламської Республіки Пакистан в Україні Ахмад Наваз Салім Мела

командної взаємодії. Концепція стандарту дає змогу побудувати на практиці ефективну систему менеджменту, оптимізувати організаційну структуру підприємства, стратегії планування, використовувати нематеріальні мотивації та технології оцінки результативності персоналу, підвищити ефективність внутрішніх комунікацій, досягти гармонізації взаємодії керівників і співробітників.

У зв'язку з цим ICC Ukraine пропонує для вивчення та використання на підприємствах України міжнародну модель «Investors in People», що базується на засвоєнні досвіду Швеції, Великої Британії, Австрії, Чехії, Польщі та інших країн і гармонізується з пріоритетним вектором нашої стратегії – сприяння інтеграції українського бізнесу до міжнародної спільноти, конструктивному запозиченню Україною на рівні державного регулювання та приватної ділової практики сучасного світового міжнародного та професійного досвіду галузевого й універсального значення для підвищення конкурентоспроможності національних підприємств.

Стандарт «Investors in People» проводив дослідження з метою оцінки впливу на результати діяльності та розвитку підприємств із різних сфер бізнесу. Аналізувалася діяльність 1600 компаній, з яких у рівних частках взято сертифіковані організації з державного сектору, малі та середні підприємства, великі компанії та несертифіковані. Організаційні зміни, проведені роботодавцями в сертифікованих компаніях, сприяли отриманню прибутку удвічі більшого, ніж у несертифікованих.

Зміни, проведені протягом останніх 3 років організаціями, визнаними як «Investors in People», збільшили прибуток у секторі малого бізнесу на 4%, середнього – на 60%, великого бізнесу – на 36%. Застосування ефективних механізмів управління на всіх рівнях може відігравати дуже важливу роль в Україні, де триває процес реформування, у якому людський фактор відіграє ключову роль.

Нині спостерігаємо активізацію законодавчих ініціатив із розвитку державно-приватного партнерства. Причина – взаємний інтерес і прагнення держави та бізнесу спільно вирішувати нагальні питання соціально-економічної сфери. У 2010 році було прийнято Закон України «Про державно-приватне партнерство». Розроблено Концепцію такого партнерства на 2013-2018 рр., триває робота над стратегією та планом дій його розвитку, що дасть можливість державі в партнерстві з приватним інвестором розвивати першочергові, з точки зору соціальної та економічної значущості, проекти.

Бізнес і влада потребують довірчого, відповідального та системного діалогу, який сприятиме взаєморозумінню та соціально-економічному розвиткові України. ICC Ukraine забезпечує такий діалог бізнесу та влади з низки напрямів. Нами проведено підготовчу роботу у сфері зеленої енергетики та сталого розвитку; підписано договори з облдержадміністраціями про створення робочих груп під кожен із запропонованих проектів, до складу яких увійшли представники місцевої влади та ICC України.

Наведу інший приклад національного рівня – розвиток транспортного і транзитного потенціалу українських портів за проектом «Єдине вікно». Ми ініціювали пілотний проект із впровадження технології «Єдине вікно – локальне рішення» в зоні діяльності Південної митниці та портів Одеської області, досвід якого може бути використаний усіма портами України.

У результаті системного діалогу бізнесу та держави за посередництва ICC України дано низку доручень Прем'єр-міністра України Миколи Азарова, розпоряджень профільних міністерств і відомств. Діє робоча група за участю представників цих міністерств і відомств, зокрема Державної митної служби, Міністерства інфраструктури, контролюючих органів – Державної санітарної служби, Державної ветеринарної та фітосанітарної служби. Це дало можливість запустити проект, і державні порти разом із приватними інвесторами вирішують завдання прискореного проходження вантажів через митницю, повернення контейнерів тощо відповідно до світових стандартів.

На сьогодні завершено перший етап проекту – створено єдину інформаційну Систему портового співтовариства (СПС), запроваджено «електронний наряд» в Одеському порту, порт Іллічівськ підписав меморандум, яким висловив зацікавленість у приєднанні до системи. Досвід проекту локального «єдиного вікна» в Одеській області стане основою для впровадження принципу «єдиного вікна» спочатку на всьому секторі морських перевезень в Україні, а згодом – на національному рівні в усіх пунктах перетину національного кордону.

Проект «Єдине вікно – локальне рішення» здійснив революцію, адже донедавна документообіг у портах України, а також планування робіт здійснювалися в паперовому вигляді. Така система обміну інформацією, крім того, що морально застаріла, ще й залежна від людського фактора, що негативно

позначалося на позиціях України в міжнародних рейтингах і звітах міжнародних організацій. Розвиток інформаційних технологій дає нам змогу докорінно змінити ситуацію та поширити якісно новий рівень обслуговування вантажопотоків, наростити їх обсяги та поліпшити імідж України як держави, чий транзитний потенціал є одним із найвищих у світі.

Система портового співтовариства призначена для інтеграції в єдиний інформаційний простір усіх учасників транспортного та вантажного процесів у порту. Упровадження СПС спочатку на локальному рівні з перспективою використання цього досвіду для створення національного «єдиного вікна» наблизить Україну до стратегії розвитку міжнародної торгівлі та забезпечить обмін інформацією на основі стандартів, розроблених ООН. Нейтральна та відкрита електронна система являє собою B2B (business to business) і B2G (business to government), що дає змогу здійснювати інтелектуальний і безпечний обмін інформацією між державними та приватними учасниками торгових операцій, щоб підвищити конкурентоспроможність користувачів портів.

У Західній Європі така ж форма «єдиного вікна» функціонує в портах Гамбурга (Німеччина), Роттердама (Нідерланди), Антверпена (Бельгія), Фелікстоу (Велика Британія), Гавра, Марселя (Франція), Барселони, Більбао (Іспанія) та інших. Досвід великих портів Європи засвідчує, що електронний обмін даними в Системі портового співтовариства усуває втручання людського фактора до процесу регулювання зовнішньої торгівлі і таким чином нівелює умови для корупції. Обмін даними в Системі портового співтовариства також дає поштовх розвиткові інтермодальних і мультимодальних перевезень, адже забезпечує обмін даними між усіма секторами в ланцюгу постачань, між різними видами транспорту.

Ще один напрям, який ми почали розвивати спільно з державними та приватними партнерами, стосується комунальних господарств України. Це – модернізація котелень, переведення їх на альтернативні види палива, експлуатація будівель, споруд та інших комунальних об'єктів, співпраця з комунальниками у створенні госпрозрахункових підприємств.

У 2009 р. ICC Ukraine започаткувала програму GREENERGY Initiative, покликану сприяти розвиткові «зеленої економіки» в Україні. Цей проект діє як платформа для Державно-приватного партнерства, що об'єднує та представляє інтереси бізнесу, зацікавленого в розвиткові «зелених» інвестицій/технологій/енергії/проектів.

У рамках програми з розвитку «зеленої економіки» ICC Ukraine працює над створенням умов для розвитку ринку, залученням інвестицій і реалізацією проектів зі сталого планування й управління земельними ресурсами, генерування зеленої енергії, управління відходами, використання біопалива та екотранспорту, збереження водних ресурсів і зведення «зелених» будівель.

Участь у роботі круглого столу «Реформування ринку електроенергетики». Ліворуч – перший заступник Міністра закордонних справ України Руслан Демченко

Як найбільш успішний відзначу проект, який ми реалізуємо в Маріуполі. Це будівництво станції з отримання газу від переробки побутових відходів. Інший позитивний досвід у Луганську – утилізація шахтного газу на шахті «Ніканор-нова» об'єднання Луганськвугілля – знаходиться на завершальній стадії. У Херсонській області розпочали проект у сфері сонячної енергетики. На Чернігівщині зводимо котельні ТЕС на біомасі та будуємо сміттепереробний завод. В Івано-Франківській області для подальшого розвитку «зеленої економіки» в Україні та залучення іноземних девелоперів-інвесторів експерти GREENERGY Initiative розробили інвестиційний проект будівництва малих гідроелектростанцій. Проводимо консультації з інвесторами щодо зведення Кримського вітропарку. Іще два інвестиційні проекти опрацьовуємо спільно з Економічною Комісією ООН: з виробництва синтез-газу шляхом газифікації вугілля й утилізації шахтного метану шляхом когенерації.

У рамках програми GREENERGY Initiative ICC Ukraine виступає активним гравцем і каталізатором змін у правовому полі України, яка взяла на себе зобов'язання привести українське законодавство у відповідність до директив ЄС, що стосуються сталого розвитку та реформування ринку електроенергетики і випливають з набуття Україною членства в Енергетичному Співтоваристві у 2011 році.

В Україні на сьогодні працює 25 регіональних представництв ICC Ukraine. Прикладом оперативної, скоординованої взаємодії місцевої влади, місцевих громад і бізнесу, чиї інтереси уособлює регіональне представництво ICC Ukraine, є Крим, Херсонська, Чернігівська, Івано-Франківська, Луганська області. На рівні губернаторів і регіональних представників міністерств і відомств призначено координаторів, які входять до складу робочих груп з опрацювання інфраструктурних та інших проектів, що мають соціально-економічну вагу для регіону.

На сьогодні Міжнародна торгова палата об'єднує провідні компанії та ділові асоціації майже у 130 країнах світу. Керівники та екс-

перти компаній-членів ICC розробляють уніфіковані міжнародні правила ведення бізнесу та визначають позицію бізнесу з широкого спектра питань: від торгівлі, інвестиційної політики та сталого розвитку до нагальних технічних і галузевих проблем. Експертна робота проводиться у спеціалізованих міжнародних комісіях ICC, тобто на регулярних робочих зустрічах міжнародних комісій спілкуються впливові представники високого рівня всіх 93-х національних комітетів Міжнародної торгової палати, обговорюють стратегії покращення умов і пропонують національним урядам рекомендації з удосконалення механізмів економічної співпраці у відповідних сферах.

У квітні цього року Міжнародна торгова палата на саміті в Досі (Катар) схвалила й надала рекомендації для країн-членів Світової організації торгівлі (СОТ), застосування яких дасть змогу збільшити обсяг світового ВВП на 960 млрд. дол. і додатково створить 21 млн. робочих місць. Саміт на найвищому рівні відбувся в рамках Восьмого всесвітнього конгресу палат WCF, і йому передувала наполеглива та систематична робота міжнародних експертів у комісіях Міжнародної торгової палати. Ці рекомендації ICC розробила у відповідь на звернення з боку членів СОТ і лідерів G20 з проханням надати свіжі ідеї, щоб вивести з 12-річного глухого кута багатосторонні торговельні переговори. У рамках ініціативи прийнято п'ять рекомендацій, здатних принести відчутні результати до кінця 2013 р., серед них: спрощення процедур торгівлі, впровадження безмитного та вільного від квот експорту з найменш розвинених країн, поетапна відмова від субсидування експорту сільськогосподарської продукції, відмова від обмежень експорту продовольства, розширення торгівлі ІТ продукцією та стимулювання електронної комерції по всьому світу. Переваги від багатосторонньої лібералізації торгівлі з точки зору створення робочих місць і зростання ВВП є суттєвими. Тільки у сфері послуг очікується збільшення обсягів торгівлі на рівні 1,1 трлн. дол. і створення 9 млн. додаткових робочих місць.

Саме перспективи розвитку інвестиційної співпраці, кооперації та торгівлі, що відкриються після підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС на саміті у Вільнюсі в листопаді цього року та створення зони вільної торгівлі Україна – ЄС обговорювалися 16 липня на зустрічах зі мною, як Головою Громадської ради при МЗС України, Президентом ICC Ukraine та Надзвичайним і Повноважним Послом Литовської Республіки в Україні П. Вайтєкунасом і Тимчасовим Повіреним у справах Словенії в Україні Н. Прах. Серед досягнутих домовленостей – проведення 16-17 вересня 2013 р. в Києві бізнес-форуму Україна – Словенія, який створить нові можливості для бізнесу обох країн.

У ближчих спільних планах Громадської ради при МЗС України та ICC Ukraine відкриття Інформаційно-аналітичного центру Українського національного комітету Міжнародної торгової палати в Данії, яке проходитиме під патронатом МЗС. Очікується, що участь у ньому візьмуть впливові співробітники МЗС і українські бізнесмени, значна частина яких є членами VIP Business Club ICC Ukraine.

Модель VIP Business Club ICC Ukraine розроблена міжнародною групою аналітиків і експертів для ефективної роботи та розвитку бізнесу в сучасних умовах. Вивчення позитивних економічних ефектів від застосування VIP Business Club як інструменту прискорення та зміцнення бізнесу переконує, що клуб є ефективним маркетинговим і рекламним інструментом. Між членами клубу встановлюються прямі довірчі відносини, створюються умови для особистого та доброзичливого знайомства керівництва компаній. Його учасники збираються двічі на місяць для обговорення актуальних змін у діловому середовищу за круглим столом і нетворкінгу. Сьогодні до клубу входить близько 2 500 керівників і власників українських компаній.

ICC Ukraine готується відзначити 15-річчя своєї діяльності та формує плани на наступні 15 років. Зазначу, що тоді (у не такому вже й далекому 2028 р.) Міжнародна торгова палата теж святкуватиме ювілей – 110 років від дня заснування. Ця найстаріша у світі організація бізнесу засвідчила не лише здатність іти в ногу з часом, а й випереджати його, визначаючи стратегічні цілі та пріоритети, сприяючи своїми активними діями інформаційному, економічному та соціальному прогресу. Темп еволюції в еру постінформаційного суспільства вражає своєю швидкістю та змушує національні еліти робити вибір миттєво і рішуче.

Ми в ICC Ukraine відчуваємо, з якою стрімкістю людство об'єднується в глобальну комп'ютерну мережу, як відбувається становлення єдиної кібернетичної системи, що охоплює всі сфери торгово-економічної взаємодії країн, а також суміжні сфери права, державних кордонів, безпеки. І вже сьогодні, відповідаючи на запит майбутнього, демонструємо активну позицію в питанні інтеграції України до світової інформаційної системи – проект «Єдине вікно» – не єдиний тому приклад. Ми обстоюємо безмитну та безперешкодну торгівлю, активно взаємодіючи з Урядом у імплементації рішень Світового конгресу палат. Дбаємо про конкурентоздатність українських людських ресурсів, вкорінюючи розуміння важливості інвестування в людський розвиток як головну перевагу компанії та суспільства. Займаємо проактивну позицію в упровадженні проектів «зеленої економіки», генерування «зеленої енергії», інновації у забезпеченні продуктами харчування зростаючого населення Землі. Україна повинна бути готовою конкурувати в глобальному середовищі, де якість життя залежить від ступеня зрілості та відповідальності політичної еліти, відкритого діалогу і взаєморозуміння між владою, бізнесом і суспільством, екології, реалізованості інтелектуального потенціалу нації. Завдання ICC Ukraine – у 15-річній перспективі бути генератором прогресу в цих сферах.

Капіталізм і нерівність

Джеррі МЮЛЛЕР,
професор історії
Католицького університету
США

Нерівність справді зростає практично в усьому постіндустріальному капіталістичному світі. Однак незважаючи на думку багатьох лівих, політика тут ні до чого, оскільки навряд чи здатна зупинити цю тенденцію, адже проблема є набагато глибшою, ніж прийнято вважати. В останні кілька століть поширення капіталізму супроводжувалося нечуваним прогресом, неймовірним зростанням матеріального добробуту, а також безпрецедентним розвитком усього людського потенціалу. Однак властива капіталізмові динамічність зумовила, окрім переваг, відчуття незахищеності, тому його просування завжди викликало опір. Політична й інституційна історія капіталістичних товариств здебільшого є хронікою спроб послабити або пом'якшити цю незахищеність, і тільки створення сучасної держави добробуту в середині XX ст. дало змогу капіталізмові та демократії співіснувати у відносній гармонії.

Розвиток технологій, фінансового сектору та міжнародної торгівлі призвів до появи нових форм незахищеності у провідних капіталістичних економіках, умови життя ставали все більш різноманітними, а нестабільність існування відчувалася не тільки нижчими класами, а й середнім станом. Праві переважно ігнорували проблему, а ліві намагалися її вирішити за допомогою державного втручання, незважаючи на витрати. У довгостроковій перспективі обидва підходи неефективні.

Капіталізм – це система суспільно-економічних відносин, основою яких є приватна власність, вільний обмін товарами і послугами, а також використання ринкових механізмів для регулювання виробництва та розподілу товарів і послуг. Деякі з елементів капіталістичного устрою знайомі людству з незапам'ятних часів, але тільки в XVII-XVIII століттях в окремих країнах Європи та Північної Америки вони почали діяти як єдиний механізм. Протягом історії домогосподарства споживали більшу частину того, що виробляли, і виробляли більшу частину того, що споживали. Проте в якийсь момент значна частина населення в деяких країнах почала купувати більшу частину того, що вони споживали, за рахунок коштів, отриманих від продажу більшої частини того, що вони виробляли.

Зростання кількості домогосподарств, орієнтованих на ринок і так зване комерційне товариство, зробили серйозний вплив практично на всі аспекти людської діяльності. До капіталізму умови життя визначали традиційні інститути, що ставили вибір і долі окремих людей у залежність від різних общинних, політичних і релігійних структур. Ці інститути зводили зміни в суспільстві до мінімуму, тому люди не мали можливості істотно перетворити своє життя, зате були захищені від примх долі. З приходом капіталізму людина отримала більшу свободу дій і стала нести більшу відповідальність за власне життя. Ц знімало обмеження й одночасно лякало, оскільки могло призвести не тільки до прогресу, а й до регресу.

Меркантилізація – переорієнтація з чисто споживчої ринкової діяльності на вільну – дала змогу більш ефективно використовувати час і зосередитися на виробництві тих товарів, які користуються відносно високим попитом, купуючи все інше у інших. У нових формах торгівлі та виробництва застосовувався поділ праці, що дало змогу знизити собівартість предметів домашнього вжитку та наситити ринок новими товарами. Результатом, як писав історик Ян де Фріс, стало те, що сучасники називали «пробудженням апетиту розуму» – розширення суб'єктивних потреб і їх нове суб'єктивне сприйняття. Критики капіталізму від Руссо до Маркузе засуджували постійне зростання потреб, оскільки людина, на їх думку, ставала заручником неприродних бажань. З іншого боку, захисники ринку, починаючи з Вольтера, високо оцінювали розширення діапазону людських можливостей. На їх думку, задоволення зростаючих бажань і потреб є суттю цивілізації.

Найбільш ранніми товарами сучасного типу були друковані книги (у першу чергу, звичайно, Біблія), зниження цін на які та їх зростаюча доступність мали навіть більш доленосне значення, ніж, ска-

жімо, винахід двигуна внутрішнього згоряння. Так само поширення газетного паперу сприяло появі газет і журналів. Вони, у свою чергу, зумовили створення нових ринків у сфері інформації та бізнесу зі збору та передачі новин. У XVIII ст. новини з Індії йшли до Лондона кілька місяців, сьогодні на це потрібно миті. Книги та новини дали змогу розширити не лише нашу обізнаність, а й уяву, здатність співпереживати і вдосконалювати власні життєві умови.

У кінці XVIII - початку XIX ст. відбувалося поступове впровадження нових засобів виробництва в економіці. Це було століття машин, коли органічні джерела енергії (людина і тварини) замінялися неорганічними (насамперед паровим двигуном). Надзвичайно підвищилася продуктивність праці. Прискореними темпами зростала обробна промисловість із використанням фабрик і заводів, що будувалися навколо нових машин, які були занадто громіздкими, шумними та брудними для домашніх умов. Робота поступово відокремлювалася від домашнього господарства, що зрештою змінило структуру сім'ї.

Протягом майже всієї історії головним чинником незахищеності людини залишалася природа. У традиційних суспільствах, як зазначав Маркс, економічна система була орієнтована на стабільність – і стагнацію. Капіталістичне суспільство, навпаки, орієнтувалося на інновації та динамічність, створення нових знань, нових продуктів, нових видів виробництва та розподілу. У результаті основний осередок незахищеності змістився від природи до економіки.

Гегель зазначав у 1820-х рр.., що для чоловіків у ринковому суспільстві, заснованому на моделі «годувальник – господиня», почуття самоповаги та визнання іншими пов'язане з наявністю роботи. Це становило серйозну проблему, оскільки на динамічному капіталістичному ринку безробіття – життєва реальність. Поділ праці, створений ринком, означав, що багато робітників мали вузьку спеціалізацію. Ринок зумовив постійно мінливі потреби, а підвищений попит на нові продукти означав зниження попиту на старі вироби. Чоловіки, чиє життя було пов'язане з виробництвом застарілих товарів, опинялися без роботи і підготовки, яка давала б їм можливість отримати нову зайнятість. Механізація виробництва також призвела до втрати робочих місць. Іншими словами, із самого початку розбудова і новаторство індустріального капіталізму були затьмарені незахищеністю робочої сили.

Маркс і Енгельс описували динамічність капіталізму, незахищеність, підвищення потреб і розширення культурних можливостей у «Маніфесті комуністичної партії»: «Буржуазія шляхом експлуатації всесвітнього ринку зробила виробництво і споживання всіх країн космополітичним. На превеликий жаль реакціонерів, вона вирвала з-під ніг промисловості національний ґрунт. Споконвічні національні галузі промисловості знищені і продовжують знищуватися з кожним днем. Їх витісняють нові галузі промисловості, введення яких стає питанням життя для всіх цивілізованих націй, галузі, що переробляють уже не місцеву сировину, а сировину, що привозиться з найвіддаленіших місць земної кулі, і виробляють фабричні продукти, споживані не тільки всередині даної країни, а й у всіх частинах світу. Замість старих потреб, що задовольняються вітчизняними продуктами, виникають нові, для задоволення яких потрібні продукти найвіддаленіших країн і різного клімату. На зміну старій місцевій та національній замкнутості й існуванню за рахунок продуктів власного виробництва приходить усебічний зв'язок і всебічна залежність націй одна від одної».

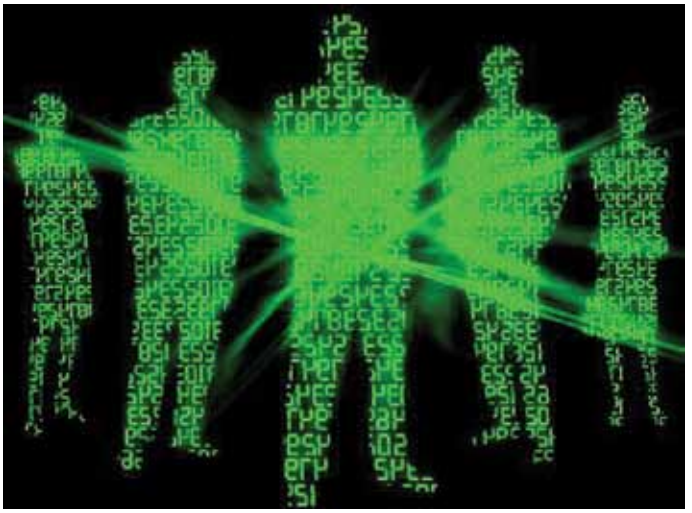
У XX ст. економіст Йозеф Шумпетер розвинув цю точку зору, заявляючи, що капіталізм характеризується «творчим руйнуванням», коли нові продукти та форми поширення й організації витісняють старі. Однак на відміну від Маркса, який бачив джерело динамізму в бездушному прагненні до збільшення «капіталу» (за рахунок, як він вважав, робочого класу), Шумпетер зосередився на ролі підприємця, новатора, який вводить нові товари, відкриває нові ринки та методи.

Експансія соціальної держави після Другої світової війни розгорнулася в період швидкого зростання західних капіталістичних економік. Успіхи індустріальної економіки давали змогу забирати частину прибутків і зарплат на державні потреби за допомогою оподаткування. Допомогли також і демографічні умови в повоєнний період: оскільки модель сім'ї «годувальник – господиня» продовжувала домінувати, народжуваність залишалася помірно високою, що сприяло прийнятному співвідношенню активних працівників і утриманців. Освітні можливості розширилися, елітні університети стали приймати студентів, ураховуючи їх досягнення в навчанні та потенціал, усе більше дітей отримували середню освіту. Поступово усувалися бар'єри для повноцінної участі жінок і меншин у житті суспільства. Результатом змін стала тимчасова рівновага, коли розвинуті капіталістичні країни пережили потужний економічний ріст, що супроводжувався висо-

кою зайнятістю та відносною соціально-економічною рівністю.

Для людства в цілому кінець XX і початок XXI століть стали періодом надзвичайного прогресу, неабиякою мірою завдяки поширенню капіталізму. Економічна лібералізація в Китаї, Індії, Бразилії, Індонезії та інших країнах, що розвиваються, дала змогу сотням мільйонів людей подолати бідність і стати частиною середнього класу. Споживачі в більш розвинених капіталістичних країнах, таких як США, відчули в цей час різке падіння цін на чимало товарів – від одягу до телевізорів – і можливість користуватися широким асортиментом нових товарів, які змінили їхнє життя.

Проте ці досягнення були затьмарені такими одвічно властивими капіталізмові рисами, як нерівність і незахищеність. У 1973 р. соціолог Деніел Белл зазначав, що в розвиненому капіталістичному світі знання, наука і технології наближають так зване постіндустріальне суспільство. Промисловість колись витіснила таке важливе джерело зайнятості, як сільське господарство, заявляв він, тепер же сектор послуг витісняє промисловість. У постіндустріальній економіці, заснованій на знаннях, виробництво промислових товарів більшою мірою залежить від технологічних ресурсів, а не навичок працівників, які виготовляють і збирають продукцію. Це означало відносний спад затребуваності та економічної цінності кваліфікованих і низькокваліфікованих

робітників, так само як колись відбувся спад затребуваності та цінності сільгоспробітників. У такій економіці попитом користуються науково-технічні знання та вміння працювати з інформацією. Революція інформаційних технологій, що охопила економіку в останні десятиріччя, тільки посилила ці тенденції.

Нова постіндустріальна економіка справила ключовий вплив на статус і роль чоловіків і жінок. Відносна перевага чоловіків у доіндустріальній та індустріальній економіці значною мірою ґрунтувалася на їх фізичній силі – нині попит на неї все менший. Жінки, навпаки, завдяки біологічним особливостям або соціалізації, отримали перевагу за своїми людськими якостями та вмінням розуміти емоції, що є більш затребуваним у економіці, орієнтованій на послуги, а не на виробництво матеріальних благ. Частка участі жінок у економіці збільшилася, і їх праця цінується вище, відповідно час, присвячений домашнім турботам, виділяється за залишковим принципом.

Це призвело до заміни сім'ї з чоловіком-годувальником і жінкою-господинею на нову модель, де чоловік і дружина обидва заробляють гроші. І прихильники, і критики приходу жінок у економіку схильні перебільшувати значення в цих змінах ідеологічної боротьби фемінізму, недооцінюючи роль, яку відіграли зміни в капіталістичному виробництві. Переорієнтація жіночої праці почасти стала можливою завдяки появі нових товарів, що скоротили час на роботу по дому (пральні машини, сушарки, посудомийні машини, водонагрівачі, пилососи, мікрохвильові печі). У свою чергу, чим більше часу приділялося економічній діяльності, тим вищим ставав попит на нові товари, орієнтовані на домашнє споживання (наприклад, готова й упакована їжа), розширювався ресторанний бізнес і мережі швидкого харчування. Це призвело до того, що догляд за дітьми, літніми та хворими все частіше передовіряється не родичам, а найманим працівникам.

Постіндустріальні соціальні тенденції мали істотний вплив на нерівність. Якщо сімейний дохід подвоюється на кожному щаблі економічної драбини, то сумарний дохід сімей, які перебувають на ній вище, повинен збільшуватися швидше, ніж дохід сімей, які перебувають унизу. Для значної частини сімей у нижній частині драбини подвоєння доходів не відбувалося, оскільки відносні зарплати жінок зросли, а відносні зарплати менш освічених чоловіків-робітників знизилися, останні стали вважатися менш придатними партнерами для шлюбу. Часто обмеження людського капіталу, через які таким чоловікам складно працевлаштуватися, робить їх менш бажаними партнерами, не говорячи вже про те, що особистість чоловіка, який хронічно знаходиться без роботи, зазнає негативних змін. Роблячи все менший внесок у сімейний бюджет, такі чоловіки можуть виявитися просто непотрібними – частково тому, що жінки тепер можуть розраховувати на програми соціальної держави як на додаткове, нехай і скромне, джерело доходів.

У США серед найбільш помітних явищ останніх десятиріч слід назвати стратифікацію моделей сім'ї в різних класах і етнічних групах суспільства. Після пом'якшення законів про розлучення в 1960-х рр. кількість розлучених пар зросла. Однак до 1980-х рр. виник новий тренд: кількість розлучень впала в середовищі більш освіченої частини населення, натомість серед менш освічених показник продовжував зростати. Крім того, більш освічені й заможні порівняно частіше вступали в

шлюб. Ураховуючи роль сім'ї як інкубатора людського капіталу, ці тенденції надали додаткового впливу на нерівність. Численні дослідження показують, що у дітей, яких виховували двоє батьків, які продовжують перебувати у шлюбі, частіше виробляється самодисципліна та впевненість у собі, а це сприяє успіхові в житті. Водночас діти (особливо хлопчики), які виросли в неповних сім'ях (або з матір'ю, яка мала тимчасових партнерів), потрапляють до групи ризику.

Глобалізація не спричинила зростаючу нерівність доходів із людського капіталу, однак загострила цю тенденцію. Економіст Майкл Спенс визначає відмінність між ходовими товарами та послугами, які легко імпортувати й експортувати, і неходовими. Ходові товари та послуги все більше імпортуються в розвинуті капіталістичні суспільства з менш розвинених капіталістичних товариств, де вартість робочої сили є нижчою. На тлі аутсорсингу виробництва товарів і стандартних послуг зарплати некваліфікованих і неосвічених працівників у розвинених капіталістичних суспільствах падатимуть, якщо цим людям не вдасться якимось чином знайти добре оплачувану роботу в неходовому секторі.

Ще в 1980-х роках фінанси були суттєвим, але обмеженим елементом американської економіки. У торгівлі цінними паперами (фондовий ринок) брали участь окремі інвестори, великі чи дрібні, які вкладали власні кошти в акції компаній із хорошими, на їх думку, довгостроковими перспективами. Капітал для інвестицій надавали також великі інвестиційні банки з Уолл-стріт та їхні іноземні партнери, однак у цьому приватному партнерстві сторони в першу чергу ризикували власними грошима. Ситуація почала змінюватися, коли для інвестицій стали доступні більш великі пули капіталу та їх розміщували вже професійні фінансові менеджери, а не самі власники.

Одним із джерел нового капіталу стали пенсійні фонди. За кілька десятиріч після Другої світової війни, коли великі американські галузі перетворилися на олігополії з обмеженою конкуренцією та величезними внутрішніми і зовнішніми ринками, доходи та перспективи давали їм змогу пропонувати своїм співробітникам пенсійні програми із заздалегідь обумовленими виплатами, при цьому ризики брали на себе самі компанії. Однак із 1970-х років конкуренція в американській економіці зросла, корпоративні доходи стали менш стабільними, і компанії (а також різні організації держсектору) вирішили знизити ризики та віддати пенсійні фонди в руки професійних фінансових менеджерів, які повинні були забезпечити значний прибуток. Тепер пенсійні доходи співробітників залежали не від доходів роботодавця, а від долі їхніх пенсійних фондів.

Ще одним джерелом нового капіталу стали кошти університетів та інших неприбуткових організацій, які істотно зросли – спочатку завдяки пожертвам, потім було зроблено ставку на вдале інвестування. Джерелом нового капіталу стали також приватні особи й уряди світу, що розвивається, де швидке економічне зростання в поєднанні з пристрастю до накопичення та прагненням до відносно надійних інвестиційних перспектив забезпечили величезний приплив коштів у фінансову систему Сполучених Штатів.

Розвинена капіталістична економіка дійсно потребує масштабної фінансової системи. Частково це просте продовження поділу праці: делегування рішень щодо інвестування професіоналам дає решті населення ментальний простір займатися тим, що йому вдається краще або більше турбує. Ускладнення капіталістичної економіки означає, що підприємцям і топ-менеджерам компаній потрібна допомога у прийнятті рішень стосовно того, коли і як залучати нові кошти. Тому приватні інвестиційні фірми, зацікавлені у збільшенні реальної вартості компаній, куди вони вкладають кошти, відіграють ключову роль у стимулюванні економічного зростання. Вирішення цих питань, які повністю захоплюють розум фінансистів і наслідки яких важко переоцінити, вимагає інтелекту, старанності й енергії, тому не дивно, що фахівцям у цій сфері так багато платять. Однак якими б не були вигоди та соціальні переваги, перетворення суспільства на придаток фінансів має згубні наслідки. Вони пов'язані зі зростанням нерівності – верхня частина економічних сходів піднімається ще вище завдяки величезним бонусам фінансових менеджерів, а також із підвищенням незахищеності тих, хто знаходиться внизу (через зосередження на короткострокових економічних вигодах на шкоду вирішенню інших проблем).

У сучасному постіндустріальному середовищі, для якого характерна глобалізація та фінансова експансія, людський капітал відіграє більш важливу роль у визначенні життєвих можливостей, ніж будь-коли раніше. Відповідно, зростає значення сім'ї, і кожне покоління соціологів заново (і багато в чому, на свій жаль) виявляє, що культурна спадщина родини визна-

чає майбутні успіхи в школі та на роботі. Як півстоліття тому писав у «Конституції свободи» економіст Фрідріх Хайєк, головна перешкода для справжньої рівності можливостей полягає в тому, що не існує гідної заміни інтелігентним батькам чи сім'ї, яка здатна збагатити емоційно та духовно. Як наголошується в нещодавньому дослідженні економістів Педро Карнейро і Джеймса Хекмана, «відмінності в рівні когнітивних і некогнітівних здібностей, що залежать від доходу та становища сім'ї, виявляються досить рано і зберігаються після. Школа може тільки збільшити ці відмінності».

Освічені батьки схильні витрачати більше часу та енергії на турботу про дитину, навіть якщо обоє батьків працюють. А сім'ї з потужним людським капіталом, швидше за все, з більшою користю зможуть застосувати вдосконалені засоби розвитку, які пропонує сучасний капіталізм (у першу чергу потенціал для онлайн-розширення кругозору), не потрапивши при цьому в головні пастки (необмежений перегляд телебачення, комп'ютерні ігри).

Журнал The Economist нещодавно повторив стару істину: «У суспільстві з широкою рівністю можливостей становище батьків на драбині доходів не повинно надто впливати на становище дітей». Однак насправді, чим більшою є рівність інституційних можливостей, тим більшого значення набуває людський капітал, культивований у сім'ї. Як писав політолог Едвард Банфілд майже 30 років тому в книзі «Нечестиве місто: Новий візит», «усю освіту побудовано на користь дитини з середнього або вищого класу, оскільки приналежність до середнього або вищого класу означає наявність якостей, які роблять людину особливо сприйнятливою до навчання». Сім'я – не єдиний соціальний інститут, що справляє найбільш потужний вплив на розвиток людського капіталу та успіх людини на ринку. Слід також враховувати такі фактори, як релігія, раса й етнічна приналежність. У 1905 р. в книзі «Протестантська етика і дух капіталізму» соціолог Макс Вебер зазначав, що в релігійно різнорідних регіонах протестанти зазвичай більш успішні в економічному плані, ніж католики, при цьому кальвіністи більш успішні, ніж лютерани. Вебер пояснював ці відмінності психологічною схильністю, яку закладає кожна релігія. Кількома роками пізніше в книзі «Євреї і сучасний капіталізм» сучасник Вебера Вернер Зомбарт запропонував альтернативне пояснення відмінностей в успішності груп, ґрунтуючись на культурних і расових особливостях. У 1927 р. їх більш молодий колега Йозеф Шумпетер назвав свою роботу «Соціальні класи в етнічно однорідному середовищі», оскільки був абсолютно впевнений, що в етнічно неоднорідних умовах рівень успішності буде визначатися етнічною приналежністю, а не тільки класом.

У Канаді діти китайців та індійців вчаться набагато краще, ніж вихідці з Карибських островів і з Латинської Америки. Усе це можна пояснити різницею класових і освітніх засад у тих країнах, звідки прибули іммігрантські групи. Але оскільки самі громади є переносниками й інкубаторами людського капіталу, схеми зберігаються незалежно від часу та місця. Усвідомлення зростання економічної нерівності та соціального розшарування в постіндустріальному суспільстві, природно, викликало дискусію про те, що ж із цим робити. В американському контексті практично всі дають одну відповідь – освіта.

Одна лінія аргументації визначає найважливішим коледж. Відповідно до цієї логіки розрив між життєвими можливостями тих, хто закінчив коледж, і тих, хто не зміг цього зробити, збільшується, тому якомога більше людей повинні вчитися в коледжі. На жаль, незважаючи на зростаючий відсоток американців, які відвідують коледж, їхні знання не обов'язково збільшуються. Значна кількість студентів не готова до навчання на рівні коледжу, багато хто так і не отримує диплом, інші все ж його отримують, але стандарти знань мають набагато нижчі, ніж зазвичай це пов'язується з наявністю диплома коледжу.

Капіталізм нині продовжує виробляти блага та надавати все більше можливостей для самоосвіти й особистого розвитку. Однак зараз як ніколи плюси поєднуються з мінусами, головними з яких є зростаюча нерівність і незахищеність. Як точно підмітили Маркс і Енгельс, капіталізм від інших соціально-економічних систем відрізняють «невпинні перевороти у виробництві, безперервне потрясіння всіх суспільних відносин, вічна непевність і рух».

Наприкінці XVIII ст. найбільший американський теоретик і практик політекономії Олександр Гамільтон поділився глибокими спостереженнями з приводу неминучої подвійності соціальної політики у світі творчого руйнування: «Доля людини, закладена самим Провидінням, полягає в тому, що до будь-якого блага, яким вона користується, додається зло, будь-яке джерело щастя стає дже-

релом негараздів, крім Доброчесності – єдиного чистого блага, дозволеного людині в її мирському існуванні... Дійсний політик... віддає перевагу тим інститутам і планам, які роблять людей щасливими відповідно до їх природних прагнень, які примножують джерела індивідуального користування та збільшують національні ресурси і міць, намагаючись у кожному разі використовувати всі складові, які підійдуть для попередження або виправлення зла, що завжди супроводжує мирські блага».

Одним із можливих рішень проблеми зростаючої нерівності та незахищеності є простий перерозподіл доходів від верхів до низів економіки. Однак на цьому шляху є дві перешкоди. По-перше, ті ж сили, які призвели до зростання нерівності, з часом зміцняться, вимагаючи все більше або в крайньому, агресивному, разі нового перерозподілу. По-друге, у певний момент перерозподіл викликає обурення і фактори, що стимулюють економічне зростання, перестають працювати. Певний ступінь постринкового перерозподілу через податки можливий і навіть необхідний. Однак визначення ідеального варіанта, безумовно, викличе суперечки, і в будь-якому разі це не вирішить усіх проблем.

Друге рішення – за допомогою державної політики скоротити розрив між індивідом і групою шляхом надання преференцій відстаючим – може виявитися гіршим самої хвороби. Незважаючи на благі наміри, спеціально введені переваги для певних категорій громадян неминуче викличуть почуття несправедливості у решти населення. Ще більшу ціну доведеться заплатити з точки зору економічної ефективності, оскільки за визначенням така політика призведе до просування менш кваліфікованих працівників на позиції, яким вони не відповідають, хоча й заслуговують. Так само заборона на використання критерію заслуг у освіті при прийомі на роботу та видачу кредиту просто тому, що це надає «диференційованого впливу» на долю різних груп або сприяє нерівності соціальних результатів, неминуче позначиться на якості освітньої системи, трудових ресурсів та економіки в цілому.

Третє рішення – заохочення постійних і корисних для всіх економічних інновацій – виглядає більш багатообіцяючим. Поєднання Інтернету та комп'ютерної революції може виявитися порівнянним з появою електрики, що докорінно змінила всі сфери діяльності, безпрецедентно трансформувавши суспільства в цілому. До того ж Інтернет радикально підвищив швидкість передавання знань, які є ключовим фактором капіталістичного економічного зростання щонайменше з XVIII століття. Якщо додати до цього потенціал інших сфер діяльності, що перебувають поки в зародковому стані, таких як біотехнології, біоінформатика та нанотехнології, то перспективи майбутнього економічного зростання та подальшого покращення життя людини здадуться цілком райдужними. Проте навіть подальше просування інновацій і відновлення економічного зростання не зможуть ліквідувати або суттєво скоротити соціально-економічну нерівність і незахищеність, оскільки відмінності між індивідами, сім'ями та групами збережуть свій уплив на розвиток людського капіталу та професійні досягнення.

Що зробити, щоб капіталізм продовжував залишатися легітимним і привабливим для всього населення – тих, хто перебуває на нижньому та середньому щаблі соціально-економічної драбини, а також поряд із вершиною, тобто і переможених, і переможців? Необхідно проводити і за необхідності реформувати державні програми, які допомагають зменшити незахищеність, пом'якшити провали на ринку та підтримувати рівність можливостей. Такі програми вже існують у багатьох країнах розвиненого капіталістичного світу, включаючи Сполучені Штати, і слід визнати, що вони служать найважливішій меті та повинні бути збережені, а не скорочені. Державні витрати на соціальне забезпечення – це адекватна відповідь на деякі проблемні риси капіталізму, а не чудовисько, яке треба морити голодом.

Таким чином, головна проблема державної політики в розвиненому капіталістичному світі полягає в тому, щоб підтримувати рівень економічного динамізму, забезпечувати зростання загального добробуту, не скорочуючи при цьому витрати на соціальні програми. Тим самим життя громадян в умовах зростаючої нерівності та незахищеності залишатиметься прийнятним. Різні країни пропонують різні підходи до вирішення цієї проблеми залежно від своїх пріоритетів, традицій, масштабів, демографічної та економічної ситуації (помилка полягає в тому, що уряди можуть із легкістю переймати досвід один одного, коли справа стосується державної політики). Точкою відліку могла б стати відмова і від політики привілеїв, і від політики, що нагнітає напруженість, створення чіткого уявлення про те, що таке капіталізм, без його ідеалізації або демонізації.

Висловлюємо щиру подяку журналу «Россия в глобальной политике» за право публікації цього матеріалу.

Зовнішня політика та дипломатія: майстерність і процес прийняття рішень

УДК 327:94

Рецензія на навчально-методичний посібник:
Жовква І.І. Процес прийняття зовнішньополітичних рішень в Україні / І.І. Жовква: Навчально-методичний посібник. – К.: Дипломатична академія України при МЗС України, 2013. – 104 с.

Вячеслав ЦІВАТИЙ, перший проректор Дипломатичної академії України при МЗС, кандидат історичних наук, доцент кафедри дипломатичної та консульської служби, заслужений працівник освіти України

Це важливе видання побачило світ напередодні нового 2013-2014 навчального року – навчально-методичний посібник доцента кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України, кандидата політичних наук **Ігоря Івановича Жовкви** – «Процес прийняття зовнішньополітичних рішень в Україні».

Викладання подібних навчальних дисциплін у колишньому СРСР здійснювалося лише в закритих навчальних закладах, а в Україні почало впроваджуватися лише після здобуття незалежності, та й то не відразу. На сьогодні в країні практично відсутні не лише підручники, навчальні посібники, а й навчальні програми з курсу «Процес прийняття зовнішньополітичних рішень».

Понад десятирічний досвід роботи в органах державної влади і практичний досвід викладання у вищих навчальних закладах має І.І. Жовква, із 2007 р. викладає в Дипломатичній академії України навчальні дисципліни: «Процес прийняття зовнішньополітичних рішень» і «Стратегічне партнерство в зовнішній політиці України».

Згаданий навчально-методичний посібник є, фактично, першою і доволі вдалою спробою створити уніфіковане навчальне видання з надзвичайно актуальної тематики – прийняття зовнішньополітичних рішень.

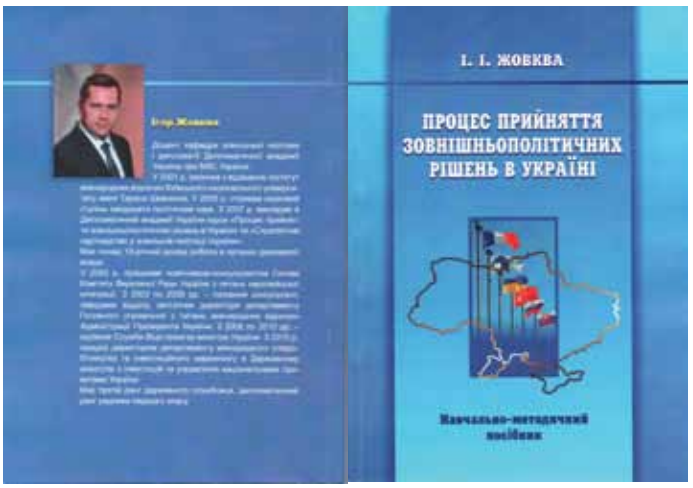
Не менш важливе питання – наскільки посібник актуальний і затребуваний сьогодні? Надамо слово самому авторові: «Процес підготовки та прийняття зовнішньополітичних рішень завжди знаходився в центрі уваги політиків, дипломатів та експертів. Адже від того, наскільки обґрунтованими і ефективними є підготовлені та прийняті ними зовнішньополітичні рішення, залежать долі не лише людей конкретної держави, а й регіону, і навіть світу в цілому... Тому перед майбутніми поколіннями політиків, дипломатів, політологів, фахівців у сфері зовнішніх зносин постає завдання оволодіти сучасними знаннями і базовими навичками підготовки і прийняття зовнішньополітичних рішень» (с. 3).

Укладений із урахуванням практичного досвіду роботи автора у сфері розроблення та прийняття зовнішньополітичних рішень і викладання в Дипломатичній академії України, посібник містить різноплановий матеріал, який відображає найбільш важливі аспекти процесу прийняття зовнішньополітичних рішень. Окрім традиційних компонентів подібних видань (робоча навчальна програма, базова лекція, методичні рекомендації для підготовки до семінарських і практичних занять, форми і методи підсумкового контролю тощо), посібник містить вагомий емпіричний матеріал, різноманітні практичні завдання, розв'язання яких допоможе вдалому засвоєнню тематики курсу та стимулюватиме вироблення відповідних практичних навичок для подальшої роботи у сфері зовнішніх зносин.

Окремої уваги заслуговують подані автором приклади практичних проблемних ситуацій («кейсів»), що потребують прийняття відповідних зовнішньополітичних рішень. Імітація прийняття зовнішньополітичних рішень з метою вирішення цих проблемних ситуацій (ділові ігри) якнайкраще зможе навчити слухачів (студентів) самостійно розробляти, приймати та коригувати зовнішньополітичні рішення.

Виклад навчального матеріалу в посібнику здійснюється на основі структурно-системного та аналітичного підходів, а також порівняльно-історичного і методу історичного моделювання. Використовуються також такі прикладні міждисциплінарні методи, як контент-аналіз, івент-аналіз, когнітивне картування тощо.

Формування у слухачів під час навчання в академії практичних умінь і навичок прийняття зовнішньополітичних рішень сприяє їх підготовці до подальшої роботи в якості державних службовців в органах державної влади, де здійснюється процес підготовки, прийняття та коригування зовнішньополітичних рішень або в якості лобістів і консультантів, які розробляють і просувають ті чи інші проекти зовнішньополітичних рішень усередині держави та на міжнародній арені.

Посібник доповнено зразками документів (пояснювальних записок до проектів зовнішньополітичних рішень), які можуть бути використані при підготовці слухачами аналогічних документів.

Посібник містить широкий перелік рекомендованої літератури. Важливо, що в ньому подано не лише новітні зарубіжні праці, а й упорядковано практично весь масив вітчизняної літератури щодо процесу прийняття зовнішньополітичних рішень (як теоретиків, так і практикуючих дипломатів).

Таким чином, можемо констатувати, що рецензований навчально-методичний посібник відповідає вимогам вищої школи України, ураховуючи при цьому новітні освітянські тенденції та стандарти, характерні для провідних держав світу, і відтак його практичне використання в навчальному процесі, безумовно, сприятиме успішному просуванню України шляхом прогресивних реформ у сфері підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері зовнішніх зносин до інтегрування в європейський і світовий науково-освітній і зовнішньополітичний простори.

На високому методичному рівні викладено розділ «Теорія прийняття рішень як наука», який має переважно прикладний характер. Він присвячений аналізові передумов виділення теорії прийняття рішень в окрему науку, дослідженню основних підходів до аналізу процесу прийняття рішень, характеристиці етапів формування теорії прийняття рішень як науки, науково-методологічної складової понять «об'єкт теорії прийняття рішень» і «предмет теорії прийняття рішень», а також компаративному (порівняльному) аналізові основних моделей процесу прийняття рішень (с. 19-26). Автор посібника не тільки аналізує існуючу практику та наявні проблеми в прийнятті та реалізації зовнішньополітичних рішень, а й робить цікаві узагальнення, висновки та рекомендації практичного характеру.

Навчально-методичний посібник підготовлено автором, який є фахівцем у цій проблематиці та має практичний досвід. Саме цим пояснюється високий науковий рівень усієї роботи, який відображає новітні дослідження, а особлива цінність видання – особистісні напрацювання автора.

Усе ж варто зазначити, що цей навчально-методичний посібник в Україні видано вперше. Тому, як і будь-яка значна наукова та творча праця, не позбавлений певних недоліків. Зокрема, хотілося б висловити зауваження-побажання авторові до наступних перевидань посібника (що є безсумнівним!), а саме – включити до навчального посібника в більшому обсязі матеріали з досвіду прийняття зовнішньополітичних рішень інших держав, не обмежуючись прикладами США, Російської Федерації та Великої Британії, зокрема, взяти за приклад усі держави «великої двадцятки», що, безперечно, додасть виданню ще глибшої змістовності та внесе елемент поглибленого компаративного аналізу.

Усе це має спонукати автора до нових наукових пошуків і досліджень. Читач, який вдумливо ставиться до складних і суперечливих подій сьогодення у світовій політиці, і зокрема – проблем зовнішньої політики та дипломатії, знайде в посібнику інформацію для роздумів.

У цілому ж, студенти, слухачі та викладачі отримали у своє розпорядження доброякісний, змістовний, виважений у науково-теоретичному і методичному плані та виданий на належному поліграфічному рівні навчальний посібник, який не поступається кращим європейським зразкам навчальних видань. Залишається лише сподіватися, що він найближчим часом надійде до свого читача і разом з ним пройде свою апробацію.

Рекомендуємо нашим читачам цей новий навчальний посібник і сподіваємося, що він зацікавить їх, а студентам-міжнародникам та слухачам Дипломатичної академії України допоможе в засвоєнні начальних курсів «Теорія міжнародних відносин», «Зовнішня політика України», «Компаративна історія, теорія і практика дипломатії», «Дипломатія іноземних держав», «Теорія і техніка ведення переговорів» та ін. Цікавим і важливим доповненням до навчально-методичного посібника є пропонований автором термінологічний словник та індивідуальні завдання навчально-дослідного характеру.

Навчальний посібник написаний на високому теоретичному та методичному рівні і зацікавить також науковців, професійних політиків, дипломатів, аналітиків з міжнародних питань, спеціалістів у галузі зовнішньополітичної діяльності, викладачів, працівників міністерств і відомств України. Посібник може бути використаний не лише безпосередньо в навчальному процесі. Він може бути цікавий широкому колу науковців та експертів, які вивчають процес прийняття зовнішньополітичних рішень в Україні, а також майбутнім дипломатам.

Латинська мозаїка

УДК 94:327

Владислав АКУЛОВ-МУРАТОВ, кандидат наук з державного управління

Ольга БУДЬКО, здобувач Дипломатичної академії України при МЗС

Summary

The article explores the genesis of Latin America. The research methodology includes the methods of historic psychology, as well as historiographic, philosophic, political, economic, and culturological analysis. This combination of methods allows building an authentic picture and understanding the logic of historic phenomena, intentions and ideas that guided the actions of the participants. Only the complex research allows having an integral picture of the historic and cultural development processes in Latin America, as well as possible ways of its future development.

Key words: **Latin America, analysis, economy, politics, culture, complex research.**

Закінчення.
Початок у № № 4-7 2013 р.

Погляд у майбутнє: «втеча на захід» або «natus vincere»?

Підсумовуючи проведений аналіз, можна стверджувати, що, займаючи 15% земної суші та представляючи 8,5% населення планети, Латинська Америка (разом із країнами Карибського басейну – ЛАКБ) відноситься до середнього шару світової ієрархії за загальнорегіональними показниками економічного розвитку – верхній ешелон країн регіону трохи більше ніж у 2 рази (у ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності) відстає від групи розвинених країн. Проте різниця між економічними показниками верхнього та нижнього ешелонів країн ЛАКБ становить 15-16 разів і збільшуватиметься далі.

Більшість держав ЛАКБ підуть шляхом інституційно-структурної організації тих територій, які зараз швидко акумулюють фінанси, знання, людський капітал, транспортні та комунікаційні можливості, оскільки системний процес концентрації цих ресурсів (за їх загального дефіциту) у цих районах зупинити неможливо й економічно невигідно. І таких територій буде досить багато, наприклад, Сан-Паулу та Ріо-де-Жанейро в Бразилії тощо. Саме між такими глобальними центрами встановляться системні економічні, фінансові та наукові зв'язки зі складною мережевою структурою. Ці райони стануть «воротами» у глобальний світ.

Однак слід зазначити, що за останні два десятиріччя на хвилі загальносвітової модернізації в регіоні було проведено інтенсивну перебудову телекомунікаційної інфраструктури в руслі інформаційної революції. Введено ряд виробничих і організаційно-управлінських новацій, проте в різному форматі: у Бразилії – з опорою на власні сили та внутрішній ринок; чилійці закріпилися в окремих нішах на ринку сучасних послуг; у Мексиці побудовано пряме обслуговування її національною економікою потреб системи глобального поділу праці; Коста-Рика повністю обслуговує потреби тільки однієї великої транснаціональної корпорації «Інтел» тощо.

У цілому регіональний виробничий сектор економіки замкнутий на обслуговування зовнішніх виробничих мереж через істотне відставання від індустріальних держав із продуктивності праці та розвиненості науково-технічної сфери. Виняток, за низкою напрямів, становить Бразилія. Однак у процесі аналізу змін і прогнозуванні зовнішньоекономічної політики країн ЛАКБ необхідно враховувати, по-перше, зрушення в розстановці сил на світовій арені на тлі зміщення полюсів зростання з Північної Атлантики в Азіатсько-Тихоокеанський басейн. По-друге, підвищення ролі великих країн, що розвиваються, з економікою, яка модернізується (у т. ч. Бразилії, що стала другим центром сили в Західній півкулі, і Мексики, на які в сумі припадає 4,5% світового населення, 4,1% світового валового внутрішнього продукту, 3,1% світової торгівлі та близько 2/3 сумарного потенціалу ЛАКБ), які наполегливо працюють у напрямі перебалансування світових фінансів та економіки. По-третє, виникнення нових і зміна конфігурації чинних міжнародних коаліцій і угруповань за участю країн, що розвиваються, включаючи держави ЛАКБ.

Стратегічні пріоритети окремих країн ЛАКБ значною мірою різняться залежно від природних умов і специфічного набору власних соціально-економічних проблем. Однак на національному та загальнорегіональному рівнях є розуміння, що модернізація вимагає стратегічного планування – спеціальних програм для інноваційної сфери або особливо важливих сегментів національних економік. Тому, проаналізувавши на основі кростемпоральних порівнянь ситуацію та дії урядів держав ЛАКБ за останні десятиріччя, можна перерахувати їх основні загальні стратегічні орієнтири на найближчі двадцять років:

– проведення ефективної трансформації виробничих систем на основі технічного прогресу, підвищення продуктивності праці та нагромадження людського капіталу при скороченні розриву в рівні

доходів різних соціальних груп;

– розвиток і модернізація, на основі зміцнення демократії, суспільного консенсусу щодо рівноправності та соціальної конвергенції статей, рас, етнічних груп тощо, для побудови сучасного громадянського суспільства на принципах транспарентності, міжнаціонального діалогу та гарантій прав людини;

– цілеспрямована державна політика у сфері інновацій (щоб уникнути втрати існуючих позицій на міжнародних ринках), спрямована на: розширення участі приватного сектору у фінансуванні нововведень; забезпечення технічної модернізації найважливіших для країн регіону галузей з переробки природної сировини; створення дієвих стимулів для розвитку високотехнологічного виробництва при виключенні прямого копіювання зарубіжного досвіду модернізації, з обов'язковою її адаптацією до місцевих умов, історико-культурних, інституційних і політичних особливостей країн ЛАКБ;

– перехід на більш прагматичну і технологічну політику для зміцнення національних інноваційних систем та тісної взаємодії між підприємствами, постачальниками та клієнтами, університетами, державними і приватними дослідницькими організаціями, фінансовими інститутами;

– розроблення та реалізація стійкої регіональної довгострокової стратегії розвитку, незалежної від циклів зміни політичного керівництва окремих держав, орієнтованої на формування нових альянсів держави та приватного сектору;

– гнучкий відбір державою пріоритетних об'єктів і секторів (підприємства, галузі, регіони, установи та категорії працівників), фінансування спеціалізованих програм відповідно до поточних змін у розвитку технологій і норм функціонування ринків;

– нарощування «людського капіталу» та формування сучасної системи професійної підготовки: інтегральна перебудова системи освіти в напрямі створення високопродуктивних робочих місць, рівного доступу населення до якісної освіти та сучасних знань; активне впровадження інформаційних і телекомунікаційних технологій у систему шкільної освіти; розширення участі університетів у науково-дослідницькій діяльності та розроблення нових технологій;

– створення якісних і доступних для населення сучасних загальних систем соціального забезпечення, охорони здоров'я та санітарії, що відповідають міжнародним нормам;

– проведення тісно пов'язаної зі стратегією продуктивного розвитку екологічної політики: активна позиція країн ЛАКБ на різних міжнародних форумах (ООН, СОТ та ін); здійснення комплексу заходів (включаючи податкові пільги та державні субсидії) щодо запобігання деградації природного середовища внаслідок виробничої діяльності; взаємна домовленість між державою і приватним сектором про розподіл відповідальності та критерії оцінки стану довкілля;

– модернізація основних економічних і суспільних інститутів для підвищення конкурентоспроможності в глобальній економіці з урахуванням передового світового досвіду, але на основі принципу соціальної справедливості (недопущення винятків для окремих верств, соціальних груп чи територій);

– поглиблення процесів регіональної інтеграції для максимального використання переваг лібералізації торгівлі та, паралельно, нейтралізації наслідків гіперсегментації глобальних і регіональних ринків, надмірного дроблення функцій у міжнародних виробничих ланцюжках, що, з одного боку, зміцнить інституційну основу діючих регіональних угруповань (виробить гранично чіткі нормативи їх діяльності, створить механізми подолання асиметрії та застосування компенсацій на користь менш розвинених учасників, сприяє диверсифікації експорту та розвитку малих і середніх підприємств), з іншого – забезпечить просування інтеграції у сферу послуг, інфраструктури, держзакупівель та інноваційної діяльності.

Виконання цих стратегічних пріоритетів і досягнення їх основних орієнтирів дасть змогу країнам ЛАКБ в майбутньому досягти високих рубежів і позитивної динаміки розвитку. Однак, ураховуючи, що успіх у різних областях буде нерівномірний, спрогнозуємо та проаналізуємо перспективи в періоді до 2030 року.

У найближчі 2-3 роки відбудеться уповільнення середньорічного приросту загальнорегіонального ВВП порівняно з результатами минулого десятиріччя. У міру подолання наслідків останньої світової економічної кризи ці показники підвищаться, становлячи в середньому 3-3,5% в цьому десятиріччі та 4-4,5% – у наступному.

Норма інвестицій поступово підніметься до 23-24% ВВП: на сьогодні в розвитку ЛАКБ діє інерція екстенсивних факторів росту, надалі помітно посиляться інтенсивні фактори (їх зумовить підвищення продуктивності праці).

До кінця першої третини XXI ст. в регіоні буде близько 700 млн. населення. Продовжиться процес урбанізації (на основі міграції сільського населення у великі міста; рівень досягне 78%, як у нинішніх розвинених країнах), що загострить проблеми екології, санітарії, забезпечення комунальними послугами.

Внутрішньорегіональні

демографічні відмінності об'єднають в окремий регіон Аргентину, Уругвай, Чилі та південні штати Бразилії, де вже відбувся перехід на європейську модель демографічного відтворення. У андській, центральноамериканській, карибській, північній і північно-східній частинах Бразилії, у поступово згасаючому режимі, залишатиметься зона високої народжуваності. Середньорічний темп приросту населення в цілому по ЛАКБ знизиться з нинішніх 1,3% до 0,7-0,8%.

Особливу увагу слід звернути на те, що протягом найближчих 15 років працездатне населення зростатиме випереджаючими темпами – на ринок праці вийде численне молоде покоління. Паралельно згадане вище уповільнення демографічного зростання знижуватиме економічне навантаження на зайнятих у виробництві. Тому регіональний ринок праці стане більш гнучким (включаючи схеми тимчасового найму), що призведе до ослаблення традиційних профспілок, підвищить роль індивідуальних контрактів і посилить урядову політику щодо укладання «соціальних контрактів».

На передній план вийде проблема міжконтинентальної та внутрішньоконтинентальної міграції. У зв'язку з цим виникнуть специфічні проблеми у країн-донорів (Мексика, Гватемала, Нікарагуа, Сальвадор, Перу, Болівія, Еквадор) і країн-реципієнтів (Коста-Рика, Чилі, Панама, Аргентина та Бразилія). Еміграція в США, Канаду, Іспанію та інші індустріальні країни залишиться на високому рівні зі збільшенням частки відтоку туди кваліфікованих фахівців.

Країни регіону поступово перетворяться з джерела забезпечення базовими природними ресурсами в розташування нижніх і середніх «поверхів» міжнародних виробничих систем, у тому числі й ТНК. Це пов'язано з тим, що Китай та інші експортери Південно-Східної Азії втратять конкурентну перевагу на світовому ринку по дешевизні робочої сили, а країни ЛАКБ отримають її в галузі транспортних витрат, ціні робочої сили та інвестиційному кліматі. Їх котирування у світових рейтингах почнуть підвищуватися, у першу чергу, за рахунок Бразилії та Мексики. Тому квота регіону у світовій торгівлі товарами та послугами підвищиться, і її показник підійде близько до частки ЛАКБ у світовому ВВП.

У структурі економіки зросте роль сучасного агробізнесу, особливо в субтропічному поясі та зоні помірного клімату (Південний конус) – частка ЛАКБ у світовому ринку продовольства перерросте 15% у зв'язку з розширенням географії його експорту з регіону (зростання потреб держав Близького та Середнього Сходу, східноазіатських країн і низки африканських держав).

Країни ЛАКБ будуть і надалі потрібні економікам Азії, що розвиваються, перш за все як постачальники сировини. Тому в прогнозований період триватиме зростання вивозу рудних концентратів, металевих напівфабрикатів, енергоносіїв та їх похідних, за рахунок чого відбудеться розширення відповідної ніші на світовому ринку для латиноамериканського експорту. Особливо активним споживачем сировини буде КНР, супроводжуючи імпорт масштабними інвестиціями у виробничі потужності країн ЛАКБ.

У найближчі 3-5 років попит на основні сировинні товари збільшиться, але надалі у сфері продовольства він ростиме інтенсивніше, а в сегменті мінеральної сировини зростання пригальмується під впливом прогресу в галузі ресурсозбереження та розширення кола альтернативних джерел енергії. Висока ресурсна забезпеченість регіону ЛАКБ залучатиме позарегіональних акторів, зумовлюючи зростання суперництва на латиноамериканських ринках.

Зросте глибина переробки сировини – основною тенденцією стане вдосконалення традиційних галузей. Однак прогрес в обробній промисловості визначатиметься зміною структури попиту на її продукцію за кордоном і рівнем розвитку внутрішніх ринків держав ЛАКБ. Результатом стане зростання ступеня її локалізації – збільшиться частка національних компонентів у кінцевій продукції. Тому як антикризовий захід зміниться та розшириться структура диверсифікації продукції обробної промисловості: зменшиться її частка (у відносному вираженні), що поставляється в США, і збільшаться поставки всередині регіону та на інші позарегіональні ринки (розшириться співпраця Бразилії з Анголою, Мозамбіком, ПАР, Намібією та ін.). Навіть у Мексиці відбудеться часткова переорієнтація поставок із «макіладорас» (нині орієнтуються виключно на ринки Північної Америки) на внутрішній ринок і ринки інших країн ЛАКБ.

Відбудеться розвиток і розширення сфери послуг – поширяться аутсорсинг, лізинг та інші види діяльності з обслуговування бізнесу. При цьому деякі традиційні для ЛАКБ сектори послуг відносно зменшаться (наприклад, неформальний сегмент роздрібної торгівлі). Туристична галузь розвиватиметься по наростаючій: турпотік значно зміниться і буде диверсифікований за рахунок туристів з азіатських і європейських держав.

Найбільш серйозні зміни відбудуться в енергетиці та інфраструктурі. Нова інфраструктура опи-

ратиметься на трансандські (широтні) транспортні коридори і мережу трубопроводів, включаючи меридіональні атлантичну й тихоокеанську мережі (коридори Венесуела – Аргентина та Перу – Чилі), що збільшить внутрішньорегіональну торгівлю природними енергоносіями.

Екологічний моніторинг, програми охорони довкілля та збереження природного біорізноманіття, а також превентивні дії з метою подолання наслідків природних катастроф стануть важливим напрямом державної політики у великих країнах ЛАКБ. Адже, по-перше, значна частина населення буде зосереджена в найбільших містах, де проблеми водопостачання, санітарії тощо завжди є дуже гострими. По-друге, іноземні корпорації у XX ст. добували природні ресурси без витрат на збереження довкілля. По-третє, значна частина регіону розташована в зоні підвищеної небезпеки природних катастроф і тектонічної активності. Однак помітне зростання витрат на екологічні цілі та заходи з підвищення рівня підготовленості до ліквідації наслідків стихійних лих слід очікувати тільки у другому десятиріччі прогнозованого періоду.

Ураховуючи, що країни ЛАКБ стоять на порозі наступного етапу технологічної модернізації (що починає черговий цикл економічного підйому та знову не збігається по фазі з європейським і американським), який мобілізує внутрішні економічні та політичні ресурси та масштабно приверне зовнішній капітал, процес диференціації країн регіону за рівнем економічного розвитку посилиться – у більш розвинених зонах ТНК почнуть розміщення виробничих потужностей у секторі середньої технологічної складності, створюючи ворота в глобальний світ. Тому до кінця прогнозованого періоду ця хвиля модернізації захопить широке коло країн ЛАКБ, залишаючи осторонь лише найменш розвинені.

За рівнем розвитку власної науково-технічної бази тільки Бразилія наблизиться до індустріально розвинених країн Заходу. Мексика, Чилі, Аргентина можуть розраховувати лише на освоєння деяких сегментів у цій сфері діяльності: в умовах обмеження коштів на НДДКР у всіх державах ЛАКБ переважатиме імпортоорієнтований варіант технологічної модернізації. В інших країнах технологічне оновлення матиме осередковий характер з орієнтацією на окремі специфічні ніші в створюваних ТНК виробничих ланцюжках.

В Аргентині, Бразилії, Мексиці, Перу, Колумбії та Чилі відбудеться структурна перебудова економіки під тиском нового технологічного укладу та комплексного освоєння (в електронно-мережевому форматі) перспективних нано- та біотехнологій, робототехніки та альтернативної енергетики. Однак процес протікатиме з помірною швидкістю (немає можливості істотного збільшення норм накопичення).

Державні структури ЛАКБ змушені будуть вибудовувати нову систему відносин із приватним бізнесом, повертаючись із «лівого дрейфу» з огляду наростання проблем керованості латиноамериканського суспільства та перебудовою приватного сектору. Це означає диверсифікацію форм і механізмів приватно-державного партнерства: концесії, державні кредитні гарантії, співфінансування великих проектів (насамперед інфраструктурних) тощо. Тому державні банки розвитку залишаться важливими інструментами антикризової політики та вирішення найбільш складних проблем у країнах регіону.

Аргентина, Уругвай, Чилі та Бразилія (перетворюючись на глобального гравця) і надалі нарощуватимуть власний економічний потенціал завдяки своїй політичній стабільності. У Болівії, Еквадорі, Перу, Колумбії, Венесуелі та Парагваї збережуться економічна нестійкість і політичні пертурбації. Винятком може стати Колумбія (за умови згасання внутрішнього конфлікту та згортання наркотрафіку). Загострятьсяся внутрішні конфлікти в Перу та Болівії (на етнополітичній основі та у зв'язку зі зростанням диспропорцій у благополуччі різних районів). Залежність Мексики від економіки США, негативні зміни в якій спричинятимуть політичну дестабілізацію та сплеск кримінальної активності, не дасть змоги швидко нормалізувати стан у країні: відновлення впливу Мексики в регіоні можливе лише до кінця прогнозованого періоду.

Соціально-політична ситуація в країнах Центральної Америки (крім Коста-Рики) визначатиметься, з одного боку, ступенем їх інтеграції в процес глобального поділу праці (за мексиканською моделлю), з іншого – наростанням дисбалансу в національних господарствах і обмеженими можливостями у вирішенні соціальних проблем і розгортанні економічної модернізації.

У Карибському басейні економічна диференціація буде набагато сильнішою, ніж у Латинській Америці. Тут уже виділилася група відносно процвітаючих країн і територій із високим рівнем життя, що знайшли свою нішу у світовій економіці (Багами, Барбадос, Віргінські острови і т. д.). Однак ті, хто зробив ставку на офшорний бізнес, матимуть серйозні проблеми у зв'язку з майбутнім обмеженням цієї практики, а вибір нової спеціалізації для острівних міні-держав максимально обмежений – ubi nihil, nihil.

Куба поступово трансформуватиметься за в'єтнамським варіантом: консервація основних елементів політичної системи та певна лібералізація економічного життя. Стійкість нинішньої системи влади на Кубі залежить від довготривалості союзу АЛБА – Болівії, Венесуели, Домініки, Нікарагуа й Еквадору.

До кінця прогнозованого періоду в соціальній сфері ЛАКБ стануться помітні зміни – економічне зростання підвищить доходи основної маси населення. Багато країн регіону консолідують економіку за допомогою розроблення нових механізмів її регулювання. Аргентина, Бразилія, Мексика, Перу, Колумбія та Чилі

наблизяться до держав із середнім рівнем доходів – розшириться середній клас їх населення. Соціально орієнтована політика дасть прогрес у галузі освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення.

Тому в країнах ЛАКБ, що належать до вищого та середнього ешелону, у політиці поступово зміцнюватимуться центристи, базою яких стане зростаючий середній клас, традиційно амортизуючий вплив радикалів. Лідерство матимуть партії та рухи, що поєднують у собі принципи демократії, економічної раціональності та соціальної солідарності.

До середини прогнозованого періоду спостерігатиметься скорочення кількості режимів лівої орієнтації (приблизно на третину) при збереженні їх вагомої політичної ролі в ЛАКБ – методологія спілкування зі світом у них стане більш прагматичною: увага до соціальних функцій держави поєднуватиметься з удосконаленням інституційно-правової бази. Більше з'явиться помірних урядів, що стане чинником політичної рівноваги в регіоні. Хоча ліворадикальні варіанти (типу венесуельського) будуть здатні проявити себе, завдяки помилкам, яких можуть припуститися США та інші гранди світової політики.

До кінця прогнозованого періоду в регіоні переважатимуть інституційно усталені режими – зона політичної турбулентності буде обмежена декількома державами. Основні проблеми матиме УНАСУР та інші структури внутрішньорегіональної інтеграції. Для всього прогнозованого періоду будуть характерні внутрішні конфлікти малої інтенсивності, пов'язані з періодичним загостренням соціальних протиріч в окремих країнах на основі етнічного радикалізму, а також із проблемами транскордонного наркотрафіку. Адже, на відміну від Старого Світу, Латинська Америка майже не матиме ґрунту для зіткнень міжцивілізаційного та конфесійного характеру, що дає мінімальні передумови для транскордонного тероризму.

Позиція ЛАКБ на міжнародній арені безпосередньо залежить від широти та диверсифікації її міжнародного співробітництва. У прогнозований період можливості маневру будуть сприятливими – перед країнами ЛАКБ першого та другого ешелонів з'явиться перспектива виходу з існуючої периферійної ніші. Перебудова їх зовнішньоекономічних зв'язків буде спрямована на: 1) невелике зменшення частки США за відносного підвищення ролі ЄС; 2) зростання внутрішньозональної торгівлі; 3) стійке збільшення взаємодій з азіатськими країнами. Лідируватиме Бразилія, працюючи по напряму Південь-Південь, БРІКС, діалог із США та ЄС. До цього ж прагнутимуть Мексика, але її шанси невеликі. На зміну домінуванню американських стратегічних інтересів на південноамериканському континенті приходить більш збалансована політика співпраці з позарегіональними гравцями.

У прогнозований період зовнішній ринок як і раніше визначатиме обсяг національного виробництва та макроекономічну стабільність країн ЛАКБ, незважаючи на розвиток експортоорієнтованої моделі з частковою переорієнтацією на внутрішній ринок. Зросте попит на стратегічні ресурси – вуглеводні, корисні копалини, продовольство, воду. Наявність у регіоні великих запасів корисних копалин і вільних земельних угідь, придатних для виробництва сільськогосподарської продукції, підвищить його рейтинг у світовому господарстві.

Не менше десятиріччя триватиме процес становлення системи латиноамериканської інтеграції, що залежить від якісних зрушень у внутрішньорегіональному поділі праці: зростання взаємної торгівлі енергоносіями та продовольством; розміщення фрагментів виробничих ланцюжків на континенті; налагодження торгівлі сучасними послугами; розвитку інфраструктури (чому нині надається особливе значення). Буде прийнято знакові угоди і створено національні органи для прискорення інтеграції.

Торговельні зв'язки Південної Америки з країнами АТР зміцняться та стимулюватимуть процес транстихоокеанської інтеграції, заснованої на взаємодоповнюваності економік цих регіонів. Одночасно триватиме розвиток трансатлантичних інтеграційних зв'язків на основі угод про економічну асоціацію між МЕРКОСУР, АСН і ЦАОР із ЄС і КАРІКОМ, що готуються протягом останніх десяти років.

У найближчі 20 років в обох Америках збережуться дві різноспрямовані тенденції: прагнення до об'єднання всього регіону та взаємодії окремих груп країн. Об'єднання всіх держав регіону в єдиний інтеграційний блок із НАФТА не відбудеться (зокрема через протидію цьому проектові з боку Бразилії, яка претендує на самостійну роль регіонального лідера). Натомість країни ЛАКБ і надалі розвиватимуть проект загальнорегіональної Організації латиноамериканських і карибських держав, яка візьме на себе низку координаційних функцій, не підміняючи, однак, нинішню ОАД.

У Південній зоні Бразилією, як лідером, просувається інша стратегія, спрямована на: диверсифікацію зовнішніх зв'язків, розвиток співробітництва по лінії Південь – Південь, протидія монополії США на континенті. Прагнучи підвищити свій статус до рівня світової держави, Бразилія позиціонує себе в міжнародних організаціях як виразник і захисник інтересів усіх країн, що розвиваються. Вона продовжить цей курс, якого дотримувалася останні двадцять років, почавши з реалізації МЕРКОСУР, а потім, на противагу АЛКА і УНАСУР, для досягнення своїх геополітичних цілей. Тепер це договір про стратегічне партнерство з ЄС, створення ІБСА та активну участь у БРІКС. АЛБА припинить своє активне існування у зв'язку з обмеженими економічними можливостями Венесуели, яка, крім нафти за пільговими цінами, мало що може запропонувати країнам-партнерам для поліпшення їхнього становища у світовому господарстві.

У Південній зоні торгова інтеграція розвиватиметься повільніше, ніж у Північній через низьку взаємодоповнюваність економічних структур, слабкий розвиток транспорту та зв'язку, обмежені можливості бразильського внутрішнього ринку, ослаблення традиційних інтеграційних угруповань, а також посилення ідеологічних, політичних і економічних розбіжностей. У цих умовах перехід від зони вільної торгівлі до загальних ринків і економічних союзів дасть розвиток співпраці в гнучких формах, що не вимагають жорсткої дисципліни, за участю обмеженого числа країн. Перспективні напрями – розвиток систем транспорту, зв'язку, енергетики, сприяння торгівлі, вирішення екологічних проблем.

У прогнозованому періоді з боку ЛАКБ зростатиме потреба в розширенні своїх ділових зв'язків. Тому Україна має можливість підвищити інтерес до себе як до економічного партнера. Українська стратегія повинна полягати в зростанні товарообігу в поєднанні з диверсифікацією товарної структури та розширенням географії регіональних товарних поставок, у тому числі за рахунок активної інвестиційної співпраці: атомна та гідроенергетика, розвідка і видобуток природних ресурсів, залізничне будівництво, аерокосмічна сфера, прокладання й експлуатація газо- і нафтопроводів, деякі напрями телекомунікаційної сфери, військово-технічне співробітництво. У сфері науково-технічної співпраці – поновлювані джерела енергії, біо- і нанотехнології, отримання нових композиційних матеріалів.

Однак стан української економіки та її технологічне відставання не дадуть їй змоги бути серед пріоритетних партнерів країн ЛАКБ, але може допомогти посилити деякі позиції на окремих ринках регіону (Бразилія), незважаючи навіть на відсутність комплементарності економік. Дефіцит зовнішньої торгівлі України з латиноамериканськими державами збережеться – діяльність українського бізнесу обмежуватиметься конкуренцією з боку місцевих фірм і компаній, спроможних надавати високотехнологічні послуги в гідроенергетиці, телекомунікації, верстато- і сільгоспмашинобудуванні тощо. До того ж зростатиме тиску за рахунок конкуренції з боку Китаю.

Для просування України на ринки ЛАКБ необхідно вирішити деякі проблеми, що є хронічними в її економічній політиці на цьому континенті. Перше – це загальний підхід до співпраці. Необхідно враховувати, що економічний потенціал країн ЛАКБ зріс, і вони все більше позиціонують себе в ролі експортерів машин і устаткування, джерел прямих інвестицій. Тому необхідно проводити цілеспрямовану політику з поліпшення іміджу України в латиноамериканських державах на основі сучасних інформаційних технологій. Друге – це розширення договірно-правової бази, включаючи підписання угод про взаємний захист інвестицій і уникнення подвійного оподаткування, модернізацію кредитної та податкової практики, вирішення проблем кредитно-фінансової підтримки експортно-імпортних операцій і взаємних інвестиційних проектів. Третє – це усунення на державному рівні міжвідомчих бар'єрів і формування єдиного механізму взаємодії для різних видів зовнішньоекономічної діяльності. При реалізації найбільш перспективних для України інвестиційних проектів повинна розширюватися практика державних гарантій. Держава зобов'язана сприяти налагодженню контактів між представниками малого та середнього бізнесу, що беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності обох сторін. Четверте – зміна формату відносин: необхідно активізувати політико-дипломатичну присутність України у ключових міжнародних організаціях не тільки ЛАКБ, а й усієї Західної півкулі. Доцільно розширити співпрацю з регіональними економічними угрупованнями, а також вступити в Міжамериканський банк розвитку та укласти угоди про взаємодію з субрегіональними кредитно-фінансовими організаціями. Торгово-економічну співпрацю з найбільш перспективними партнерами (Бразилія, Мексика, Аргентина) до кінця першого десятиріччя прогнозованого періоду потрібно перевести у формат угод про вільну торгівлю. Use it or lose it!

АНОТАЦІЯ

У статті за допомогою методів історичної психології, історіографічного, політичного, економічного та культурологічного аналізів розглядається генезис розвитку Латинської Америки. Такий підхід дає змогу побудувати справжню картину її розвитку та зрозуміти логіку історичних подій, інтенцію та сенс дій особистостей, які брали в них участь. Лише таке комплексне дослідження дозволяє побачити цілісну панораму процесів історико-культурного розвитку Латинської Америки та можливі варіанти розвитку її майбутнього.

Ключові слова: Латинська Америка, аналіз, економіка, політика, культура, комплексне дослідження.

АННОТАЦИЯ

В статье с помощью методов исторической психологии, историографического, философского, политического, экономического и культурологического анализов рассматривается генезис развития Латинской Америки. Такой подход позволяет построить подлинную картину и понять логику исторических событий, интенцию и смысл действий участвовавших в них личностей. Только такое комплексное исследование дает возможность видеть целостную панораму процессов историко-культурного развития Латинской Америки и возможные варианты развития её будущего.

Ключевые слова: Латинская Америка, анализ, экономика, политика, культура, комплексное исследование.

«Mister Chairman» та історія одного музею

Події, про які йтиметься, сталися не у переддень святкування Дня Незалежності, але забути їх сьогодні було б неприпустимо. Адже без появи свого часу в стінах МЗС України власного музею та оприлюднення на його стендах невідомої раніше інформації ми не змогли б повною мірою оцінити історичні кроки української дипломатії на шляху до здобуття незалежності. Як і без Геннадія Удовенка, великого дипломата, дійсно знакової постаті, яка свого часу «закріпила» Україну на карті світу. На початку 90-х саме на нього було покладено місію переконати світ сприймати вже незалежну державу.

У червні 2013 р. в Музеї історії української дипломатичної служби МЗС України з'явилася нова постійно діюча експозиція, присвячена пам'яті видатного українського дипломата, Міністра закордонних справ України 1994-1998 рр., Голови 52-ї сесії Генеральної асамблеї ООН Геннадія Удовенка, якого там шанобливо називали «Mister Chairman». «Відкриття виставки ми приурочили до дня народження Геннадія Йосиповича, 22 червня, – зазначила начальник відділу державного архіву Ірина Овчаренко. – Ми намагалися відтворити майже сорокарічний плідний і яскравий шлях українського дипломата-легенди. Ми дуже вдячні Діні Григорівні, його вдові, за передані до музею унікальні експонати, зокрема сімейні світлини, що досі не експонувалися, диплом про здобуття вищої освіти, незамінний годинник Геннадія Йосиповича, із яким він об'їздив увесь світ, і прапор, який знаходився в ООН під час головування України».

Відкриваючи експозицію, спеціальний представник України з питань Близького Сходу та Африки Геннадій Латій зазначив, що життєвий і професійний шлях Г. Удовенка є прикладом для дипломатів різних поколінь та підкреслив його особистий величезний внесок у розвиток відносин незалежної Української держави з країнами світу.

Співробітники МЗС, які в різні роки працювали з Геннадієм Йосиповичем в Україні та за кордоном, дуже тепло і сердечно згадували, яким він був – не лише надзвичайно працездатним, вимогливим до себе та інших професіоналом, а й людяним і дбайливим до підлеглих керівником.

Радник відділу державного архіву Василь Марущинець додав, що виставка характеризує Г. Удовенка не тільки як дипломата, як велику людину планети Земля, а ще й як політичного діяча сучасної України, народного депутата України від Народного Руху України, де він головував після В'ячеслава Чорновола, з яким вони були соратниками по боротьбі за незалежність Української держави, працювали пліч-о-пліч.

- МЗС, як і будь-яке інше відомство, є закритою установою. Яким чином відбуваються екскурсії?

- Інформація щодо екскурсій є на офіційній сторінці МЗС. Студенти, аспіранти, науковці або іноземні дипломати, які приходять до МЗС на переговори, знайомляться з історією нашої дипломатичної служби. Громадянам України для відвідання нашого музею необхідно лише звернутися з листом до керівництва МЗС.

- Чи проводите ви екскурсії для школярів?

- Так, організовуються вони для учнів старших класів. Будь-яка школа, яку цікавить історія української дипломатії, може подати заявку, і ми обов'язково її задовольнимо. Але здебільшого нашими відвідувачами сьогодні є студенти-міжнародники українських ВНЗ, слухачі Дипломатичної академії України. Частими гостями нашого музею є також групи студентів з Києво-Могилянської академії, Харківської юридичної академії, Львівського, Одеського, Миколаївського університетів тощо.

- А кому належить ідея створення музею МЗС?

- Ідея належить колиш-

ньому начальнику Історико-архівного управління МЗС, нині покійному, Івану Денисовичу Шевченку. Це була його мрія. А 20 років тому, за часів, коли міністром був Анатолій Максимович Зленко, ця ідея була втілена у життя. У 2001 році, до нашого професійного свята – Дня працівників дипломатичної служби України, музей було урочисто відкрито. Треба сказати, що за розпорядженням Анатолія Максимовича, який розумів наскільки важливо поширювати знання про витоки, історію та сучасні досягнення української дипломатії, до програм перебування офіційних делегацій обов'язково включали відвідання музею. Тоді ж ми започаткували практику оформлювати до кожного візиту окрему експозицію, присвячену певній державі та відносинам України з нею.

- Як часто оновлюються стенди?

- Пошук, відбір нових експонатів, поповнення та оновлення експозицій – це постійна і дуже копітка робота співробітників ВДА і українських дипломатів, які працюють за кордоном. Не так давно отримали паспорт громадянина УНР, оригінальний документ, виданий у 1919 р. в Батумі, у нашому консульстві в Грузії. Маємо змогу подивувати всіх, як тоді, в умовах війни, працювала наша консульська служба.

А кілька днів тому на розкладках Андріївського узвозу помітили дві цікаві світлини 1945 р., на яких зображені другий Міністр закордонних справ УРСР Дмитро Мануїльський у дипломатичній формі та Микита Хрущов. Обидві світлини були зроблені під час візиту до Києва тодішнього югославського керманича Йосипа Броз Тіто. І у нас виникла ідея придбати фото.

Нещодавно електронною поштою отримали пропозицію придбати один з перших українських закордонних паспортів, виданий Українським Консульством УНР у 1920 р. громадянину Дмитрові Когутинському головою Надзвичайної дипломатичної місії Юліаном Бачинським у Вашингтоні. На жаль, через фінансове питання були змушені відмовитись від можливості поповнити експозицію Музею таким чудовим документом. Але радує, що людина знайшла на сайті інформацію про нас, написала листа й надіслала фото цього документа.

Для ще більшої популяризації фондів нашого музею в наступному році мріємо зібрати матеріал і реалізувати мультимедійний проект, який дасть змогу здійснити віртуальну подорож невідомими сторінками української дипломатії та розсекреченими архівними документами, адже їх у нас багато і більшість із них практично невідомі мешканцям і гостям України. Тим більше, як зазначив відомий американський письменник есеїст Генрі Міллер, музейне мистецтво надає розуміння, яким визначним є наше життя.

«Віхи історії: тисячоліття української печатки» – яскраві сторінки вітчизняної дипломатії

Печатка наче консервує подію в часовій капсулі. Можна вдатись до її порівняння з бурштином, у якому застигла доісторична істота.

У Національному музеї історії України розгорнуто новий масштабний міжнародний проект «Віхи історії: тисячоліття української печатки», у якому взяли участь 17 провідних музеїв, архівів, бібліотек України та Російської Федерації. Географія виставки поєднує історико-культурні надбання Москви, Санкт-Петербурга, Києва, Львова, Дніпропетровська, Чернігова, Запоріжжя. Експозиція є унікальною і не має аналогів в українському та пострадянському музейному просторах. Тут представлено понад 400 печаток, що відображають різні періоди культурного та історичного розвитку України, її державного життя упродовж 1000 років! Печатка є унікальним джерелом з вивчення суспільного устрою, культурних і мистецьких явищ, політичної самосвідомості, генеалогії. У порівнянні з літописами, які редагувалися й описували події постфактум, печатки належать до джерел, що віддзеркалюють сучасні тим подіям реалії. Це робить їх цінними свідками історичного процесу.

Експозиція поділяється на п'ять тематико-експозиційних блоків, розташованих за хронологічним принципом. Кожен із них розкриває особливості розвитку української печатки на різних історичних етапах.

У розділі **«Київська Русь»** печатка розглядається як важлива складова тогочасної знакової системи, простежується її зв'язок із нумізматикою та геральдикою, висвітлюється вплив візантійської традиції. В експозиції широко представлені печатки київських князів, урядників, духовенства. На виставці експонується перша збережена печатка, від якої веде літочислення традиція українських сфрагістів (сфрагістика з грецької – печатка), що належала князеві Святославу Хороброму.

Розділ **«Литовсько-польська доба»** представлений у широкому історичному контексті. Донедавна «темні віки» постають у яскравому світлі невідомого сфрагістичного матеріалу, який персоніфікує тогочасні суспільні стани: шляхту, духовенство, міщанство. Фокусується увага на печатці як важливому інструменті тогочасного права, відображеному в Литовських статутах, Магдебурзькому

Автор концепції виставки, кандидат історичних наук Юрій Савчук

праві.

Розділ **«Козацькі віки»** опертий на два ядра державного життя Війська Запорозького: Запорозьку Січ та Гетьманщину. Уперше в Україні експонуються національні реліквії – державні печатки Війська Запорозького Низового – головні атрибути влади кошових отаманів, що передані на виставку з Державного історичного музею у Москві. Будівництво державних устоїв відобразилося в багатьох сфрагістичних явищах, зокрема появі та утвердженні «Національної печаті» – козака з мушкетом.

Розділ **«Імперський час: сфрагістика Наддніпрянської та Галицької України»** широко представляє печатки адміністрації, освітніх закладів, церкви, зображує їх як важливий штрих тогочасної імперської ідеології та політичної системи, що ґрунтується на всезагальній регламентації та уніфікації.

Останній тематико-експозиційний розділ присвячений **XX ст. – сфрагістиці боротьби**. Драматичні події національно-визвольних змагань, карколомні суспільні катаклізми: революції, світові війни, політичні репресії, суспільна трансформація «відпечаталися» в українській сфрагістиці нового часу.

Абсолютна більшість пам'яток уперше введена в науковий обіг. Наукове, культурно-просвітницьке, історичне та державотворче значення виставки важко переоцінити.

Однією з примітних особливостей експозиції є масштабне застосування сучасних ІТ-технологій. Виставка переведена в електронний вигляд, усе це супроводжується електронним каталогом, сенсорними технологіями. Формат використання технічних та електронних засобів є безпрецедентним у музейній практиці України.

Керівники проекту – Генеральний директор Національного музею історії України Сергій Чайковський, директор Музею історичних та культурних реліквій родини Шереметьєвих Олексій Шереметьєв; керівник творчої групи – заступник Генерального директора Національного музею історії України з наукової роботи Ніна Ковтанюк; автор концепції та куратор виставки – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ Юрій Савчук; художник – Володимир Таран. Кореспондент «З.С.» зустрівся з кандидатом історичних наук, автором концепції виставки Ю.К. САВЧУКОМ.

***

«З.С.» – Юрію Костянтиновичу, читачів нашого журналу, перш за все, зацікавила, якщо можна так висловитися, дипломатична складова матеріалів, зібраних у виставковій колекції. На мою думку, вона дає можливість, спираючись на унікальну фактологічну базу, простежити вузлові віхи історії української дипломатії. І в цьому – одна з родзинок експозиції.

САВЧУК: – Справді, у кожному розділі можна знайти ті чи інші раритети, ті чи інші експонати, які мають чи-то прямий стосунок до історії дипломатії, чи опосередкований.

Печатка Президента Української Народної Республіки (в екзилі). Президент УНР в екзилі Микола Плав'юк 22 серпня 1992 р. передав грамоту Державного центру УНР Президентові України Леоніду Кравчуку. Цей акт засвідчував, що Українська незалежна держава, проголошена 24 серпня 1991 р., є правонаступницею Української Народної Республіки. Разом із тим у Маріїнському палаці було передано клейноди УНР. Серед них – печатка.

Якщо розглядати в ретроспективі, починаючи від наших часів, експонат, яким ми увінчуємо виставку і робимо на ньому смисловий акцент у розділі XX сторіччя – це печатка уряду УНР в екзилі. Вона була передана, на жаль, нині покійним головою уряду УНР Миколою Плав'юком першому Президенту сучасної незалежної України Леоніду Кравчуку. Цей факт датується 22 серпня 1992 р. і яскраво засвідчує налагодження міжнародних відносин материкової суверенної держави з українською діаспорою.

Рухаючись проти годинникової стрілки історії, відзначимо, що серед представлених матеріалів, які відображають діяльність Української Народної Республіки, одне з чільних місць в експозиції займає печатка української амбасади часів УНР у Польщі. Починаючи розділ саме з цього експонату, підкреслюємо вагу дипломатичних відносин, які налагоджувала УНР з іншими країнами, значення процесу міжнародного визнання Української Народної Республіки на той час. Розмірковуючи на цю тему, можна накручувати історичну

спіраль до безкінечності. Тут я хотів би підкреслити головне – процесові, який тривав у XX ст., ми надаємо особливої уваги.

Якщо ж занурюватися в більш давні періоди та давати відповідь на запитання: «Звідки взагалі виникла в обігу печатка в Україні ще за часів Київської Русі?», можемо засвідчити, що це відбувалося під візантійським впливом. Цьому сприяли міжнародні відносини, до яких належать і торговельні потоки, і військові конфлікти, і культурні зв'язки. Знов-таки, без висвітлення теми дипломатії аж ніяк не обійтися. Саме тому в експозиції представлено низку візантійських печаток, через які ми пояснюємо, звідки і як потрапила печатка в Україну, підкреслюємо, що цей процес охоплював усю територію Київської Русі.

Дуже цікавий факт можна навести про те, що взагалі одна з найперших і найдавніших літописних згадок про печатки стосується завойовницьких походів київських князів. Зокрема, у стародавніх документах ідеться про те, що купці мали показувати печатки, які засвідчували сплату побору. Таким чином вони застраховували себе від необхідності зайвий раз сплачувати подать.

Докладно історію дипломатії можна також відстежити на прикладі використання печаток козацької доби. Старовинний знак – «Козак із мушкетом», який використовувався на найдавніших печатках, поступово набуває статусу «Національної печаті» (див. 4-у стор. обкладинки). Печатками скріплювалися всі без винятку офіційні документи, які виходили з гетьманської канцелярії. І тут варто говорити як про застосування печаток загальновійськової держави, так і особистих.

Про історію дипломатії можуть дуже багато розповісти написи на представлених раритетах. Вони свідчать про характер васальних відносин між Козацькою державою і північними сусідами та ілюструють характер патрональних відносин. Разом із тим, у різний час використовувалися й інші написи. Зокрема, за гетьманування Пилипа Орлика напис на печатці був позбавлений жодних ознак політичного підпорядкування.

Якщо говорити про Литовсько-Польську добу, увага там акцентується на поширенні Магдебурзького права, яке встановлювало самоврядування в українських містах. Цей процес засвідчують виставкові матеріали, що підтверджують існування торговельних та інших відносин у той час.

«З.С.» – Чи можна говорити про допомогу послів різних держав у здійсненні ваших культурних проектів?

САВЧУК: – Безумовно, і на цьому хотілося б зосередити особливу увагу. Перш за все, це підвищує рівень міжкультурних, міжмузейних відносин. Скільки себе пам'ятаю, у ході підготовки тих чи інших експозицій жодного разу не обходилося без активного сприяння успішному здійсненню цих процесів з боку дипломатичних місій країн-учасниць. Передусім, це виявляється у вирішенні багатьох організаційних питань.

Безумовно, існує пряма зацікавленість наших партнерів у представленні широкому загалові свого культурного набутку, тих скарбів, якими володіє та чи інша країна. І це стосується не лише своїх рідних раритетів, які відображають вітчизняну історію, а й тих, що за різних обставин, у різні часи потрапили до національних скарбниць у якості військових трофеїв. І коли ми ведемо перемовини про предмети, які ілюструють нашу історію, виникає подвійна значущість цього процесу. Країна-учасник проекту засвідчує, що в її музейних фондах, серед її колекцій зберігаються пам'ятки та раритети з цілого світу. З одного боку, це говорить про її висококультурний розвиток, намагання зберігати, вивчати ці матеріали. З іншого боку, безумовно, те, що належить до історії культури нашої країни, підвищує авторитет партнерів як зберігачів цих надбань, які для нас є безцінними.

У цьому контексті також

Печатка Посольства Української Народної Республіки в Польщі. Дипломатичну місію УНР у Польщі, яка розмістилась у Варшаві, створено 8 лютого 1920 р. З 15 липня 1920 р. головою місії став Герой російсько-японської війни, організатор І Української (Синьожупанної) дивізії навесні 1918 р. генерал-значковий Віктор Зелинський. Місія займалася переважно військовими питаннями: організацією частин Армії УНР, переговорами з польським урядом щодо постачання їх озброєнням, уніформою, поповненнями тощо. Після укладання у Ризі перемир'я між Польщею та радянською Росією 22 жовтня 1920 р. місію було перейменовано на Українську ліквідаційну комісію у Варшаві. Фактично припинила своє існування у жовтні 1921 р. – після від'їзду В. Зелинського з Польщі до Німеччини на категоричну вимогу радянського уряду.

дуже важливо підкреслити, що перебування таких скарбів у зібраннях інших країн свідчить про нашу культурну присутність у Європі. І це є переконливим доказом багатьох інтеграційних процесів, які відбувалися впродовж тривалого часу. Саме на них будується підґрунтя європейського вектора нашої держави, про який нині так багато говоримо. Це – конкретні свідчення тісних контактів, які протягом століть існували між нами та сусідами на паритетних засадах. Це – доказ державного взаємообміну, взаємообігу та взаємовпливу культур. І тому, реалізовуючи ці міжнародні проекти понад десятиріччя, хотів би висловити глибоку особисту вдячність дипломатичним місіям країн-партнерів. Це, передусім, наші сусіди, з якими живемо, так би мовити, на перехресті кордонів – Польща, Швеція, Росія, Німеччина та деякі інші. Саме посли цих держав – найбільш часті гості Національного музею історії України, де розташовуються експозиційні стенди. У своєму щільному дипломатичному графіку вони завжди знаходять можливість взяти участь у підготовці та відкритті виставок. Це вже стало доброю традицією.

Скажу більше. Наприклад, минулого року співпраця з Посольством Німеччини в Україні проходила в площині дипломатичної опіки чи навіть патронату. Було зроблено дуже дієві, рішучі та конкретні кроки особисто Надзвичайним і Повноважним Послом Німеччини в Україні Гансом-Юргеном Гаймзьотом, аташе з питань культури Гарольдом Германом та іншими співробітниками німецького посольства для того, щоб до України прибули дуже цінні предмети. Був задіяний їхній авторитет, вагоме дипломатичне слово, сповнене довіри та позитивної репутації. Зокрема, це спрацювало, коли вирішувалося питання щодо експонування одного з найстаріших у Європі Гербівника з Баварської бібліотеки, страхова вартість якого сягала майже мільйона євро.

І, звичайно, при цьому не менше важить сам процес, який дипломати називають атмосферою навколо здійснення проекту.

Печатка князя Святослава Хороброго. Київська Русь. IX століття. Є найдавнішою пам'яткою української сфрагістики. На лицьовій стороні – княжий знак двозуб, декорований крапками. Це друга відома печатка Святослава Хороброго. Перша – віднайдена в Києві в 1912 р. під час археологічних розкопок Десятинної церкви. Згодом була втрачена. На ній частково читалося грецькою мовою ім'я князя «Σφενδοσθλάβος». Для середньовічного суспільства знакова система була одним із найголовніших засобів комунікації. Повторення знака на печатці свідчило про спадковість влади. Печатка також була підтвердженням княжого слова. Вірогідно, поява цієї пам'ятки зумовлена походами Святослава Хороброго в Болгарію (968-972), де він міг запозичити візантійську традицію використання свинцевої привисної печатки. Окрім того, коли князь перебував на великій відстані від стольного міста, у нього виникала потреба в дистанційному управлінні державою за посередництва документів.

«З.С.» – На сьогодні все частіше можна почути: громадська дипломатія, енергетична дипломатія тощо. Мабуть, у цьому контексті доречно казати про музейну дипломатію як таку?

САВЧУК: – Згоден із вами. Це підтверджує давню думку про те, що спорт і мистецтво є найуспішнішими та найефективнішими різновидами дипломатії у світі. Ми завжди говорили, що митці та спортсмени є їхніми провідниками.

Одного разу мене запитали, з якою метою здійснюю ці проекти, наражаючись на відчутні труднощі та ризики, пов'язані із законодавством, фінансовими витратами, психологічним і фізичним навантаженням. А отже, у чому бачу сенс та логіку цієї роботи? Я відповів, що це є маленькою стежечкою реальної євроінтеграції, до якої разом із колегами маю безпосередню причетність, шляхом, що прокладається нашою реальною працею, а не політичними гаслами. Ми виступаємо послами на культурній ниві, які виконують конкретну повсякденну роботу. Тож для мене, повторюю, це є справді шляхом до Європи. Інакше не уявляю нашого європейського майбутнього. Нехай це нагадує дещо пафосні слова газетних шпальт, але це – реальні кроки. Реальні контакти, реальна співпраця, реальний обмін, реальні знання, що поглиблюють наші відносини та наближають одне до одного. От і все!

Звичайно, щоб усе відбувалося на належному рівні, такі проекти вимагають підвищення кваліфікаційного рівня музейних працівників, фахівців, причетних до подібних міжнародних виставок. Адже перед нами постають сучасні вимоги, упроваджуються нові технології експонування, зростає професійний рівень фінансових платежів, удосконалюється володіння іноземною мовою. Це впливає на нас, змінює професійні стандарти, підходи, уявлення.

«З.С.» – Якщо брати цьогорічну виставку, мовних складностей із музейними працівниками Російської Федерації не виникало?..

САВЧУК: – Мовних ні. Однак, повірте, тут необхідна ще більша дипломатія, ніж зі шведами та поляками. Нас завжди оточувало надзвичайно потужне психологічне поле. Тому що уявлення про ті чи інші історичні події та їхнє трактування ми осмислюємо все ж таки по-різному. На моє щире переконання, треба віддати належне керівництву Державного історичного музею у Москві, Військово-історичного музею артилерії, інженерних військ і військ зв'язку, що належить до Міністерства оборони РФ та розташований у Санкт-Петербурзі. Ми говорили однією мовою, тобто мовою

співпраці, знаходячи порозуміння. У цій ситуації справді треба бути дипломатами та провідниками своїх ідей, щоб досягти компромісу, дійти спільної точки зору, щоб російські колеги прийняли нашу позицію тлумачення тих чи інших історичних епізодів.

Цих людей я знаю по 20 років. Колишні відносини, за яких Україну розглядали як невід'ємну частину «великої та неділимої», ще іноді проявляються. Ми ж, зі свого боку, прагнемо показати свою особність. Такі ножиці справді протягом довгого часу були великою перешкодою у спілкуванні. Але, гадаю, що вдається знаходити консенсус, зокрема, завдяки тому, що постійно зустрічаємося на міжнародних симпозіумах – у Стокгольмі, Варшаві, Стамбулі та інших містах світу. Там ми, так би мовити, за круглим столом почали налагоджувати відносини з дещо іншими акцентами, ніж це було раніше. Таким чином, засвоюємо сучасні норми міжнародної співпраці.

Тому я радий, що сьогодні російські колеги є дуже активними учасниками формування європейського простору на суто музейній ниві. Сказав би, що утворився міжнародний фаховий клуб директорів, музейників, які перебувають у робочому зв'язку. Яскравий приклад – наш цьогорічний проект, що відтворює масштабне історичне полотно. І нехай воно торкається історії однієї нашої країни – неможливо тільки на підставі внутрішнього матеріалу повноцінно розкрити тему. Ми взаємопов'язані.

Так само й вітчизняні

Один із керівників проекту Олексій Шереметьєв

музеї часто беруть участь у міжнародних проектах, виносячи свої раритети «на експорт». Повірте, існує постійний запит на наші предмети з багатьох європейських музеїв. Але там процедура відпрацьована. Вони – обізнані, забезпечені законодавчо та матеріально, самодостатні – приїхали, взяли матеріал і з нього зробили якийсь культурний продукт, явище – через публікації, унікальні каталоги, іноземні мови, глибокі знання фахівців.

У нас ситуація інша. Мусимо від них отримати «сировину» – предмети, які там не до кінця науково та культурно освоєні, та перетворити їх у резонансний продукт високої якості, що відповідав би міжнародним стандартам, які ми бачимо в музеях західних. Це – дорогого варте.

«З.С.» – У зв'язку з цим, принагідно навести слова Віце-прем'єр-міністра України Костянтина Грищенка, який після відвідання цієї виставки сказав, що більшість представлених експонатів невідомі широкому загалу і всі вони справляють величезне враження. «В експозиції використовуються сучасні інтерактивні технології, які дозволяють відвідувачам за допомогою сенсорних екранів детально ознайомитися з кожним експонатом, поринути в часи Київської Русі, доторкнутися до предметів козацької доби. Ця виставка є унікальною і гідна того, щоб бути представленою у провідних музеях світу», – зазначив Віце-прем'єр-міністр. Що це, як не авторитетна оцінка вашої роботи, коли з узятих предметів робиться музейний продукт найвищого ґатунку, гідний репрезентувати Україну у світі?

САВЧУК: – Дійсно, якби невеличкий простір, на якому розташована ця виставка, перенести, наголошую, у будь-який музей світу, то за своїм не тільки змістом, раритетами, повнотою колекції, цінністю, концепцією, структурою тощо, а й технічним сучасним оснащенням, художнім рішенням – він там виглядав би органічно, оскільки відповідає найвищим стандартам. Гадаю, це найбільший успіх проекту.

Скільки міжнародних виставок не доводилося робити, у тому числі – «Україна – Швеція», коли кілька років тому шведський король приїздив до нас, і можна було говорити про її значний історичний та суспільний резонанс, але ось ця експозиція з багатьох точок зору є унікальною, бездоганною. Це підтверджують слова Костянтина Івановича та інших високоповажних гостей, які оцінили виконану роботу.

Наведу один промовистий факт: російські колеги вже кілька разів телефону-

Печатка митрополита київського, галицького і всієї Русі (1620-1631) Іова Борецького, який належить до числа найвизначніших церковних діячів української історії. Річ Посполита. 1620-1631 роки. З ім'ям Іова Борецького пов'язане відновлення ієрархії православної церкви 1620 р., ліквідованої за чверть століття до того внаслідок укладання Берестейської церковної унії 1596 року. Його митрополича печатка є одним із найкращих зразків тогочасної церковної сфрагістики. У полі печатки розміщене поясне зображення Божої Матері Знамення, перед нею – поясне зображення немовляти Ісуса. Руки обох підняті догори, навколо голів – німби. Обабіч голови Марії – лігатури MP FU, що вказує на ім'я Божої Матері (Μήτηρ Θεού).

вали і запитували, як ваша виставка, скільки відвідувачів побувало на ній? І кількість, без перебільшення скажу, їх просто вразила.

«З.С.»: – Обговорюючи багатющий матеріал, представлений на стендах, мусимо особливо підкреслити внесок Музею історичних та культурних реліквій родини Шереметьєвих і, зокрема, людини, яка безпосередньо вклала свою душу в проект і матеріально підтримала його, – директора Олексія Шереметьєва. Ви активно спілкуєтеся останнім часом, наскільки це відбувається продуктивно, що хотіли б особливо відзначити в цій співпраці?

САВЧУК: – Найважливіше – сутність нашого з Олексієм Євгеновичем спілкування. Для себе я відкрив особистість, яких небагато серед наших сучасників. Наведу лише одну паралель. Якось мій колега жартома сказав на своєму ювілеї, коли його привітали: «Згоден з вами, що таких людей, як я, не було, немає і... не треба». Розумієте? У кожному жарті є доля жарту. І це дуже лячно, якщо таких людей не потребує суспільство і держава.

Коли розмірковую над тим фінансовим тягарем, який лягає на Шереметьєва в ході організації подібних виставок, маю двоякі почуття. З одного боку – радість і задоволення від того, що є однодумець, із яким можна співпрацювати і здійснювати найсміливіші творчі задуми. З іншого – час від часу виникає думка про те, щоб він витримав нервове та фінансове напруження, яке на нього лягає. Додає оптимізму, що участь Олексія Шереметьєва в цих проектах щороку зростає в геометричній прогресії. Гадаю, він уже увійшов в історію достатньо міцно. Не хочу скочуватися до банальної теми грошей, коли будь-які ідеї без матеріальної підтримки залишаються лише прожектами. Але навіть за наявності коштів, без того горіння, відданості справі, закоханості в неї, емоційної сили, що заряджає всіх і підтримує у критичний момент, найбільш показовим є правильне розуміння суті справи, здатність бачити далі, відчувати глибше, усвідомлювати та розуміти ширше те, що ці проекти, попри для всіх очевидну витратність і жертовність, мають силу-силенну плюсів і позитивних моментів, здатних проявитися через віддаль часу, з висоти бачення духовного життя та історичного процесу.

Ми часто говоримо, яка відмінність між політиками та державними людьми. Тут, гадаю, саме державний підхід присутній у діяльності О.Є. Шереметьєва.

«З.С.»: – Ще про одну визначну подію варто згадати. Символічно, що робота експозиції співпала зі святкуванням 1025-річчя Хрещення Київської Русі. І ця тема дуже широко представлена на стендах…

САВЧУК: – Безумовно, є чимало паралелей, яскравих прикладів, пов'язаних із цією історичною датою, яку широко відзначають цьогоріч у нашій країні. У кожному з п'яти хронологічних розділів виставки присутня історія церкви, починаючи з візантійських часів, польського періоду, козацької доби. А в розділі XIX ст. окремі вітрини присвячені церквам православним, греко-католицьким храмам, іудейським, вірменським та іншим. Це – унікальний матеріал, що яскраво відображає історію церкви. Він є цікавим, важливим, нетлінним скарбом. Таким, що не втрачає своєї історичної ціни. Матеріал привертає увагу до історії церкви, процесів її духовного розвитку та впливу на події в Україні, висвітлює роль церковних ієрархів. Досить лише назвати постаті, які тут фігурують: Борецький, Левицький, Шептицький...

Печатка військово-революційного польового штабу м-ка Гуляйполя. Україна. 1918-1921 роки. Матрицю виготовлено на барабані револьвера системи «Наган» зразка 1895 року. Печатка належала військово-революційному польовому штабу Гуляйполя, керівником якого був Нестор Іванович Махно. Організована ним Революційна повстанська армія України (махновців) була одним із найбільш боєздатних військових з'єднань періоду Національно-визвольних змагань 1917-1921 років.

«З.С.»: – Хронологічно вінцем цієї виставки, її логічним знаком оклику має стати четверта міжнародна конференція зі сфрагістики, що традиційно проводиться в Києві і цього разу відбудеться в листопаді?

САВЧУК: – Так-так, виставка стане органічною частиною конференції, на яку з'їдуться провідні фахівці з багатьох країн світу. Хотів би у зв'язку з цим зазначити, що експозиція побудована на кількох наріжних каменях. Це, безумовно, – художнє вирішення; безумовно, – найсучасніші інформаційні ІТ-технології; безумовно, – глибинне наукове підґрунтя та, безумовно, – фінансова підтримка меценатів, без якої нині неможливо реалізувати такі виставкові проекти. Тому, якщо ми говоримо про структуру, концепцію виставки, добір експонатів, усе ж таки, атрибути цих печаток, введення їх у науковий обіг, вивчення, формування наукового поля, масиву джерел опрацювання – усе це не може бути зроблено у стислий час. Це є продукт багаторічної роботи вчених.

Свого часу запитували про практичне значення конференцій зі сфрагістики, а нині цілком очевидно, що це є плід наукової роботи, яка активно ведеться в нашій країні й успішно вийшла на міжнародний рівень.

Інтерв'ю Володимира СЕМЕНОВА

Пилип Орлик і Швеція в історії України

Ольга ВАСИЛЬЄВА,
слухачка 2 курсу
Дипломатичної академії
України при МЗС

Напередодні Дня Незалежності України замислюєшся над історичною долею нашої держави, у формуванні якої значну роль відіграли видатні особистості та країни. Однією з них є Швеція, а непересічною постаттю – Пилип Орлик, гетьман України в часи випробувань XVIII століття.

Після поразки в Полтавській битві 1709 р. Пилип Орлик залишив Україну разом із гетьманом Іваном Мазепою, оскільки був при ньому генеральним писарем. По смерті І. Мазепи його обирають гетьманом. У день виборів, 5 квітня 1710 р., Орлик оприлюднює державну Конституцію під назвою «Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького», унікальний документ, що вважається однією з перших у світі демократичних конституцій. Згідно з ним права всіх верств населення України визнавалися рівними, главою держави призначався гетьман, однак його влада обмежувалася Генеральною старшинською радою.

Конституція проголошувала незалежність України від Польщі та Росії. Документ одразу визнали Швеція і Туреччина. Сучасні вчені та політики вважають, що конституція Пилипа Орлика на 80 років випередила ідеї Французької революції.

Гетьман намагався привернути увагу європейських держав до України й таким чином зробити українське питання частиною загальноєвропейської політики першої половини XVIII століття.

Цікаво, що патріот України Пилип Орлик походив із чеського баронського роду, одна з гілок якого в XV ст. (під час гуситських воєн) перебралася до Польщі, а згодом осіла в Західній Білорусі.

Прагнучи визволення України, гетьман вів переговори з Туреччиною, Швецією і кримським ханом про війну з Московською державою та до кінця життя так і не повернувся з еміграції.

У 1716-1719 рр. на запрошення короля Швеції Карла XII Орлик проживав у м. Крістіанстад. Нині у шведських архівних і музейних установах зберігаються реліквії, пов'язані з його діяльністю. Найважливіші з них – булава, що знаходиться в Кунсткамері Лінчепинської бібліотеки, та єдина відома оригінальна копія конституції – у Національному архіві Швеції.

Пам'ятки нашої спільної історії дбайливо зберігаються у шведських державних архівах і музеях. Українська громадськість змогла побачити багато з них під час виставки реліквій козацької доби «Україна – Швеція: перехрестя історії» в Києві, що тривала з 1 жовтня 2008 р. до 25 березня 2009 р. в Національному музеї історії України.

Король Карл XVI Густав, королева Сільвія, а також Міністр закордонних справ Швеції К. Більдт взяли участь у її урочистому відкритті. Шістьма державними установами Швеції було надано на виставку 47 експонатів, зокрема козацькі прапори, листування гетьманів України зі шведськими королями, булаву Пилипа Орлика, військові карти і плани,

мистецькі картини та гравюри.

У квітні 2010 р. цю виставку побачили в Українському музеї Нью-Йорка в США.

У червні 2011 р. в Крістіанстаді було урочисто відкрито пам'ятник визначному гетьманові. Подію приурочили до 300-річчя конституції Орлика та 15-ї річниці Конституції України.

На будинку, де мешкав гетьман, було встановлено меморіальну дошку. Відкриття пам'ятника і дошки ініціювало Посольство України у Швеції. Таким був подарунок нашої держави шведському місту.

Оскільки Швеція дбайливо зберігає реліквії української історії, Україна відтворила частину шведської етнографічної

історії в невеличкому поселенні Зміївка Херсонської області. Король Швеції Карл XVI Густав і королева Сільвія відвідали Зміївку під час першого державного візиту шведських монархів до України восени 2008 р. та мали змогу переконатися в тому, що українці з належною повагою ставляться до цього унікального осередку шведської культури.

У цьому селі компактно проживає невеличка громада, члени якої є нащадками шведів, переселених з острова Дагьо (Естонія) за часів Катерини II. Деякі мешканці – переважно представники старшого покоління – досі говорять унікальним діалектом шведської мови, який більше ніде не зберігся. Селяни є також носіями старовинного шведського фольклору – це передусім пісні та молитви.

Взаємний інтерес до культур народів України та Швеції обумовлюється глибоким історичним корінням відносин двох країн, адже перші відомості про контакти східних слов'ян із предками сучасних шведів датуються VIII-IX століттями. Саме тоді було налагоджено історичний шлях «із варяг у греки», який поєднав Скандинавію, Київську Русь і Візантію.

Київський князь Ярослав Мудрий був одружений із дочкою шведського короля Улафа – Інгігердою (Іриною), яка увійшла в європейську історію не лише як київська княгиня, а й як мати королев Франції та Норвегії. Дружиною одного з синів Володимира Мономаха, великого князя Мстислава, була донька шведського короля Інге Першого – Христина.

Активні контакти між Україною та Швецією відбувалися в період національно-визвольної боротьби українського народу 1648-1654 рр. під проводом Б. Хмельницького. Іншою важливою сторінкою нашої спільної історії став військовий союз гетьмана І. Мазепи та частини запорізького козацтва – поборників відтворення незалежності Української держави – зі шведським королем Карлом XII у 1708-1709 роках.

Після смерті І. Мазепи у вересні 1709 р. Карл XII уклав союз із П. Орликом і зобов'язався надавати допомогу Україні в боротьбі за її державність. Тому після невдалої спроби оволодіти Правобережною Україною в 1715 р. гетьман прибув саме до Швеції. Уособлюючи європейськість України, він прагнув поєднати долю своєї батьківщини зі Швецією, вбачаючи в ній перспективного зовнішньополітичного партнера.

Чи є випадковістю те, що наші державні прапори мають однакові кольори, а шведські вболівальники під час Євро-2012 настільки припали до душі киянам, що вони встановили скульптурну композицію на їхню честь на Трухановому острові.

В історії є багато закономірностей, які пояснюють ті чи інші кроки держав. З глибини віків прокладено мости в сьогодення: у 2008 р. Швеція разом із Польщею ініціювали «Східне партнерство», що повинно наблизити Україну до Європейської спільноти, до якої вона органічно належить із давніх-давен.

Відродження українсько-турецьких відносин на початку XX століття

УДК:94:327

Богдан СЕРГІЙЧУК
кандидат історичних наук, перший секретар відділу закордонного українства Департаменту зв'язків із закордонним українством та культурно-гуманітарного співробітництва

Summary
The author examines the history of relations between Ukraine and Turkey during the First World War. Historical facts presented in this article, allow us to estimate the role of Turkey in the struggle for the independence of Ukraine. There is every reason to believe that the foundations of today's neighborly otnesheny Ukraine and Turkey were laid in that difficult period.
Keywords: **Turkey, Ukraine, independence, statehood, war**

Втрата нашим народом у кінці XVIII ст. державності, природно, поступово витіснила з історичної пам'яті сусідів образ українства, тим більше, що аж до початку XX ст. воно не спромоглося на створення потужної політичної сили, яка дієвими акціями привернула б увагу тогочасного світу до долі нащадків славної колись козацької нації.

Тому й не дивно, пишуть турецькі історики, що немає жодних свідчень до початку Першої світової війни про контакти Османської імперії з якою-небудь українською націоналістичною організацією. Проте турецькі інтелектуальні кола жваво цікавилися проблемами національних меншин у Російській імперії, особливо долею тюркських народів. Крім того, деякі особи тюркського походження, які емігрували з Росії й мешкали в Стамбулі, постійно нагадували Порті про свої проблеми.[1]

Справжнє розуміння ваги українського питання пробуджується в Туреччині за часів Першої світової війни, коли ідея визволення України за допомогою держав Четверного союзу знаходить повне співчуття й підтримку з боку керманичів турецької політики. Перші українсько-турецькі контакти в цей час були пов'язані з діяльністю місії Союзу визволення України (СВУ) у Стамбулі. Саме ця організація виступить на території Османської імперії як чинник відновлення українсько-турецьких відносин.

Представником СВУ в Туреччині було призначено Мар'яна Меленевського (Басок). Він був соціал-демократом і лідером Української соціалістичної групи «Спілка», яка мала контакти з Російською соціал-демократичною робітничою партією. Представник прибув до Стамбула з Відня через Бухарест і Софію в жовтні 1914 р., ще до вступу Туреччини у війну.[2]

Уже на третій день після прибуття М. Меленевського до Константинополя його прийняв міністр внутрішніх справ Талаат-паша, який заявив, що «Порта, як берлінський і віденський кабінети, усвідомлює необхідність звільнення України від російського панування. Коли Росія буде переможена, то турецький уряд сприятиме українському народові в справі створення ним незалежної держави».[3]

Подібну позицію висловив Талаат-паша невдовзі й у розмові з представниками Головної Української Ради Лонгином Цегельським і Степаном Бараном, яких він прийняв у своєму робочому кабінеті в Стамбулі 9 листопада 1914 року. Аналогічних поглядів дотримувався і лідер правлячого тріумвірату – Енвер-паша.

Політичні наслідки декларації Талаат-бея для українців було важко переоцінити. Це перша в міжнародних відносинах того часу офіційна заява, у якій за українським народом визнавалося право на створення незалежної держави.

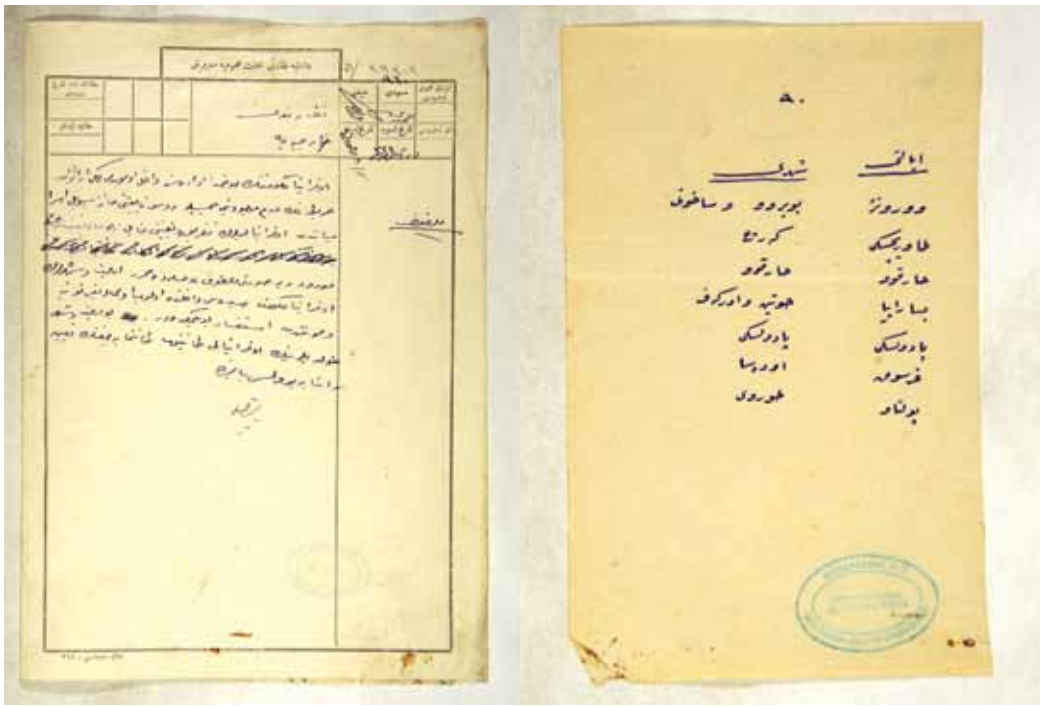
На початку війни сторони планували здійснення спільної операції з висадки десанту на Кубані. Однак у листопаді 1914 р. Енвер-паша, підтримавши загалом таку операцію, назвав її умовою досягнення цілковитого панування на Чорному морі, що було практично недосяжним. Виходячи з реального співвідношення сил на російсько-турецькому фронті, а також ураховуючи настрої більшості населення Кубані та України проти Туреччини, шансів на успішне здійснення операції не було. І на сухопутному, і на морському театрах війни ініціатива поступово переходила до російських військ. Крім того, якби українські представники прибули на Північний Кавказ в обозі турецького десанту, то їх вважали б представниками ворожої, окупаційної армії.

Турецький уряд, незважаючи на відхід від ідеї десантування на Кубань, усіляко сприяв контактам представників СВУ з полоненими українцями, які опинилися на території Османської імперії, аби полегшити їм становище. Скажімо, у таборі в Ізмірі

1 *Kırımlı H. The Activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the First World War. The British Academy. Middle Eastern Studies. Volume 34. Number 4. October 1998. Spesial Issue. Turkey before and after Atatürk. Internal and External Affairs. Edited by Sylvia Kedourie. – S. 181.*

2 *Ibid. - S. 182.*

3 *Центральний державний архів вищих органів державної влади та управління України (ЦДАВОВУ): Ф. 4405. – оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 28.*

матросів-чорноморців було близько 300, половину з яких становили українці з Наддніпрянщини та півдня України. Вони просили, щоб керівництво табору «дозволило їм вибрати свого кухаря, котрий варив би їм їсти, бо турки не уміють варити борщу».[4]

З огляду на те, що багато моряків були неписьменними, філія СВУ в Стамбулі ухвалила відрядити до них «учителя українського письма і давати відчити на національні та соціальні теми, а щоб була можливість займатися науками, було рішено просити турецький уряд, щоби всіх полонених українців відділити від росіян».[5]

Стараннями константинопольської філії СВУ в 1915 р. вийшов турецькомовний збірник «Україна, Росія й Туреччина», де зокрема було вміщено статті Л. Цегельського «Україна й Туреччина», М. Меленевського «Культурна праця для українців», а також відозва СВУ до турецького народу.

Уже згадуваний Х. Киримли віддає належне діяльності Союзу Визволення України, який ще на початковій стадії війни провів відповідну роботу з метою закріплення в стратегічних планах Центральних держав намірів щодо підтримки української незалежності,[6] про що детально описується в його статті «Діяльність «Союзу визволення України» на території Османської Імперії протягом Першої світової війни».[7]

Можна погодитися з автором, що це – своєрідний пролог до Берестейської угоди від 9 лютого 1918 р., який готувався вже тоді, наприкінці 1914 р. в Стамбулі, де тамтешній німецький амбасадор переконував свого канцлера в необхідності дати гарантії Берліну, оскільки контакти, які були нав'язані СВУ в Стамбулі з початком Першої світової війни, мали велике значення для вироблення прихильної позиції делегації Османської Порти на Берестейських переговорах. У їх ході 17 січня 1918 р. турецька та українська делегації зустрілися в приватному порядку. Головними питаннями, які порушила турецька сторона, було визначення південних кордонів України та проблема власності колишнього російського Чорноморського флоту. У свою чергу українська сторона порушила питання щодо надання дозволу на вільне проходження суден через протоки, які Туреччина обіцяла відкрити для торговельних суден у мирний час та, з певними обмеженнями, у військовий.[8]

Третій період переговорів у Брест-Литовську розпочався 30 січня під головуванням Талаата-паші. Головним питанням порядку денного було українське. Представник більшовицької Росії Троцький заявив, що (Центральна – Б. С.) Рада веде війну з радянськими військами, і він запропонував провести переговори з двома представниками «Радянської України». Міністр закордонних справ Німеччини Кульман заявив, що до прибуття делегації Центральної Ради українська тематика не обговорюватиметься. На думку Талаата-паші, метою Троцького було максимально затягнути переговори і в цей час вплинути на німецьких та австрійських соціалістів. Тому потрібно було якнайшвидше укласти мирну угоду з Україною, а також надати їй військову допомогу. У зв'язку з цим турецький міністр 4 лютого повідомляв до Стамбула: «Намагаємося домовитися з Україною. Австрія пропонує надати рутенам у Галичині автономію, регіон Холма передати Україні та завдяки цьому отримати від цієї країни поставки зернових. Українці зазначають, що дадуть (очевидно, зерна – Б.С.) скільки зможуть».[9]

Талаат-паша повідомляв також: «У той час, коли тривають переговори з приводу правового статусу рутенів на Галичині, він

4 ЦДАВОВУ: Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 19.

5 Там само. – Арк. 19, 20.

6 Kırımlı H. Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic, 1918-21. S. 201.

7 Kırımlı H. The Activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the First World War. – S. 177-200.

8 Kırımlı H. Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic. 1918-21. – S. 202.

9 Yusuf Hikmet Bayur: Turk İnkilabı Tarihi. Cilt. III. – S. 127.

уже домовився підписати угоду з українцями 8 лютого».[10]

Поруч із цим турецька делегація розраховувала заручитися підтримкою України для мусульманських державних утворень на Кавказі та в Криму, де вже на той час кримські татари сформували свій національний парламент – Курултай. Про це Талаат-паша повідомляв телеграмою на ім'я Енвера-паші 1 лютого 1918 року. При цьому турецький представник у Брест-Литовську зазначав, що слід очікувати від більшовицької Росії відновлення імперських амбіцій і спроб упередити спроби народів відділитися та проголосити свою незалежність. Вихід із цієї ситуації він убачав у введенні на територію України німецьких військ, які мали звільнити її землі від більшовиків.[11]

У результаті цих переговорів 9 лютого 1918 р. в УНР та Центральні держави уклали Мирний договір, відповідно до положень якого між сторонами встановлювалися дипломатичні відносини, кожна зі сторін відмовлялася від претензій і вимог щодо виплати якихось компенсацій за збитки, передбачалося здійснення обміну військовополоненими та налагодження торговельно-економічних відносин.[12]

Киримли Х. стверджує, що підписання Брест-Литовського мирного

договору між Центральними Державами та новоутвореною Українською Народною Республікою 9 лютого 1918 р. стало першим кроком до закінчення війни на Східному фронті. Вказаний історик справедливо відзначає, що цей договір став першим визнанням незалежності України, яка не лише отримала міжнародне визнання, а й здобула серйозну військову підтримку, головним чином з боку Німеччини та Австро-Угорщини проти більшовицької Росії, що окупувала майже всю українську територію.[13]

На переговорах важливим питанням постало підписання окремих угод між Україною та чотирма союзними державами. Троцький особливо намагався цьому перешкоджати. Однак турецька делегація нагадала проголошені радянською стороною ще на початку переговорного процесу принципи «права націй на самовизначення» і визнала за українською стороною виключне право самій вирішувати свою долю.[14]

Переговори між українською та турецькою сторонами пройшли в дружній атмосфері та завершилися підписанням угоди про мир і дружбу, щоправда, уже на інших умовах, ніж у 1651-1654 та 1669-1683 рр., коли Українська держава знаходилася під протекторатом султана.[15]

Додаткова угода до мирного договору, укладеного 9 лютого 1918 р., зазначала, що уповноважені Української Народної Республіки та Центральної Ради Олександр Севрюк, Микола Любинський, Микола Левитський і уповноважені Туреччини Талаат-паша, Великий Візир і міністр внутрішніх справ, член Оттоманської Палати Ібрагім Хаккі-паша, колишній Великий Візир, сенатор, амбасадор у Берліні Ахмат Нессімі Бей, міністр закордонних справ, член Оттоманської Палати Ахмет Іззет-паша згодились урегулювати окремі справи, які не були докладно встановлені в документі за участю чотирьох держав. Ішлося, зокрема, про заснування консульських установ і підготовку консульської конвенції між двома країнами, продовження тимчасового торговельного режиму, налагодження поштово-телеграфних зносини, визнання прав покривджених у своїх правах унаслідок воєнних дій громадян обох держав, повернення на батьківщину військовополонених і негайне звільнення цивільних інтернованих.[16]

Таким чином, додатковою угодою до мирного договору від 12 лютого 1918 р. Туреччина визнавала Україну як повністю незалежну державу, що передбачало встановлення дипломатичних відносин, направлення послів і відкриття консульських установ у обох країнах. У цьому зв'язку турецький історик А.Н. Курат зазначає, що створення на півночі Чорного моря незалежної України мало важливе значення для Туреччини, оскільки з розвалом Російської імперії усувалася багатосотрічна загроза для Стамбула та Босфору. А Україна, що на той час перебувала в стадії державного формування, не становила жодної небезпеки для Туреччини, і Османська імперія була в змозі надавати підтримку створенню в Криму татарсько-тюркської держави та за необхідності навіть направляти туди військову допомогу, чим постійно могла упереджувати можливість спроб України встановити гегемонію на Чорному морі. Тому, очевидно, підписання в Брест-Литовську договору з Україною отримало схвальні відгуки в турецькій пресі.[17]

Відповідно до Берестейської угоди Україна повинна була направити до Стамбула дипломатичного представника. Поряд із представленням там державних інтересів наші дипломати повинні були обстоювати права місцевих українців. На посаду посла було тимчасово призначено Миколу Левит-

10 Ibid. – S. 128.
11 Kırımlı H. Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic. – 1918-21. – S. 202.
12 Ibid. – S. 203.
13 Ibid. – S. 201.
14 Kurat A. Turkiye ve Rusya XVIII. – S. 375, 376.
15 Ibid. – S. 385.
16 ЦДАВОВУ: Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр.75. – Арк. 55-58.
17 Kurat A. Turkiye ve Rusya XVIII. – S. 389.

ського. Це рішення українського уряду було направлено Великому Візирові Талаату-паші 8 квітня 1918 року. Микола Левитський прибув до Стамбула 19 квітня 1918 року. Уже наступного дня, як повідомляли інформаційні агенції з Константинополя, керівник одного з відділів МЗС Туреччини Мухтар Бей зустрівся з ним. Для преси тоді ж було поширено заяву: «Левитський є назначений провізорочним послом і буде вести переговори щодо улаштування дипломатичних відносин з Туреччиною, після чого вирішиться ступінь Українського заступництва».[18]

Під час ратифікації зазначеної угоди в Меджлісі Мебусані турецькі депутати зустріли оваціями доповідь міністра закордонних справ Ахмеда Несім-бея, оскільки це був перший (переможний) договір за три з половиною роки виснажливої війни. Аргументуючи позицію турецької делегації та Центральних держав на переговорах у Бересті, турецький міністр наголосив на економічній складовій документа, звернувши увагу на те, що Україна зобов'язувалася здійснювати постачання сільськогосподарської та військової продукції в Туреччину, зокрема, зернові, худобу, вугілля та залізо. Це був новий подих для економіки країни, що перебувала в економічній блокаді з боку країн Антанти.[19]

18 ЦДАВОВУ: Ф. 1113. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 10.

19 Kırımlı H. Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic. 1918-21.

Хоча відносини між двома країнами були не тривалими, що обумовлювалося короткочасністю та драматизмом історії української державності в цей період, у Туреччині чітко усвідомлювали важливість становлення незалежності України та всіляко демонстрували її підтримку.

Є всі підстави вважати, що підвалини відносин стратегічного партнерства, які Україна й Туреччина успішно розвивають нині, були закладені саме в той непростий, буремний період.

MINISTERE
des Affaires Étrangeres
de la
REPUBLIQUE DEMOCRATIQUE
UKRAINIENNE.

Au GOUVERNEMENT de l'Empire
OTTOMANE.-

N. 310

Le Gouvernement de la République Démocratique Ukrainienne a l'honneur de porter a la connaissance du Gouvernement de l'Empire OTTOMANE, que la République Démocratique Ukrainienne en vertu de l'Universal de la Rada Centrale est proclamée souveraine et pleinement indépendante.-

Avec respect:

Le Président du Conseil des Ministres

Le Ministre des Affaires Étrangeres

Le Directeur de la Chancellerie

АНОТАЦІЯ

Автор аналізує історію відносин України й Туреччини в період Першої світової війни. Подані історичні факти дають змогу оцінити роль Туреччини в боротьбі України за незалежність. Є всі підстави вважати, що основи нинішніх добросусідських відносин України й Туреччини були закладені в той непростий період.

Ключові слова: Туреччина, Україна, незалежність, державність, війна.

АННОТАЦИЯ

Автор анализирует историю отношений Украины и Турции в период Первой мировой войны. Представленные исторические факты позволяют оценить роль Турции в борьбе Украины за независимость. Есть все основания полагать, что основы сегодняшних добрососедских отношений Украины и Турции были заложены в тот непростой период.

Ключевые слова: Турция, Украина, независимость, государственность, война.